

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

Diplomová práce

Bc. Jan Beňovský

**Restrikce tvoření přechodníku přítomného ve spisovné
ruštině v kodifikaci a úzu**

Defectiveness of the present converb in literary Russian:
codification and use

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. Dr. phil. Markusovi Gigerovi za vedení diplomové práce, za podnětné rady a inspiraci. Dále bych chtěl poděkovat všem, kdo mi při psaní diplomové práce poskytli pomoc a cenné rady.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Kolíně dne 3. 8. 2015

.....

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá tématem restrikcí přechodníku přítomného v současném ruském jazyce. V první části jsou nastíněna teoretická východiska problematiky přechodníku v ruském jazyce, jeho vznik a diachronní vývoj. V druhé části jsou zpracovány základní gramatické příručky ilustrující kodifikaci restrikcí přechodníku přítomného v průběhu 20. a na začátku 21. století. Pro doplnění jsou zpracovány i gramatiky Lomonosova, Greče a Vostokova, které dokreslují stav kodifikace v předcházejícím období. Na základě teoretických poznatků a údajů z gramatik byly vybrány nejčastěji zakazované přechodníkové tvary, které byly následně podrobeny korpusové analýze. Cílem analýzy korpusu bylo ověření skutečného stavu používání zakazovaných tvarů přechodníků přítomných v literárních textech.

klíčová slova: morfologie; ruština; přechodník; kodifikace; úzus; korpus

Abstract

This diploma thesis deals with the defectiveness of present converb in contemporary Russian language. The first part outlines the theoretical solutions of converb in Russian language, its origin and diachronic development. The second part presents basic grammar books illustrating the codification of defectiveness of present converb during the 20th and early 21st century. The grammars of Lomonosov, Grech and Vostokov, which illustrate the state of codification in the previous period, are composed to supplement. On the basis of theoretical knowledge and data from the grammars most often forbidding forms of the converbs were chosen and then submitted to corpus analysis. The aim of the corpus analysis was to verify the actual usage of the forbidding forms of present converbs in literary texts.

key words: morphology; Russian; converb; codification; use; corpus

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Obecně o přechodníku	9
3. Vývoj přechodníku v ruštině.....	12
3. 1. 18. století.....	14
3. 2. 19. století.....	16
4. Adverbializace	19
5. Prostořečí	21
6. Korpus a korpusová lingvistika	23
6.1. Korpusová lingvistika	23
6.2. Korpus.....	24
6. 3. Ruský národní korpus	26
7. Restrikce přechodníku přítomného kodifikované v gramatických příručkách.....	28
7. 1. Российская грамматика Михаила Ломоносова, 1755	28
7. 2. Практическая русская грамматика - Н. И Греч, 1827.....	30
7. 3. Русская Грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной Грамматики полнее изложенная- А. Х. Востоков, 1831	30
7. 4. Правильность и чистота русской речи. Опыт русской стилистической грамматики - В. И. Чернышев,1909	31
7. 5. Русский язык. Грамматическое учение о слове- В. В. Виноградов, 1947.....	32
7. 6. Грамматика русского языка. Т.1, Фонетика и морфология,1952 (GRJ, 1952)	33
7. 7. Очерки по морфологии русского глагола - С.П. Обнорский, 1953.....	35
7. 8. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, 2. часть, 1960 (А. В. Исаченко) (GSRJ).....	36
7. 9. Современный русский литературный язык, 1961 (SRLJ, 1961).....	37
7. 10. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy, díl I, Hláskosloví, tvarosloví, 1961 (PMR, 1961)	38
7. 11. Paradigmatika spisovnej ruštiny, 1970, (L. Ďurovič) (PSR, 1970)	39
7. 12. Грамматика современного русского литературного языка, 1970 (GSRLJ, 1970)....	39
7. 13. Русская грамматика, 1979 (Praha) (RG, 1979)	41
7. 14. Русская грамматика, 1980 (RG, 1980)	41
7. 15. Современный русский язык - Морфология, 1987 (SRJ, 1987).....	43
7. 16. Краткая русская грамматика, 1989 (KRG, 1989).....	44
7. 17. Русский язык : энциклопедия, 1997 (RJ, 1997)	45
7. 18. Современный русский язык, 2002 (SRJ, 2002).....	45
7. 19. Современный русский литературный язык- Максимов Костомаров, 2003 (SRLJ, 2003)	46

7. 20. Shrnutí analýzy	46
7. 20. 1. Přechodník na <i>-yчи/-ючи</i>	47
7. 20. 2. Přechodník na <i>-а/-я</i>	48
7. 21. Závěr analýzy.....	51
8. Analýza korpusu	52
8. 1. Tvary přechodníků přítomného se sufixem na <i>-а/-я</i>	52
8. 1. 1. Nesměrová pohybová slovesa patřící k slovesné třídě V	53
8. 1. 2. Skupina sloves slovesné třídy VI se změnou přítomního kmene na <i>-и, -я</i>	55
8. 1. 3. Izolovaná slovesa přimykající se ke třídě VI.....	61
8. 1. 4. Slovesa patřící do slovesné třídy IV	67
8. 1. 5. Slovesná třída X podskupina Д.....	68
8. 1. 6. Izolovaná slovesa.....	71
8. 1. 7. Neproduktivní skupina sloves typu <i>быть</i>	74
8. 1. 8. Další osamocená slovesa	78
8. 2. Tvary přechodníku přítomného se sufixem na <i>-yчи/-ючи</i>	82
8. 3. Shrnutí analýzy korpusu	90
8. 3. 1. Tvary přechodníku na <i>-а/я</i>	90
8. 3. 2. Tvary přechodníku na <i>- yчи</i>	95
9. Závěr	98
10. Literatura a prameny	100

Seznam zkratek

- GRJ 1952 - Грамматика русского языка. Т.1, Фонетика и морфология,1952
- GSRJ 1960 - Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, 2. часть, 1960 (А. В. Исаченко)
- SRLJ 1961 - Современный русский литературный язык, 1961
- PMR 1961 - Příruční mluvnické ruštiny pro Čechy, díl I, Hláskosloví, tvarosloví, 1961
- PSR 1979 - Paradigmatika spisovnej ruštiny, 1970, (L. Ďurovič)
- GSRLJ 1970 - Грамматика современного русского литературного языка, 1970
- RG 1979 - Русская грамматика, 1979 (Praha)
- RG 1980 - Русская грамматика, 1980
- SRJ 1987 - Современный русский язык - Морфология, 1987
- KRG 1989 - Краткая русская грамматика, 1989
- RJ 1997 - Русский язык : энциклопедия, 1997
- SRJ 2002 - Современный русский язык, 2002
- SRLJ 2003 - Современный русский литературный язык- Максимов Костомаров, 2003

1. Úvod

Ruský jazyk ve své normě disponuje mnoha přísnými pravidly, podobně, jako většina jazyků upravených nějakou kodifikací. Zajímavostí ruštiny jsou ale především gramatické zákazy určitých tvarů podstatných jmen, sloves atd. Tyto tzv. restriktce často částečně či zcela odporují přirozenému vývoji jazyka. Jedním z gramatických jevů, kterého se restriktce dotýkají, je přechodník přítomný. V gramatických příručkách je možné nalézt často celé seznamy sloves, které podle ruského standardu netvoří transgresiv. Přes tyto zákazy se však literatuře čas od času přechodníky od daných sloves objevují, stejně tak se některé gramatiky rozcházejí v slovesech, které jsou do restriktcí zahrnuty.

Tato práce proto chce popsat stav ruského jazyka v problematice přechodníků přítomných. Pozornost bude věnována především dvěma oblastem. Nejprve dojde k představení stavu gramatické normalizace samotných restriktcí. Budou analyzovány základní gramatické příručky ruštiny a to od 19. století do současnosti. Cílem je zjistit, zda se základní ruské gramatiky shodují na slovesech, která přechodníky netvoří, či zda v už v samotné kodifikaci existují rozdíly. Přičemž bude brán i ohled na proměny v kodifikaci v průběhu doby. Druhou stěžejní částí práce bude analýza Ruského národního korpusu. V této části bude snahou zmapovat reálný stav v oblasti přechodníků, tedy zda se tvary, které jsou gramatikami zakazovány či omezovány, v textech vůbec vyskytují, a pokud ano, v jakém rozsahu. Zvýšená pozornost bude věnována těm tvarům přechodníků, v názorech na něž se gramatiky rozcházejí. Pro názornost bude nastíněn i historický vývoj přechodníku přítomného a otázka adverbializace přechodníků. Vzhledem k tomu, že se práce opírá o analýzu korpusu, bude prostor věnován i korpusové lingvistice a ruskému korpusu.

Cílem této práce tak není obsáhnout celou problematiku přechodníků v ruštině, stejně jako hloubkovým rozbořem oblasti korpusové lingvistiky. Jen okrajově bude zmíněn přechodník minulý, protože pro účely této práce není stěžejní.

2. Obecně o přechodníku

Vzhledem k tomu, že tato práce obšírně pracuje s výrazem přechodník, je na místě uvést alespoň základní charakteristiku tohoto jazykového jevu v ruštině. Přestože je možné nalézt obecnou shodu v gramatickém popisu přechodníku, v některých aspektech se pohledy lingvistů různí. V této části se proto pokusíme představit takovou charakteristiku ruského přechodníku, která se stane základem pro zpracování celé práce.

Přechodníky v ruštině jsou z hlediska morfologie gramatikami obecně řazené mezi neohebné tvary sloves. Tvoří se od přítomního nebo od perfektního kmene připojením speciálních sufixů. Ruské přechodníky na rozdíl od českých přechodníků nemají flexe, proto jsou neohebné a nemohou nést významy, které se obecně spojují s flektivními tvary sloves (osoba, číslo, rod, atd.).

Ruské přechodníky lze dělit na přechodník přítomný a minulý, v ruských gramatikách však převládá rozdělení podle vidu na přechodník nedokonavý a dokonavý. Isačenko nazírá na dělení na přítomný a minulý, který je častý ve školních mluvnicích jako na poněkud zjednodušené, protože z hlediska gramatického významu je rozhodujícím faktorem především vidový význam. (Исаченко, 1960) Faktem však zůstává, že přechodník od sloves nedokonavého vidu se tvoří od přítomního kmene a je jej možné označovat jako přítomný, a přechodník od sloves dokonavého vidu se tvoří od perfektního kmene a označuje se též jako minulý. V této práci zůstaneme u terminologie přechodník přítomný a minulý.

Přestože se ruské gramatiky v podstatě shodují na tom, že přechodník je slovesný tvar, je jeho příslušnost k tomuto slovnímu druhu oslabena. RG 1980 označuje přechodník za atributivní tvar slovesa, který obsahuje významy dvou slovních druhů slovesa a příslovce, tedy významy děje a příslovečně- atributivní význam. Blízkost příslovci je dána především tím, že ve větě vystupuje v roli příslovečného určení, dále kvůli své neohebnosti a gramatické spojitosti ve větě s přísudkem. Vinogradov dokonce o přechodníku hovoří jako o „hybridní příslovečně-slovesné kategorii“, která spojuje příznaky slovesa a příslovce. (Виноградов, 1947) Díky tomu, že přechodník vystupuje často jako příznak děje a zároveň nemá konkrétní temporální význam, může získávat adverbialní významy. Nicméně, jak uvádí RG 1980, *„Развитие таких значений, как и адъективных значений у причастий, не выводит деепричастия за пределы глагольных форм.“* (RG, 1980: § 1589)

Oslabení slovesného významu je způsobeno také specifickým vztahem přechodníku k času. Ačkoli různé gramatiky se zmiňují, že přechodník jakýsi čas vyjadřuje, můžeme kategorii času u přechodníku přítomného minimálně označit za spornou. Přechodník jako tvar slovesa nedisponuje morfologicky vyjádřeným temporálním významem, přechodník nedokonavého vidu obvykle vyjadřuje současnost s hlavním dějem. Naproti tomu přechodník dokonavého vidu může vyjadřovat různé temporální významy a to jak předcházející, současné, tak i následující. (RG 1980)

Přechodníky nemohou vyjadřovat kategorie více spojené s predikací, např. vido-temporální význam. Orientačním je z hlediska temporálního významu pro přechodníky hlavní děj, který je vyjádřen slovesem v přísudku nebo infinitivu. Podle názoru Vinogradova přechodníky nedokonavého vidu na *-a* morfologicky nevyjadřují temporální odstíny. Z hlediska temporality Vinogradov v těchto tvarech spatřuje „mimočasovost“ („*вневременность*“), která je chápána jako současnost s hlavním dějem. Přechodník může vyjadřovat druhotný děj, buď jako děj shodující se v čase s hlavním dějem, anebo jako děj, jehož shoda v čase s dějem hlavním není vyjádřena. (Исаченко, 1960: s. 519) Procesuální paralelnost obou dějů je vyjádřena přechodníkem nedokonavého vidu na *-a* nezávisle od časového plánu, k němuž se vztahuje hlavní děj. Ten může být jak v přítomném, minulém, tak i v budoucím čase, vyjádřen absolutně, tedy tvarem infinitivu. Obecný význam současnosti vedlejšího děje vyjádřeného přechodníkem nedokonavého vidu se nemění.

Přechodníky přítomné od nedokonavých sloves podle Vinogradova tedy vlastně nemají kategorii času, morfologicky tedy nevyjadřují časové odstíny, stejně jako i přičestí přítomné (Виноградов, 1947: s. 384) Přechodníky od kmene nedokonavého vidu de facto vyjadřují pouze vid a slovesný rod. V ruských gramatikách se vžilo označovat význam času u přechodníků jako význam relační, jako význam současnosti s časem hlavního děje, k němuž se přimyká tvar přechodníku přítomného času. Zajímavé je, že v případech, kdy se ve výpovědi zdůrazňuje vidový význam opakovanosti, obvyklosti, přechodník nedokonavého vidu může vyjadřovat vedlejší děj, který není současný s hlavním dějem a pouze jej doprovází, ačkoli mu fakticky předchází. (Виноградов, 1947)

Vedle morfologických kritérií je u přechodníku podstatná jeho funkce ve větě. Všechny participiální vazby včetně přechodníků se v jazyce vyvinuly pro zhuštění výpovědi. Přechodník tak představuje prostředek, jímž lze dosáhnout sevřenější větné vazby. Funkcí ruského přechodníku, stejně jako dalších neurčitých větných tvarů, je nést ve větě vedlejší děj, zatímco hlavní děj je vyjádřen osobním tvarem slovesa nebo infinitivem. Subjekt děje se tak musí shodovat jak u přechodníku, tak u toho přísudkového tvaru.

Skutečnost, že podle současné kodifikace se přechodník musí vztahovat ke stejnému podmětu jako sloveso v přísudku, je dána historicky, neboť podle Bulachovského je důsledkem geneze z apozitivních příčestí. V živém jazyce je však možné se setkat s tendencí přidávat přechodníkům samostatný podmět, tedy odlišný od podmětu vázícímu se ke slovesu v přísudku. Toto porušení jazykových pravidel lze přičíst predikativní síle přechodníků. Podobně je možné nalézt v jazyce i přechodníky v bezpodmětných větách. Tento jev můžeme dohledat už ve starých památkách. (Булаховский, 1939: с. 272)

Přechodníkové konstrukce vystupují často ve funkcích, které jsou blízké příslovečnému určení (času, příčiny, způsobu a účelu) a v řadě případů jsou svým významem blízké vedlejším podmínkovým nebo přípustkovým větám. (Исаченко, 1960: с. 522) Přechodník funguje jako atribut u všech predikativních tvarů slovesa, u infinitivu i (méně) u podstatného jména a příčestí.

Pro tuto práci stěžejní přechodník přítomný se tvoří od sloves nedokonavého vidu. Jak už bylo výše uvedeno, připojuje se sufix k přítomnému kmeni. V současném ruském spisovném jazyce se připojuje sufix *-a*. Ortograficky se pak používá písmeno *-я*, které však je fonemické [a]. Párové tvrdé souhlásky se před sufixem palatalizují na odpovídající měkkou. Jak uvádí RG 1980, přechodníky od sloves s kmenem |κ| a |r| se tvoří velmi málo, a pokud ano, dochází k palatalizaci |κ – ч|, |r – ж|. Předsufixiálními souhláskami přechodníku se sufixem *-a* tak mohou být jen párové měkké, sykavky a [j].

3. Vývoj přechodníku v ruštině

Přechodníky jsou z hlediska vývoje jazyka relativně novou záležitostí, a to nejen ve slovanských, ale i dalších indoevropských jazycích.

Formálně i syntakticky ruský přechodník vzešel ze starých tvarů přičestí. Přesněji řečeno, představují přechodníky bývalé krátké přičestí používané ve staré ruštině. Tato krátká přičestí se shodovala se substantivou v rodě, čísle a pádu a skloňovala se jako krátká adjektiva. Postupně se tato krátká přičestí přestala shodovat se substantivou a stejně tak ztratila flektivnost a změnila se v deverbativní adverbium. (Шапиро, 1935: с. 69) Postupně tvary starých přičestí ztratily kongruenci. „Прерождение причастий аппозитивных, т.е. тяготевших к глаголам, в деепричастия свидетельствуется утратой бывшего согласования.“ (Булаховский, 1939: с. 169)

Tematická samohláska vystupovala na druhém stupni palatalizace za pomoci sufixu **-nt*; kromě toho kmen přičestí ve všech tvarech kromě nominativu singuláru maskulina a neutra byl zkomplikován sufixem jmenného kmene *-j*. Tímto způsobem byl např. genitiv singuláru maskulina krátkého přičestí přezentu aktiva od slovesa *нести* tvořen: **neso-* (přezentní kmen s tematickou souhláskou druhého stupně palatalizace) + **nt* (sufix přičestí) + *j* (sufix kmene) + *a* (koncovka genitivu): **nesontja*. V tomto tvaru se [on] změnilo na [o] a dále ve staroruštině na [u], a [tj] na [č]; tímto způsobem vznikl tvar *несуча* (v církevní slovanštině *несжита*) a další tvary od většiny sloves (např. **znajontja* > *знаюча*; *chvalintja* > *хвалача*: [in] > [e] > [ä] > [‘a]. (Иванов, 1983: с. 402)

Staroruské tvary přechodníku se sufixy *-уч*, *-юч*, *-ач*, *-яч* se nacházely ve všech pádech, rodech a číslech, vyjma tvaru nominativu singuláru maskulina a neutra, kde se nacházely jiné tvary, u sloves třídy IV byl tvar na [‘a] (-А) z [e]: *хвала*, *прося*, u sloves třídy III na [ja] z [jē] : *знаѧ*, *пиша*, a u ostatních na [a]: *уда*, *неса*. V historii ruštiny [a] bylo v posledních tvarech poměrně brzy nahrazeno [‘a] (-А), na základě čehož vzniklo *уда*, *неса*. Suffixy přechodníku přítomného se vyvinuly z koncovek přičestí, koncovka *-a* pro slovesnou třídu I a V (atematickou) u nominativu singuláru maskulina a neutra, koncovka *-учи* pro feminina a koncovka *-уче* pro plurál maskulina. Koncovky od kmenů slovesné třídy III a IV byly *-я* v nominativu singuláru maskulina, *-ючи* pro slovesnou třídu III a *-ячи* pro slovesnou třídu IV v nominativu singuláru feminina a *-юче* a *-яче* pro nominativ plurálu maskulina. (Булаховский, 1939) Přičestí přezenta aktiva se skloňovala ve staroruštině jako substantiva maskulina, neutra i feminina se starými kmeny na *o* a *a* po měkkých.

Ve staroruském jazyce se ve větší míře staly významnější tvary přičestí přítomného singuláru feminina, tedy tvary na *-uu*. V současném jazyce jsou až na jednu výjimku přípustné tvary vztahující se k tvarům singuláru maskulina, tedy končící na *-я*.

K procesům v participiálních tvarech dochází na základě větších změn, které probíhají v celé syntaxi. V jazyce převládá tendence ke kondenzaci výpovědi. „*Rozhodující význam pro vývoj starých participií byl přechod staré věty k sevřenější větě stavbě. Jeho důsledkem byl jednak rozklad participiálních vazeb a vět ve vazby gerundiální, atributivní, infinitivní, jednak zánik a ústup vedlejším větám slovesným.*“ (Barnet, 1965: s. 141) Přechodník minulý¹ zaniká v lidových slovanských jazycích dříve, což je způsobeno kolizí s jeho novou platností příslovečného určení ve větě. Přechodník přítomný kvůli své nepréteritální povaze nebyl v takovém rozporu, avšak i on v lidových jazycích zaniká. Zánik je patrný především u sloves s významem procesualnosti. Naopak u sloves se stavovým významem je větší inklinování k adverbium.

„*Velký počet participia přítomného již v starých památkách ukazuje, že proces utváření [přechodníků] probíhal u participia přítomného dříve a intenzivněji než u participia minulého, které si poměrně dlouho zachovává tvary shodné.*“ (Barnet, 1965: s. 64) V lidovém ruském jazyce se přechodník minulý fakticky nedochoval, což je příznačné i pro další slovanské jazyky. Tento vývoj pravděpodobně souvisí se skutečností, že přechodníky minulé nepodléhají v takové míře adverbializaci. Participia během vývoje nabývala platnosti příslovečného určení. (Barnet, 1965: s. 67) Fakt, že spisovná ruština přechodník minulý využívá bez jakýchkoli omezení, souvisí s významným vlivem církevní slovanštiny na utváření nové spisovné normy.

Z hlediska vývoje ruského přechodníku je důležitý stav přechodníku v 18. a 19. století. Především pro toto období je charakteristické hledání cesty k optimálnímu spisovnému ruskému jazyku a dále dochází v tomto období k vytváření hlavních gramatických pravidel, která mají fatální význam prakticky až dosud. Vývoj přechodníku tak zapadá do globálních procesů probíhajících v celém ruském jazyce. „*Этот процесс укрепления категории деепричастий был частью общего процесса развития морфологического строя русского литературного языка XIX в., который характеризовался внешним упрощением формальной системы, приданием этой системе большей внутренней цельности и взаимосвязанности частей.*“ (Виноградов -Шведова, 1964: с. 185)

¹ Barnet na místo s termínem přechodník pracuje s termínem gerundium a to s ohledem na stav přechodníků v jednotlivých slovanských jazycích. Pro potřeby této práce se ale kvůli terminologické jednotě přidržíme výrazu přechodník

3. 1. 18. století

Začátek 18. století tedy přesněji první třetina je charakteristická svojí stylistickou neuspořádaností a pestrostí, kdy prakticky chybí jazykové normy. Polovina 18. století je pak typická hledáním nových cest v rozvoji ruského spisovného jazyka. V tomto období probíhají první snahy zakotvit nějaká gramatická pravidla. Průkopníkem byl např. M. V. Lomonosov, V. K. Tredijakovskij či A. P. Sumarokov. Velký význam měly i další spisovatelé té doby. (Абдулхакова, 2007: с. 140)

K dynamickému vývoji dochází i v oblasti přechodníků. „*Деепричастия были одной из наиболее активных грамматических категорий, которые употреблялись в памятниках разных жанров и придавали повествованию живость и динамизм, позволяя передать временную соотнесенность разных действий, их обстоятельственные характеристики, избегая многократного употребления одинаковых (однотипных) личных форм глагола.*“ (Абдулхакова, 2007: с. 141)

Přechodníky nedokonavého vidu stěžejní pro naši práci disponovaly v této době velkým množstvím synonymie. Jak uvádí Abdulchakova ve své práci, u některých sloves bylo možné nalézt přechodníky s různými afixy (*зная - знав - знавши*). Převládajícím tvarem jsou už v tomto období přechodníky se sufixem *-а*, v menší míře pak přechodníky se sufixem *-учи/ючи, уще/-аще, -в, виши*. Bulachovskij ještě uvádí, že po určitou dobu ve staré ruštině soupeřily tvary na *-чи* s tvary na *-че*.

Oproti současným jazykovým normám existovalo v jazyce daleko širší spektrum přechodníků se sufixem na *-а*. Nicméně už v tomto období je možné nalézt snahy vyhnout se tvarům od sloves s palatalizací v přítomném kmeni, což se odrazilo v již zmíněné synonymii tvarů s různými sufixy. Výskyt synonymních tvarů však nebyl jen otázkou fonetiky, ale i specifickým rysem poetického jazyka.

Přechodníky na *-учи/-ючи*, přestože jsou menší skupinou z hlediska četnosti použití, byly v této době časté a můžeme je nalézt v podstatě ve všech stylech a žánrech ruského jazyka. Zajímavé je, jak vyplývá z práce Abdulchakové, že jsou v úředních spisech zastoupeny daleko méně, než by bylo možné očekávat. Častěji byly tyto přechodníky používány v odborné a publicistické literatuře a v poetickém jazyce. Navzdory doporučením Lomonosova v jeho gramatice, je zajímavé, že přechodníky se sufixem *-учи/-ючи* jsou častěji používány ve vysokém či středním stylu a méně v nízkém. Přechodníky se sufixem *-учи/-ючи* se využívaly především v těch případech, kdy bylo nutné zachovat jednotu kmene a vyhnout

se nežádoucí kumulaci hlásek. V těchto případech se tvar přechodníku se sufixem *-yчи/-ючи* mohl jevit jako vhodnější než tvar na *-а/ -я*.

Na konci 17. a na začátku 18. století je možné ještě nalézt v textech tvary přechodníku na *-yще/-yщю*, které mohly být dány do protikladu s jinými tvary především tvary na *-yчи/-ючи*. Postupně ale tento sufix ztrácel schopnost přidávat přechodníku odstín vznešenosti a rovněž sufix *-yщ* se ustálil v příčestích.

Zvláštní postavení mají na začátku 18. století tvary nedokonavého vidu se sufixem *-е*. Přechodníky s tímto sufixem se tvoří od perfektního kmene. Tyto tvary umožňovaly zachycení vedlejšího děje, který předchází hlavnímu, přičemž vedlejší děj bývá zakončený před dějem hlavním. Postupně však tato potřeba v jazyce mizí a objevuje se upevnění vztahu vidu a tvaru, tedy že pro nedokonavý vid by měl být přechodníkový tvar v přítomném čase. Přechodníky se sufixem *-е* mají však místo u záporných konstrukcí, což je možné pozorovat i v současném ruském jazyce.

Ke konci 18. století vedle dominantních přechodníků se sufixem *-а* zůstávají v hojně míře užívané i přechodníky na *-yчи*, které jsou v té době také stylisticky neutrální. Zvláště v poezii nacházely široké uplatnění, protože umožňovaly zachovávat metriku veršů. Sufix *-yчи* se stává ustáleným pro všechny typy sloves, pouze ještě u sloves slovesné třídy IV bylo možné zachytit sufix *-ачю*. Ten byl ještě v 17. století běžný pro slovesa 2. časování. Sufix *-е* byl v této době ještě používán a to hlavně pro odstín zakončeného děje, avšak již se začíná pozvolna vytrácet.

V tomto období je však možné mluvit o svobodě výběru přechodníkových tvarů od téhož slovesa. (Абдулхакова, 2007) Přechodníky byly velmi rozšířené především v psaném jazyce a disponovaly různými způsoby tvoření a umožňovaly vyjadřovat různé nuance vztahů mezi přechodníkem a přísudkem. Také mohly v některých případech dodávat stylistické zabarvení. (Виноградов, 1964) Pro celé 18. století je typické, že je možné nalézt v blízkých kontextech v textech jednoho autora tvary přechodníků s různými sufixy od jednoho slovesa.

Zajímavý je i vývoj u jednotlivých typů sloves s problémovým kmenem. Od kmenů na *-т-, -д-* je synonymie představena maximálním množstvím přípustných tvarů. V polovině století dochází k nárůstu tvarů na *-а*, nicméně pro slovesa *есть, сесть, красть, пасть* zůstávají přechodníky se sufixem *-е*. Pro slovesa s kmenem na *-с-, -з-* zůstává dominantní sufix *-ишю*, ale dochází už k nárůstu tvarů na *-а*. Pro slovesné kmeny na *-к-, -г-* zůstává hlavním sufixem *-ишю*. Jen ojedinělé bývají tvary na *-yчи (текучи)*. Pro sloveso *идти* pak zůstávají dominantními sufixy *-yчи*. „Для глаголов, отличавшихся фонетическими особенностями основ, можно говорить о динамике деепричастных форм на

протяжении XVIII в., с одной стороны, а с другой - о своеобразном возврате к образованиям, некогда существовавшим в русском языке и позже ставшим нормой в языке современном.“ (Абдулхакова, 2007: с. 174)

Některé jazykové procesy započaté v literatuře 2. poloviny 18. století předznamenaly tendence ve vývoji ve století následujícím, zvláště pak procesy u tvarů přechodníků nedokonavého vidu byly ukotveny v ruském spisovném jazyce v dílech význačných autorů a v podstatě přešly do literatury 1. třetiny 19. století, A. S. Puškina či G. R. Děržavina.

Období konce 18. a začátek 19. století bylo z hlediska systému přechodníkových tvarů přechodovým. V tomto období není zřetelná hranice mezi jednotlivými systémy tvarů přechodníků z hlediska času děje. Zřetelnější rozdíl je možné nalézt ve stylistickém užití. *„Несколько более отчетливыми были противопоставления форм с точки зрения стилистического их использования.*“ (Виноградов, 1964, с. 179)

3. 2. 19. století

V 19. století už začíná v jazyce převládat u tvaru přechodníku stav, který byl započat již v 18. století a více méně existuje do současnosti. V první polovině 19. století dochází k procesům, které redukují způsoby tvoření přechodníků, a částečně se mění funkce u zachovaných tvarů. Výjimečné postavení získávají tvary na *-a* (*-я*). Řada sloves přestává tvořit přechodníky, a to dokonce i taková, od nichž se dříve, jak dokládají texty, přechodníky běžně tvořily. Dochází k zjevným omezením způsobů tvoření a částečnému přerozdělení úloh mezi těmi tvary, které zůstaly. (Виноградов, 1964, с. 173 - 185) Dochází ke sblížení funkcí a v mnoha případech dochází k přeměně přechodníků na adverbia a předložky.

Přechodníky tvořené od kmene sloves nedokonavého vidu se tvořily buď od přítomného kmene a to se sufixem *-a*, nebo od perfektního kmene se sufixy *-в*, *-вши*, *-вши*. Z hlediska funkce ve větě přechodníky od přítomného kmene označovaly děj současný s dějem slovesa v přísudku a přechodníky od perfektního kmene označovaly dlouhotrvající děj bez náznaku zakončení a to jak současný děj, tak i předcházející děj ději slovesa v přísudku. Takovéto přechodníky se užívaly ve vyprávění o minulých událostech.

Nadále během 19. století dohází k postupnému vytlačování přechodníkového sufixu *-учи* sufixem *-а/-я*. Podle Bulachovského je možné tento proces sledovat už v církevních památkách ve 12. století. Převahu tak získaly kratší sufixy. Už v první čtvrtině 19. století, kdy jazyková norma ještě přechodníky na *-учи* povolovala, je možné pozorovat doporučení

vyhýbat se těmto tvarům coby prostředkům nevhodným pro vyšší styl. Tato doporučení nalézáme např. u Greče, už dříve o nich však pojednával Lomonosov.

Není jasný důvod toho, proč u některých sloves dochází k vyhýbání se tvaru přechodníku na *-a/-я*. Bulachovskij se pozastavuje nad restrikcí u sloves s rozdílným infinitivním a přítomným kmenem. Jak zmiňuje, zdá se, že tento důvod může být způsoben jednak obecným zákazem tvarů přechodníků na *-учи* a jednak vlivem školní výuky, kdy dochází k upozorňování na nevhodnost tvoření přechodníků od mnohých sloves. U restrikce pro slovesnou třídu III spatřuje Bulachovskij důvod ve skutečnosti, že tuto třídu z většiny obsadila slovesa dokonavého vidu. (Булаховский, 1939)

Přestože už v 19. století je možné sledovat tendence vývoje směřující k současnému stavu v oblasti přechodníků, lze ještě v tomto období najít větší zastoupení tvarů, které později v jazyce fakticky zanikají. „*В литературном языке первой половины XIX века деепричастные образования богаче по количеству типов и шире шире в отношении их продуктивности.*“ (Булаховский, 1954: с. 129) Důvod, proč ve druhé polovině 19. století ještě nacházíme různé sufixy připojující se ke kmenům dokonavých a nedokonavých sloves, může být spatřován v morfologických „výhodách“ daných sufixů. Přechodníky na *-a* se spisovatelům jevily jako kratší a naopak přechodníky na *-e* se mohly tvořit od libovolného slovesa. (Виноградов- Шведова, 1964: с. 181)

V jazyce poezie je možné nalézt jednoslabičné přechodníky na *-я*: *ждя, бья, бия*. Od nedokonavých sloves na *-ну* se běžně vyskytovaly přechodníky např. *кляня*. Už ale v první polovině 19. století se netvořily přechodníky zakončené na veláry a sykavky. Nicméně zvláštním slovesem je zde sloveso *писать* s tvarem přechodníku *пиша*. Takovýto tvar např. prosazoval Bělinskij, který bránil přechodník na *-a* od tohoto slovesa. Poznamenal, že takový tvar má své místo, protože je kratší a výrazný oproti dlouhým a těžkopádným opisným tvarům. (Булаховский, 1954: с. 130)

Mezery v tvoření některých tvarů přechodníků na *-a/-я* mohly být vyplňovány ještě v 19. století tvary přechodníků na *-учи*. „*Недостаточной свободе образования деепричастий настоящего времени на -я (-а) старались помочь, разрешая в качестве литературных народные формы на -учи, -ючи, особенно для тех глагольных основ, которые не имели принятых форм на -я (-а).*“ (Булаховский, 1954: с. 130) Tato možnost však byla využívána spisovateli málo a postupně se vymezila pouze na několik sloves. Přechodníky na *-учи /-ючи* se postupně v literatuře stávaly znakem prostořečí. Během 19. století dochází tak k výraznému snížení použití přechodníku na *-учи /-ючи* a do konce tohoto století přetrvávají jen ve stylizované řeči a frazeologických spojeních. Některé z nich se

adverbializovaly. Výjimkou se stal jen tvar *будучи*, který zaujímal specifické místo i vzhledem k tomu, že vystupoval ve funkci spony. Užíván byl hlavně v prozaickém jazyce. (Виноградов- Шведова, 1964)

V 19. století dochází ještě více k upevňování přechodníků od sloves dokonavého vidu od perfektního kmene se sufixy *-в, -вши, -ши*. Tyto přechodníky označovaly trvalý děj a to jak současný, tak i předcházející ději vyjádřenému slovesem v přísudku. Stejně tak mohly označovat i děj současný i následující ve vztahu k přísudku. (Виноградов, 1964)

Ke konci 19. století se systém přechodníku značně zjednodušuje a v této podobě přechází do 20. století. (Виноградов- Шведова, 1964)

4. Adverbializace

Velmi důležitým termínem ve vztahu k přechodníku je adverbializace, tedy změna přechodníku na adverbia. Tento proces probíhá v jazyce kontinuálně a nepřetržitě a je možné jej zaznamenat i v jiných slovanských jazycích, např. v češtině (nehledě, vsedě,...). Řada původních přechodníků dnes v ruštině existuje již pouze v adverbialním významu. U jiných tvarů je vidět postupná ztráta verbálních funkcí, což se projevuje na tom, že dané tvary se vyskytují jak ve funkci přechodníku, tak ve funkci adverbia, přičemž na základě diachronního pozorování je možné sledovat stále větší počet výskytů ve funkci adverbia.

Tvar přechodníku postupem času v jazyce ustrne a z hlediska sémantiky ztrácí temporální a další slovesné významy. Jinými slovy, přestává přechodník označovat situaci, která se v čase mění, tedy děj, a získává význam statického příznaku. „Vyčlenění adverbii ze systému přechodníků je provázeno ztrátou vidu, času, slovesné rekce, schopnosti mít při sobě rozvíjející členy jako příslušná slovesa, tj. vlastností, které připoutávají přechodníky ke slovesu.“ (Barnet, 1965: s. 66) Hlavní podmínkou adverbializace je tak oslabení slovesných kategorií směřující až k jejich úplné ztrátě. Z formálního hlediska změna přechodníků na adverbia je charakterizována ztrátou jejich syntaktických a morfologických příznaků a získáním příznaků, které jsou vlastní adverbii, těmi jsou neexistence závislých slov, schopnost záviset na substantivu, neexistence požadavků jednoho subjektu a změna přízvuku. Takováto změna se odráží v interpunkčním systému ruštiny a detransgresivní adjektiva na rozdíl od transgresivu se ve větě neoddělují čárkami.

Adverbializace však není neomezený proces zachvacující přechodníky, např. proces adverbializace slovesných tvarů je menší než adverbializace od jiných slovních druhů. (Виноградов, 1947) Vlastními adverbii, jak ukazuje srovnání slovanských jazyků, se stávají především přechodníky odvozené od sloves stavových. Není pochyb o tom, že tu příznivě působil význam stavu, který je vhodnější pro neslovesné pojetí, než význam dějovosti, procesualnosti u sloves jiných. Význam dějovosti, zvláště silně vyjádřený u sloves přechodných, brání adverbializaci přechodníků.

Adverbializaci brání význam rodu a vidu a zvláštnosti slovesné rekce. Zvláště silný nános adverbialnosti je patrný u přechodníku nedokonavého vidu bez zvrtné částice.

Aktivní vztah k objektu jasný odstín rodu a vidu jsou podle Vinogradova překážkou na cestě adverbializace přechodníku. Systém slovesné rekce neutralizuje veškerý náznak adverbialnosti u přechodníku. Je tak možné říci, že přechodník je daleko pevněji spojen se slovesnými tvary, než je přičestí. Význam vidu zvláště silně překáží přeměně přechodníků na

adverbia. Některé skupiny sloves se dokonce silně brání jakémukoli sblížení s adverbii, jsou to např. slovesa se sufixy *-ива-*, *-ива-*, u nichž prakticky k adverbializaci nedochází, podobně i intransitivní slovesa na *-еть* se díky svému vyjádření procesualnosti adverbializují jen obtížně.

Přechodníky nedokonavého vidu jsou obecně více spojeny se slovesem než s adverbium. Zajímavý je i postřeh D. N. Ovsjaniko-Kulikovského, který si povšiml, že slovesný význam se zvyšuje, pokud se nachází přechodník před slovesem v přísudku a naopak, pokud se nachází za tímto slovesem, usnadňuje se adverbializace. (Виноградов, 1947: с. 387)

V naší práci se budeme snažit zaměřit na takové tvary, u nichž dochází k adverbializaci a zvláštní důraz bude kladen na tvary, které už funkci transgresivu ztratily.

5. Prostořečí

Vzhledem k terminologické nejednotnosti je třeba na tomto místě popsat termín, který bude v následujícím textu mnohokrát zmiňován. Je jím prostořečí (*проспоречие*), jedna ze složek nespisovného ruského jazyka. V této práci budeme pracovat se českým výrazem prostořečí, protože v češtině neexistuje adekvátní ekvivalent. Jednotlivé složky nespisovné ruštiny nelze přesně oddělit, naopak můžeme pozorovat, že se prolínají a navzájem ovlivňují. Např. Jermakovová poukazuje na vzájemné ovlivňování prostořečí a obecného žargonu. (Ермакова, 1999) Pokud uvážíme i skutečnost, že prostořečí vstupuje do silného kontaktu také s argotem, docházíme k závěru, že sféra nespisovného ruského jazyka se v současné době stává poměrně nepřehlednou. Svůj podíl na tom má i uvolnění jazyka médií a všeobecný trend demokratizace a vulgarizace jazyka. Navíc je nutné podotknout, že všechny složky nespisovného jazyka jsou samozřejmě v těsném kontaktu se standardem, na nějž vyvíjí také určitý tlak.

Prostořečí bylo po dlouhou dobu vědou opomíjenou složkou jazyka. Souviselo s ním přílišné stigma, které vždy bylo na tento jazykový (sub)kód uvaleno. Ačkoliv už v dobách Sovětského svazu se tímto fenoménem zabývali někteří jazykovědci (L. I. Barannikovová, Je. A. Zemskaja, D. N. Šmeljov), skutečný rozvoj studia prostořečí je možné sledovat až v současnosti. Velký vklad do problematiky vnesly práce ruských lingvistů L. P. Krysina, V. B. Bykova, T. V. Matvejevové, V. V. Chimika a dalších (Дьячок, 2003: c. 102).

Sovětská lingvistika si byli dozajista vědomi toho, jak velký a málo probádaný prostor prostořečí poskytuje. Problém však spočíval v politických okolnostech. Pokud by bylo prostořečí studováno jako ucelený subsystém, který je v mnoha směrech v protikladu k spisovnému jazyku, naráželo by se tím na jedno z hlavních ideologických dogmat, a sice na jednotu socialistické společnosti. (Дьячок, 2003: c. 102) Sovětská společnost musela být plně gramotná. Jak tedy vysvětlit, že se ve společnosti vyskytuje poměrně rozšířená složka jazyka, kterou tradiční lingvistika charakterizuje jako jazyk pologramotných až negramotných vrstev společnosti? Prostořečí bylo vysvětlováno jako přežitek minulé doby, prostořeční lexika byla chápána jako pozůstatek lexiky nevzdělaných vrstev, která se uchovala v hovorovém jazyce očividně ještě z předrevolučních či nepovských dob.² (Дьячок, 2003: c. 103) Druhým aspektem daného problému byla vrstva mluvčích. Pokud bychom připustili, že v sovětské společnosti existuje celá vrstva lidí, která je schopna vytvářet, udržovat a rozvíjet celý jazykový subsystém, odlišující se od „celospolečenského“ jazyka, museli bychom

² NEP – Nová ekonomická politika (НЭП – Новая экономическая политика)

konstatovat, že sovětská společnost není jednotná, ale že se v ní vyskytují od sebe oddělené společenské vrstvy, což by bylo politicky značně ožehavé tvrzení.

Z pohledu sovětské sociolingvistiky existoval jeden ruský jazyk, ten byl nejčastěji ztotožňován se spisovnou ruštinou (de facto s jazykem literatury od poloviny 19. stol. do začátku 20. stol.). Až za hranicemi tohoto jednotného jazyka se pak nacházely stylisticky snížené výrazy (hovorové a prostořeční) a dialekty. Dialektizmy a prostořečí se dle této rétoriky nacházely ve stadiu postupného mizení.

To však neznamená, že by prostořečí bylo i sovětskou lingvistikou zcela opomíjeno. V 80. letech, například, vzniklo několik obsáhlých studií L. I. Skvorcova (Скворцов, 1984) o vztahu normy a nenormativních elementů, v nichž se autoři problematiky prostořečí také dotýkají.

S prostořečím nelze nakládat jako se sourodým subsystémem. Tak jak jsou nesourodí jeho nositelé, je nesourodé i prostořečí. Není však na místě uvažovat o prostořečí jen jako o pologramotné řeči nevzdělaných lidí, jejímž jazykovým základem se stává dialekt. To by podle L. A. Kudrjavcevové znamenalo, že prostořečí nepostihuje celou funkční různorodost nespisovného jazyka, živých forem jeho existence, určujících jazykový obraz současného města. (Кудрявцева, 2005)

Problematickým je i tradiční názor, že prostořečí je jev městského obyvatelstva. Jak zmiňuje Ďjačok: „*Необходимо подчеркнуть, что в настоящее время просторечие не является только фактом городской жизни (такое утверждение иногда приходится встречать в некоторых работах по русистике).*“ (Дьячок, 2003: с. 105) Dřívější definice, jak je zřejmé, přestávají být dostačující. Prostořečí již nelze vztahovat na sociálně nejnižší vrstvy společnosti. Dnes je tak více provázáno s kulturou. Odpovídá to i očividným změnám ve společnosti. Nositelé prostořečí již nemusí být lidmi na okraji společnosti. Daleko vhodnější je nazírat na prostořečí z hlediska komunikačního záměru.

Zvláštní úlohu v současném studiu prostořečí sehraávají tzv. řečové stereotypy prostořeční kultury (*речеповеденческие стереотипы просторечной культуры*). S tím pracuje zejména Kitajgorodská a Šalinová. Ty vycházejí z předpokladu, že nositelé prostořečí využívají především řečová klišé (ustálené předpřipravené slovní obraty), která jsou využívána jako určitá usnadnění v komunikačních situacích. Nositelé prostořečí si snaží zjednodušit komunikaci použitím předpřipravených obrátů, nejčastěji se jedná o vypjaté okamžiky, kde je nutná okamžitá argumentace. Typickým rysem pak bývá právě nevhodné užívání obrátů a slov, které logicky nemusí vůbec zapadat do kontextu.

6. Korpus a korpusová lingvistika

6.1. Korpusová lingvistika

Abychom mohli plně využít materiál korpusu, je nejprve nutné zmínit několik základních bodů týkající se samotného korpusu, korpusové lingvistiky obecně a možnosti, které korpus pro současné poznání jazyka přináší.

Korpusovou lingvistiku je možné označit za jednu z nejmladších lingvistických disciplín. „Název korpusová lingvistika je vžitě označení pro veškeré lingvistické aktivity, které tak či onak souvisejí s existencí jazykových korpusů a jejich tvorbou.“ (Štícha, 2007: s. 11) Přesto toto jazykovědné zaměření získalo během „krátké“ doby na významu a v současnosti nepochybně skýtá obrovský potenciál pro poznání jazyka jakožto celku. Korpusová lingvistika vzniká jako zvláštní odnož lingvistiky spolu se vznikem korpusů a jejich rostoucími možnostmi a jejich intenzivnějším výzkumem. Korpusovou lingvistiku lze z hlediska práce rozdělit na dva druhy činností. Jednou je vytváření korpusů a druhou je využívání korpusů k jazykovědnému bádání. Jisté je, že obě tyto aktivity jsou propojené a jedna na druhé závislé. (Cvrček, 2007)

Korpusová lingvistika se oddělila od starší počítačové lingvistiky. Do zorného pole této disciplíny se dostávají i dosud nestudované jazykové jevy. Obrovský rozsah dat nacházející se v korpusu tak zatlačuje do pozadí datově omezenější gramatiky, výzkumy a popisy. (Čermák, 2011: s. 14)

Korpusová lingvistika tak zcela zjevně otevírá nové možnosti v jazykovém bádání a s rozvojem samotných korpusů dochází k rozvoji i samotné disciplíny. „Díky obrovskému množství materiálu neukazuje [korpusová lingvistika] jen to, co všechno je v jazyce možné (tedy variantnost a variabilitu jazyka), ale díky efektivnímu počítačovému zpracování (vyhledávání, třídění, počítání) také základní, relativně stabilizované rysy a jevy jazyka, které lze abstrahovat a zobecnit, a na jejichž základě lze v jazyce pracovat s určitou pravděpodobností výskytu.“ (Šulc, 1999: s. 11) Korpusová lingvistika může být vnímána jako pomezí disciplína, související úzce s dalšími vědními obory, včetně kybernetiky či klasičtějších lingvistických disciplín, ty mohou postupy korpusové lingvistiky částečně využívat.

6.2. Korpus

Pokud mluvíme o korpusové lingvistice, je třeba zmínit, co to vůbec korpus je. V krátkosti lze korpus popsat jako soubor elektronicky uložených textů, sloužících k jazykovému výzkumu. Je to soubor dokladů autentického užití přirozeného jazyka, materiálová základna sloužící k lingvistické analýze a popisu, mluveného i psaného jazyka. Databáze těchto textů pak slouží pro utváření celkového obrazu jazyka a to, jak z hlediska synchronie, tak i diachronie. Korpus umožňuje zachytit většinové jevy a tendence v jazyce, oproti dříve praktikovaným výzkumům odchylek a jednotlivostí. Díky tomu, lze zajistit větší objektivitu při lingvistickém bádání oproti individuální intuici a interpretaci. Dříve nedosažitelná možnost masového především statistického zpracování textů dovolila objevit ve struktuře i rozvoji jazyka takové zákonitosti, o jejichž existenci věda ani netušila nebo si je mohla pouze domýšlet, ale nemohla je ani doložit.³ Tato zásadní změna se dotkla mnoha lingvistických postupů a metod. „Existence korpusu změnila od základů i filozofii citací užívaných v příručkách a slovnících apod. a reorientovala autory od hledaných a citovaných izolovaných příkladů od vzorových autorů (jakkoli to bylo nesnadné, kdo všechno ten dobrý autor je) k typickým a tedy v jazyce základním, podporovaným většinovou frekvencí“ (Čermák, 2011: s. 21)

Národní korpus je určen především pro vědecký výzkum v oblasti lexiky a gramatiky a rovněž pro výzkum drobných a nepřetržitých procesů změn v jazyce, k nimž dochází v průběhu kratších období (jedno až dvě století).⁴ „Do centra zájmu lingvistů se dostávají syntagmatické vztahy, což umožňují zdroje dat.“ (Cvrček, 2007: s. 151)

Jedinečnost korpusu spočívá v mnoha aspektech. Jedním z nich je samozřejmě objem korpusových databází, které se mohou jevit jako neomezené. Revolučnost korpusu spočívá oproti dříve užívaným textovým archivům, příležitostně sesbíraným skladištím textů, v jeho strukturovanosti a plánovitě vytvořenému souboru textů. S rozvojem výpočetní techniky souvisí zcela nepochybně i další obrovská databáze dat a rovněž i textů, již je internet. Přestože možnosti internetu v mnohém pomáhají vědět, z hlediska lingvistiky je internet oproti korpusu značně nedostatečnou databází. To spočívá především ve stále se měnících informačních databázích, korpusy jsou oproti tomu neměnné a lze zjistit jejich velikost. Zcela zásadním z hlediska lingvistické práce je pak skutečnost, že „každý korpus zůstává stálou

³ <http://ruscorpora.ru/corpora-intro.html>, [10. 6. 2015]

⁴ <http://ruscorpora.ru/corpora-intro.html>, [8. 6. 2015]

referenční entitou, ke které se můžeme opakovaně kdykoliv vrátet, opakovaně citovat ap.,"⁵ Významná je též možnost diachronie, kterou internet nabídnout nemůže.

Pro funkčnost korpusu jakožto zdrojové báze jsou nezbytné některé aspekty. Jsou jimi reprezentativnost, s ní související vyváženost, anotace a pro vyhledávání v korpusu korpusový manažer. Korpusový manažer umožňuje procházet korpusové texty a díky celé škále nástrojů dovoluje vyhledávání a třídění textového materiálu. Nehledě na pokrok ve výpočetní technice je však nutné počítat s možnými problémy při využívání těchto prostředků. Základem každého korpusu musí být jeho vyváženost, znamená to, že korpus musí obsahovat takový počet textů různých žánrů, aby jako celek tento soubor zajišťoval dostatečnou reprezentativnost pro daný jazyk. V opačném případě by nedostatečně vyvážený korpus měl jen minimální využití pro vědu. Snadná orientace v textovém materiálu je zajištěna anotací. Ta je nedílnou součástí korpusu a jejím úkolem je seznámit badatele s původem textů a s autorem. Získané bibliografické údaje jsou pak důležitou součástí lingvistického výzkumu umožňující zjistit potřebné dodatečné údaje o jazyce daného textu.

Korpusy nejsou jedním uzavřeným celkem, pro různé aspekty lingvistické práce jsou běžně rozřazeny na jednotlivé typy korpusů a na subkorpusy. Základní dělení korpusů je na korpusy mluvené a psané, psané korpusy jsou tedy korpusy psaných textů nejrůznějšího žánru, jsou z hlediska korpusové lingvistiky starší a propracovanější. Důvodem je samozřejmě snazší zpracování materiálu, jeho dostupnost i rozsah. Mluvené korpusy jsou záležitostí mladší, jejich zpracování je technologicky náročnější, neboť mluvený text musí být nejprve přepsán. Mluvené korpusy představují v současné době velmi významnou složku korpusové lingvistiky, mají velký potenciál, protože umožňují lingvistům pracovat s mluveným jazykem.

Subkorpusy nabízí možnost hledat souvztažnosti typů textů a registrů/ žánrů s hledanými formami, které se v něm vyskytují apod.⁶ Subkorpusy umožňují zachycení pouze části jazyka, což dává lingvistům možnost zabývat se užší problematikou. Mezi subkorpusy tak můžeme nalézt subkorpusy publicistických textů, poezie, multimediální korpus nebo dialektický. Nástroje korpusových vyhledávačů dnes umožňují vytváření vlastních subkorpusů formou zadání patřičných kritérií, jenž umožní vybrat pouze omezenou skupinu textů. Vyhledávání v korpusu pak umožňuje synchronní a diachronní zpracování. Oproti minulosti, která je textově uzavřená, lze ji tedy teoreticky korpusem pokrýt celou, nelze mít synchronní korpus nikdy úplný. Celý reprezentativní korpus se pak využívá při snaze o

⁵ http://ucnk.ff.cuni.cz/co_je_korpus.php [9. 6. 2015]

⁶ http://ucnk.ff.cuni.cz/co_je_korpus.php [12. 6. 2015]

získání obrazu platného pro celý jazyk. Zvláštním typem korpusů jsou pak paralelní korpusy umožňující srovnání překladů slova nebo slovního spojení.

Využití korpusu při lingvistickém bádání je široké, přesto lze vydělit dvě základní metody práce s korpusem. Je možné jej využívat selektivně formou tzv.corpus-based, tedy opírající se o korpus, tak metodou tzv.corpus-driven (pouze založený na korpuse), kterou umožňují velké a reprezenatativní korpusy. Tento přístup je v dnešní době stále více očekáván. (Čermák, 2011: s. 21)

Korpus samozřejmě nepostihuje veškeré aspekty jazyka a jeho existence neznamena potlačení nebo zrušení jiných lingvistických metod a výzkumů. Korpusy se stále vypořádávají s určitými obtížemi. Ty jsou spojené nejčastěji s možnostmi výpočetní techniky, která i přes obrovský a velmi rychlý vývoj některé aspekty bezchybně zpracovat neumožňuje. Spolu s rozvojem korpusu i korpusové lingvistiky vyvstávají problémy s náročnou a stále se rozvíjející metodologií, jež se snaží vyrovnat s problémy spojenými s velkým obsahem dat.⁷ Korpusy mají stále určitá omezení z hlediska platnosti pro celý jazyk, jak ale uvádí Čermák: „Korpus není a nebude obrazem celého jazyka, ale jen takovým obrazem, který je zdaleka nejvěrnější a nejlepší.“ (Čermák, 2011: s. 14) Korpus umožnil nasměrovat větší zájem lingvistů o samotnou realizaci jazyka- „řeč“. „Korpus dává svým zaměřením na reálný úzus přednost empirickému a nementalistickému přístupu, který se projevuje zejména zvýšeným zájmem o parole.“ (Cvrček, 2007: s. 151)

Korpusy se nadále vyvíjí a rozšiřují své báze. Umožňují tak díky stále rozsáhlejšímu materiálu důkladnější a přesnější postižení celého jazyka. Pro tuto práci je korpus nejvhodnějším zdrojem, který umožní poukázat na jazykové jevy, jež nejsou pokryty gramatickými pravidly, jsou sporné či gramatikami přímo zakázané. Korpus nám tak pomůže ukázat stav jazyka nejbližšího skutečnosti. Zcela tak lze souhlasit se slovy Čermáka, že „dnešní korpusy jsou nejlepším zdrojem studia jazykového aspektu normalizací a kodifikací potlačovaného a deformovaného, tj. jazykové variace (variability), která je základním zdrojem poznání proměny a vývoje jazyka.“ (Čermák, 2011: s. 21)

6. 3. Ruský národní korpus

Webové stránky RNK byly poprvé spuštěny 29. dubna 2004. Nicméně od konce roku 2002 byl korpus dostupný pro vyhledávání na serveru „Яндекс“. (Сичинава, 2005)

⁷ http://ucnk.ff.cuni.cz/co_je_korpus.php [11. 6. 2015]

Přestože byl RNK spuštěn až v roce 2004, nejedná se o první korpus ruskojazyčných textů. Takových korpusů bylo několik, avšak všechny vznikaly v zahraničí. Mezi nejstarší korpusy patří Uppsalský korpus ruských textů, další korpusy pak byly vytvořeny v Německu a ve Finsku. Za předchůdce můžeme považovat i jiné báze, které vznikaly ještě před érou internetu, např. *Машинный фонд русского языка*. (Резникова, - Копотев, 2005)

Specifičností RNK byla rychlost jeho vzniku. Jak přiznávají sami tvůrci RNK, korpus vznikl především proto, že dosavadní korpusy ruských textů nebyly dostačující.

Morfologický standard RNK, tedy informace o morfologických tvarech a významech (slovní druh, rod, atd.), je vytvořen na základě morfologického modelu, podle slovníku *Морфология. Национальный корпус русского языка «Грамматический словарь русского языка» А. А. Зализняка* (М., 1977; 4-е изд., М., 2003). Přesto však v mnohých případech používá korpus vlastní řešení, odchylojící se od gramatického slovníku, čímž se vytváří jakýsi specifický standard korpusu.

RNK se v základě dělí na několik subkorpusů: základní, syntaktický, publicistický, paralelní, korpus dialektních textů, vzdělávací korpus, korpus mluveného jazyka, akcentologický, multimediální.

Analytická část této práce je založena na základním korpusu. Ten je možné rozdělit na dvě části, současné písemné texty (polovina 20. - zač. 21. stol.) a starší texty (pol. 18. stol. - pol. 20. stol.). Do tohoto korpusu jsou zařazeny především prozaické originální texty, představující ruský spisovný jazyk, ale v menší míře i překlady, básnické texty a rovněž texty, které představují nespisovné útvary současné ruštiny: hovorové a dialektní.

Korpus současných textů je základním a největším ze subkorpusů. Mezi texty, jaké tvoří tento korpus, můžeme nalézt současnou uměleckou prózu, drama, publicistiku, vědecko-populární texty atd.

Základní korpus disponoval v době zpracovávání této práce (únor - červen 2015) 76 882 texty a více než 209 mil. slovy. Texty základního korpusu reprezentují z 23% období 2001-2010, z 31% období 1951-2000, z téměř 25% léta 1901-1950, zbytek jsou texty ze starší doby.

7. Restrikce přechodníku přítomného kodifikované v gramatických příručkách

Při analýze gramatik se zaměříme na explicitně zmíněné restrikce vztahující se k jednotlivým slovesům, dále pak k omezení pro některá slovesa stanovená jazykovou normou, a dále se budeme zabývat výjimkami z obecných restrikcí a omezení. Zvláštní pozornost bude věnována neshodám mezi jednotlivými gramatikami v kontextu tvoření přechodníku přítomného. Tyto rozpory reprezentují rozkolísanost normy, která se může odrážet ve výskytu určitých tvarů. Do analýzy bude zahrnuta velká škála gramatických příruček, časově pokrývající období od 40. let 20. století do začátku 21. století. Zvláštní skupinou pak budou vybrané starší gramatiky, jejichž úkolem je pouze ilustrovat stav v otázce přechodníku v 18. a 19. století a umožnit pohled do vývoje přechodníku.

Zajímá nás, jaké tvary od jakých sloves jsou explicitně autory zakázány, které tvary od kterých skupin sloves jsou omezeny a které nepodléhají a nepodléhaly gramatickým normám ruského standardního jazyka. Zvláště se budeme zabývat vývojem tvoření přechodníku během celé zkoumané doby, tedy přibližně 200 let. Je jasné, že více prostoru bude věnováno gramatikám mladším, tedy těm vydaným v 2. polovině 20. století, ty totiž samozřejmě nejlépe zachycují současný stav v jazyce.

Snažili jsme se vybrat zejména stěžejní gramatické příručky pro danou dobu. Je jasné, že naše analýza nezahrnuje všechny vydané gramatiky za celé zkoumané období, dalších podobných publikací je samozřejmě velké množství, avšak jejich význam je z našeho hlediska zanedbatelný. Řada gramatik je svým rozsahem příliš stručná a jejich autoři problematiku tvoření přechodníku nezahrnují.

Při představování jednotlivých gramatik budeme vycházet z terminologie použité v daných gramatikách kvůli zachování autentičnosti a minimalizaci možných nepřesností při převodu.

7. 1. Российская грамматика Михаила Ломоносова, 1755

Přestože se Lomonosov ve své stěžejní gramatice otázce přechodníku věnoval jen okrajově, jsou jeho závěry významné pro další zpracování tématu u pozdějších gramatiků. V Lomonosovově době nacházíme distribuci dvou tvarů přechodníku přítomného a to končící na *-я* a *-ючи*. Lomonosov v podstatě jako jeden z prvních stanovil restrikce v použití přechodníkových tvarů a zároveň předpověděl vývoj přechodníkových tvarů. Restrikce a

různá omezení v použití přechodníkových tvarů uvedené v jeho gramatice pak, což není s podivem, nalzáme prakticky ve všech pozdějších pracích.

Lomonosov uvádí, že přechodníky přítomného času sloves končících na -ю s předcházející samohláskou se tvoří přes příponu -чи, nebo skrze změnu písmena -ю na -я. (*Российская грамматика Михаила Ломоносова*, 1755: § 349, с. 131)

U těch sloves, která před poslední slabikou nemají souhláskou, je přechodník na -я téměř nepoužitelný, je možné vytvořit přechodník s příponou -чи, máme na mysli např. tvary *бью, бьючи; дую, дуючи*. Tvary *бья* a *дуа* nelze podle Lomonosova vyslovit.

Velmi důležité je pak pravidlo, o němž Lomonosov hovoří, a které předznamenává omezené použití tvaru přechodníku na -ючи. Jak autor tvrdí, přechodníky na -ючи je vhodnější tvořit od původně ruských sloves než od těch, jež byla převzata z církevní slovanštiny, a naopak přechodníky na -я jsou více použitelné u původně církevně slovanských sloves než u ruských. Toto pravidlo je pak ukázáno na příkladu, kdy Lomonosov tvrdí, že „je lepší říct *толкаячи* než *толкая*, ale naopak je lepší užít *дерзая* než *дерзаючи*“. (*Российская грамматика Михаила Ломоносова*, 1755: § 351, с. 131-132) Jak poznamenává, tato výše zmíněná pravidla se týkají pouze jednoduchých sloves prvního časování.

K přechodníkům od sloves druhého časování uvádí, že přechodníky přítomného času se tvoří, když se sufix druhé osoby jednotného čísla přítomného času -ишь mění na -я nebo -а, na -ючи nebo -учи (např. *Бранишь, браня, бранючи; варишь, варя, варючи; тужишь, тужа, тужучи; гладишь, гладя, гладючи*). Důležité pak jsou z našeho pohledu dodatečné poznámky, které k tomuto časování uvádí. V poznámce 1 tvrdí, že přechodníky na -я nebo -а jsou lepší než přechodníky na -ючи nebo -учи, dále pak v poznámce číslo 3 hovoří o tom, že ne všechna slovesa mohou tvořit přechodníky. A nakonec ve 4. poznámce říká, že některá slovesa tvoří „lepší“ přechodníky na -чи než na -я nebo -а, např. *еду, едучи*. Bohužel ani v této části své gramatiky není Lomonosov více konkrétní a explicitně neuvádí, kterých sloves se jeho „doporučení“ týkají, příkladů, jaké zde autor popisuje, je velice málo.

Ještě je vhodné doplnit, že v některých částech věnujících se různým typům časování je možné nalézt ještě další pravidla pro tvoření jednotlivých přechodníků, jako např. u sloves nepravidelných obojího časování, kde ke slovesu *хотеть* je coby tvar přechodníku přítomného uvedeno *хотя*, dále pak je u slovesa *дать* uveden přechodník přítomný *даючи* a u slovesa *есть* přechodníkový tvar *едучи*, od slovesa *колоть* je zde popsán tvar *колючи*.

7. 2. Практическая русская грамматика - Н. И Греч, 1827

Greč ve své gramatice se vyjadřuje jen okrajově k restrikcím tvoření přechodníků přítomného času a to jak tvaru na *-а*, který nazývá „krátkým tvarem“ (*усечённый*), tak tvaru na *-учи*, o němž hovoří jako o „dlouhém tvaru“ (*полный*).

U sloves tzv. „třetího časování“ se používá pouze tzv. dlouhý přechodník, ale jak říká Greč i ten pouze zřídka, jako příklad jsou uvedeny tvary *заснучи* a *тручи*. Dále autor uvádí, že od mnohých nepravidelných sloves (např. *беречь, брать, врать, гнуть, драсть, жать, жрать, ждать, жечь, лгать, льнуть, мочь, мять, рвать, спать, ткать*) je tzv. krátký přechodník přítomného času také nepoužitelný.

Dále autor tvrdí, že tzv. „dlouhé koncovky“ přechodníků (tedy přesněji sufixy) (*-учи* a *-ши*) jsou použitelné pouze v prostořečí (zde nejspíše ve významu hovorové mluvy) a nelze je užít při písemném projevu a v tzv. vznešeném slohu, kde mají své místo naopak tzv. „krátké koncovky“ (sufixy).

7. 3. Русская Грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной Грамматики полнее изложенная- А. Х. Востоков, 1831

Vostokov uvádí ve své gramatice dva typy přechodníků a to přechodník aktivní a přechodník pasivní. Přechodník přítomného času, který je součástí přechodníku aktivního, má od sloves prvních dvou časování a v některých případech i pátého, šestého a sedmého časování (podle klasifikace autora) zakončení *на -я, -жа, -ча, -ша, -ща* a *на -учи* a *-ючи*, jako příklad takovýchto sloves autor uvádí tvary *читая, читаючи, бия, бьючи*. Přičemž zakončení *-учи* a *-ючи* přisuzuje prostořečí (zde patrně ve významu hovorové mluvy).

U tzv. čtvrtého časování autor popisuje pouze jednu koncovku na *-а, -я*, např. *воюя, именуя*, avšak v případě, že v první osobě singuláru je přízvuk na koncovce, tak se připouští přechodníky na *-ючи*, např. *ключючи, жуючи, куючи*.

U slovesa *давать* je možné dvojí zakončení přechodníku na *-я*, tedy *дая, давая*, přičemž první, jak je uvedeno, se užívá při „důležité řeči“ (vyšší styl), druhý tvar v „obyčejné“ (nižší styl). K tomu ještě autor dodává, že derivovaná slovesa 23. příkladu (podle klasifikace zmiňované gramatiky) *-знавать, -ставать* mají pouze druhý typ zakončení, tedy *узнавая, доставая*.

Vostokov se ve své gramatice ještě zabývá nepravidelnými slovesy, mezi která řadí slovesa *ехать, идти, быть, есть, дать*. Od slovesa *ехать* pak uvádí možný přechodníkový tvar na *-учи (едучи)*, žádný tvar na *-а* podle něj možný není. Od slovesa *быть* je uveden přechodníkový tvar přítomného času jen od kmene budoucího času *буд-* s příponou *-учи (будучи)*. Zajímavé je, že od slovesa *хотеть* autor uvádí přechodník přítomného času *нехотя*, přičemž je přímo zmíněno, že „přechodník přítomného času je použitelný jen se záporem *нехотя*, a v podobě příslovce s přesunem přízvuku (na první slabiku). Bez předpony *не-* je tento přechodník změněn na spojku *хотя*.“ (Востоков, 1831: с. 140)

7. 4. Правильность и чистота русской речи. Опыт русской стилистической грамматики - В. И. Чернышев, 1909⁸

Mezi velmi zajímavé gramatické příručky patří bezesporu práce V. I. Černyševa pod názvem *Правильность и чистота русской речи. Опыт русской стилистической грамматики*, která poprvé vyšla v roce 1909. V této publikaci se autor pozastavuje nad stavem ruského jazyka na začátku 20. století a uvádí příklady vhodných a nevhodných gramatických jevů, které se v daném časovém období vyskytovaly. Práce tak zachycuje i stav v oblasti přechodníku přítomného.

Přechodníky na *-учи, -ючи* označuje Černyšev jako lidové přechodníky, které se v knižním jazyce neujaly. Tento typ přechodníku se nejdéle v jazyce literatury držel u sloves *идти, ехать* a jak uvádí, někteří je používají i dosud (tedy v dané době). Přípustným je už jen tvar *будучи*. I Černyšev zmiňuje, že teoreticky lze od jakéhokoli slovesa tvořit přechodník, ale „многие из них неупотребительны в чистом литературном языке и странны для образованного слуха.“ (Чернышев, 1970: с. 573) Toto tvrzení je o to zajímavější, že už Černyšev nepřímou upozorňuje na to, na co později i Bulachovskij a Isačenko, a sice že velký význam na omezování přechodníků od některých sloves má vzdělání, tedy znalost gramatických pravidel.

Ve své práci se autor snaží o rozdělení sloves, od kterých se přechodník netvoří. Autor však nepoužívá klasifikace slovesných skupin. Do první skupiny uvedl neproduktivní slovesa skupiny typu *бить* a skupiny typu *крыть (вить, лить, бить, пить, шить, мыть, рыть, выт)*. Ve druhé skupině jsou zařazena neproduktivní slovesa VI třídy (*пахать, махать, писать, плясать, чесать, вязать, казать, лизать, мазать, низать, резать, глодать*,

⁸ první vydání vyšlo již v roce 1909, druhé doplněné vydání pak v roce 1914, pro účely této práce byl použit sborník sebraných spisů vydaný v roce 1970

метать, роптать, топтать, свистать, плакать, искать, спать, брызгать). Třetí skupiny tvoří neproduktivní slovesa s plnohlasím (-оро-, -оло-) v infinitivu (*молоть, колоть, полоть, вороть, пороть*). Ve čtvrté skupině je uvedena slovesa skupin *ковать, клевать, плевать, жевать*. Do čtvrté autor zařadil izolovaná slovesa přimykající se k VI. třídě (*звать, брать, драть*). U šesté skupiny uvádí neproduktivní skupinu sloves *стыть, жать (жну), жать (жму), мять*, a sloveso *клат*. Do sedmé skupiny pak Černyšev zařazuje neproduktivní slovesa s plnohlasím (-ере-) v infinitivu (*мереть, тереть, переть*) a neproduktivní slovesa třídy X podskupiny Д (*стричь, беречь, стеречь, мочь, жечь, печь, влечь, сечь, течь, молочь*). Do osmé skupiny řadí ta slovesa, která v první osobě singuláru indikativu přezenta končí na – ну: *зябну, гибну, липну, вяну, кисну, мокну, сохну, пахну, чахну, тяну, гну, лну*, a dále nepravidelná *ехать, есть, хотеть, бежать, дать, идти*.

Ke svému výčtu sloves ale autor dodává, že „*гибкость русского языка настолько значительна, что некоторые из приведенных глаголов допускают деепричастные формы настоящего времени, хотя от них речь и делается негладко.*“ (Чернышев, 1970: s. 574). Mezi takovéto tvary přechodníků autor uvádí např.: *паша, маша, пиша, режа, гложа, меча, топча, плача, ища, брызжа, меля, коля, куя, клюя, плюя, жуя, зовя, беря, стыня, кляня, зябня, гибня, вяня, тяня, идя, хотя*, atd. U tvarů *плача, ища, идя* ještě dodává, že tyto tvary jsou celkem použitelné. Jinými slovy, tato zmíněná slovesa lze považovat za jakési výjimky, které sice neodpovídají pravidlům ruského jazyka a přechodníky od nichž se tvoří s obtížemi, nicméně v literatuře se s nimi lze setkat.

Černyšev tak částečně navazuje na gramatiky 19. století, ve kterých se některá slovesa neshledávají vhodná pro tvoření přechodníků kvůli libozvučnosti. Předjímá však styl pozdějších gramatik, které už rozdělují slovesa do skupin. Je také zajímavé, že Černyšev přistupuje k této otázce poměrně přísně a uvádí i taková slovesa, která pozdější autoři k restrikcím nezařazují. Část z uvedených slov už na začátku 20. století je také spíše zastaralá.

7. 5. Русский язык. Грамматическое учение о слове- В. В. Виноградов, 1947

Vinogradov ve své gramatice nejčastěji zobecňuje pravidla restrikcí tvoření přechodníků od určitých skupin sloves. Jsou to např. slovesa s jednoslabičným kmenem na -а- v infinitivu, která tvoří přítomný čas bez tohoto -а- (např. *брать — беру, звать — зову, рвать — рву* a deriváty od nich). Dále jsou to slovesa s jednoslabičným kmenem infinitivu na -а-, alternující nosovými souhláskami ve tvarech přítomného času, např. *мять — мну, жать*

— *жну*. Nalezneme zde také slovesa s jednoslabičným kmenem na *-i-* (*бить, вить, пить, шить*), slovesa s kmeny kořeny na *-к-, -г-* (*мочь — могу, печь — пеку, стричь — стрижу*), dále slovesa na *-ере-* a *-оло-* v infinitivu (*мереть, тереть, переть, молоть, колоть*), všechna slovesa na *-ну-* (*киснуть, вянуть, мерзнуть, зябнуть*), slovesa *ковать, плевать* a některá další, jež vůbec netvoří tvary přechodníku přítomného času na *-а*. Dále však Vinogradov nespécifikuje, kterých dalších sloves se restrikce týká. Dává však za pravdu A. A. Šachmatotovovi, jenž vytvořil následující pravidlo, že se obvykle přechodník tvoří jen od těch kmenů přítomného času, které se hláskově podstatně neliší od kmene infinitivu. (Виноградов, 1947: с. 385) Dále se však Vinogradov problematice sloves netvořících přechodník nevěnuje.

Ještě stojí za zmínku tvar přechodníku se sufixem *-учи/-ючи*. K němu auto pouze v poznámce dodává, že v jazyce umělecké literatury nebo v próze, která se stylizuje do lidově-poetické tvorby či do „oblastního prostořečí“, je možné ještě nalézt tvary přechodníků na *-учи/-ючи*. Z hlediska jazykové normy však autor shledává dané tvary archaizmy nebo dialektizmy. Jak dodává, jejich použití je v každém případě spojené s určitým stylistickým zabarvením. Zajímavé však je, že autor nezmiňuje tvar *будучи*, který všechny další gramatiky uvádějí jako výjimku. Znamená to tedy, že Vinogradov buď opomněl přechodník *будучи* zmínit, což je málo pravděpodobné, anebo tvar *будучи* považuje za archaický či stylisticky zabarvený.

7. 6. Грамматика русского языка. Т.1, Фонетика и морфология,1952 (GRJ, 1952)

Gramatická příručka z roku 1952 uvádí ve svém §816, že „ne od všech sloves nedokonavého vidu je možné volně tvořit a používat přechodníky na *-а (-я)*“. (GRJ, 1952, с. 523) Omezeno je tvoření a použití přechodníků nedokonavého vidu na *-а (-я)* u sloves neproduktivních skupin. Jak uvádí gramatika, od mnohých sloves neproduktivních skupin se přechodníky nedokonavého vidu na *-а (-я)* netvoří vůbec, a jak je dále zmiňováno, u přechodníků od jiných sloves užití neodpovídá jazykovým normám a nemá příliš široké zastoupení i přesto, že se v jazyce vyskytují.

Přímo jsou pak gramatikou definována slovesa netvořící přechodník, která nemají v kmenech přítomného času samohlásku, např. *врать, ждать, жрать, рвать, лгать, ржать, ткать, жать, мять, тереть, переть, бить, вить, лить, пить, шить, жаждать, стонать, слать*. Připouští se zde však jedna výjimka, tou je sloveso *мчать(ся)* s tvarem přechodníku *мча(сь)*. Dále jsou pak zmíněny jako neexistující (nebo jen omezeně

používané) přechodníky od sloves se změnou koncových souhlásek kmene neurčitého tvaru a kmene přítomného času *з-ж, с-ш*: *вязать, казаться, лизать, мазать, низать, писать, плясать, тесать, чесать*; stejně jako od sloves na *-чь* v neurčitém tvaru: *жечь, мочь, печь, сечь, стеречь, стричь, течь*. Gramatika zde však připouští výjimku a to sloveso *толочь* s tvarem přechodníku *толча*. Stojí však za pozornost, že není specifikováno, jakých sloves z uvedených se týká zmíněné „omezené použití“ a jaká dokonce netvoří přechodníky vůbec.

Dále gramatika zcela vylučuje použití přechodníku od slovesa *лезть* a přechodníků na *-а (-я)* od sloves nedokonavého vidu na *- нуть* III. neproduktivní skupiny a od sloves *бежать, ехать*.

Jako nepoužitelné jsou gramatikou stanoveny přechodníky od sloves *хотеть, брать, звать, петь, гнуть* a sloves I. neproduktivní skupiny A.

Zároveň však gramatika říká, že „existují také případy, kdy od sloves neprefigovaných jsou přechodníky nepoužitelné, ačkoliv od prefigovaných tvarů s těmi samými slovesnými kmeny se přechodníky používají.“ To se týká např. málo užívaných tvarů *нося, ходя*, kdy jsou ale plně užívané tvary jako *заходя, принося, унося, проходя*.

Přechodníky na *-а (-я)* od zmíněných sloves se nahrazují, jak uvádí gramatika, blízkými z hlediska významu, prefigovanými odvozenými tvary produktivních tříd: např. místo *мня, тря, чеша, шля* jsou to *разминая, вытирая, растирая, причесывая, рассылая, посылая*.

Přes zmíněná pravidla gramatika připouští, jak uvádí ve svých poznámkách, že v jazyce umělecké literatury se vyskytují slovesa nedokonavého vidu, jež neodpovídají zmíněným pravidlům (např. *бежа, бережа(сь), ждя, жря, жмя*). Jedná se pak o tvary použité jednotlivými autory. Individuální tvary *бьясь, ходя* byly přípustné v jazyce literatury 19. století, obdobně jako zastaralé tvary *испытую, бия*. Stejně tak některé tvary jako např. přechodník *ложя* od slovesa *ложить* lze nalézt v prostořeči a dialektu.

Ve svém §817 je pak předložen autory gramatiky návod, jak předejít nesprávným tvarům při tvoření zmíněných přechodníků, jakým je tvoření od kmenů přítomného času 3. os. mn. č. Uvedený způsob, jak je zmíněno, má zabránit nesprávným tvarům (např. *верча, вороча колоча, молоча* tvořených od 1. os. j.č. na místo *вертя, колотя, воротя, молотя*), i v tomto případě se však připouští výskyt dialektových tvarů v jazyce umělecké literatury uchýlených od zmíněné normy.

7. 7. Очерки по морфологии русского глагола - С.П. Обнорский, 1953

Jak píše ve své práci Obnorskij: „V současném spisovném ruském jazyce přechodníky přítomného času jsou normální v jednom typu na *-a*: *играя, храня, ворча*. Přičemž od jednotlivých skupin sloves jsou přechodníkové tvary málo užívané, např. od sloves prvního časování na *-ать* v infinitivu a palatalizovanou souhlásku v první osobě přítomného času např. *мазать, писать*,“ (Обнорский, 1953: с. 213), (např. tvary *пиша, лижа*). Dále autor zmiňuje slovesa s kmenem infinitivu v přítomném čase na *-г, -к*, např. *теча, небрежа, печась-*, jejichž příklady uvádí jako zastaralé a jako současné označuje tvary *берега, жгя, пека, стерега, стрижа*. Nakonec ještě mluví o tzv. slovesech smíšené neproduktivní skupiny, např. *бить, вить, колоть, мереть*.

V této části autorovy práce je zajímavé, že zmíněné typy sloves nejsou označovány jako restriktce, ale jsou nazvány jen jako „málo použitelné“ tvary přechodníku.

Autor dále zmiňuje některé jednotlivé tvary např. novotvar přechodníku *стремлясь*, který nahradil tvar *стремясь* zmiňovaný Lomonosovem. Dále uvádí ještě dialektní tvary přechodníku *сежа, сеза, сижа* od slovesa *сесть*. U slovesa *мочь* autor zaznamenal zbytky participiálního tvaru v příslovečném užití přechodníku *немога, мога, смога*, přičemž uvádí i autorsky užitý tvar *смогая*. Zmiňuje pak ještě čisté příslovečné tvary vzniklé z bývalých přechodníků typu *зря, годя*.

Více se autor zabývá variantním sufixem přechodníku přítomného na *-чи* (autor uvádí i sufix *-щи*, o němž se jen okrajově zmiňuje jako o tvaru, který je spolu s tvarem *-ще* možné nalézt jen v některých literárních památkách 18. století). Autor k tvaru na *-чи* uvádí, že v jazyce literatury „nepřežily Lomonosovovu éru“. (Обнорский, 1953: с. 214) Zvratné tvary na *-чись* jsou v současném jazyce podle mínění Obnorského zcela nepoužitelné a od dalších sloves vyjma tvaru *будучи* lze zřídka použít tvar na *-чи* jako *идучи* a *едучи*. Tvary jako *умеючи, крадучи* a některé jiné mohou být považovány, jak je v práci zmíněno, za příslovce vzniklé z přechodníku.

Dále jsou v autorově práci uvedeny přechodníkové tvary na *-чи* užití v dialektech. Jak je ale i zde podotknuto, uvedené tvary dialektních přechodníků na *-чи* se neliší od užití přechodníků na *-чи* ve spisovném (knižním) jazyce, i v dialektech nejsou formy na *-чи* „běžným, organickým elementem živé řeči“ (Обнорский, 1953: с. 213). Navíc zde autor tvrdí, že větší množství použití tvarů na *-чи* můžeme zaznamenat v severoruských nářečích než v jihoruských.

7. 8. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, 2. часть, 1960 (А. В. Исаченко) (GSRJ)

Rozhodně by neměla být opomenuta rozsáhlá gramatická příručka slovenské provenience. Přes místo svého vzniku je autorem této publikace ruský lingvista A. N. Isačenko. Jeho práce se velmi obšírně věnuje jednotlivým morfologickým jevům v ruském jazyce a přirozeně neopomíjí ani otázku přechodníků. Přechodníkům dal autor prostor v poměrně obsáhlé kapitole ve srovnání s jinými gramatikami.

Jak uvádí autor: „*Формы деепричастия нс/в на -я (-а) образуются далеко не от всех глаголов. Это в известной степени нарушает парадигматический характер данного формообразования в русском языке.*“ (GSRJ, 1960: с. 523-524) Otázku problematiky restrikcí při tvoření přechodníku přítomného gramatika netradičně začíná uvedením slovesných tříd, které tvoří přechodníky přítomné bez omezení. To se týká tříd I, II, III, V, VII, VIII a X, podskupiny А- Г. Výjimkou je pouze sloveso *лезть*, které nemá tvar přechodníku na *-я*. Tento způsob tak umožňuje jednodušší práci v orientaci v možných restrikcích.

Úplná restrikce v tvoření přechodníku přítomného platí pro slovesnou třídu IV, typ *крикнуть*, což je pochopitelné vzhledem k tomu, že většina sloves se sufixem *-нуть* patří k dokonavému vidu. Restrikce se však týká i sloves jako *гнуть*, *лгнуть*, *тонуть*, *тянуть*. U dalších slovesných tříd pak přechodníky na *-а (-я)* chybí nebo nejsou používány. To se týká sloves třídy IX, typ *сохнуть*, třídy X, podskupin Д typ *печь*, *беречь*, sloves třídy VI se změnou kmenové souhlásky *с/ш* (*писать - пишу*), *з/ж* (*вязать-вяжу*), *д/ж* (*глотать/гложу*), *г/ж* (*двигать - движу*), jiná slovesa této třídy tvoří přechodníky volně. Autor uvádí i sloveso *махать - машу*, jehož přechodník *маша* se tvoří pouze ojedinele, nebo sloveso *колебать - колеблю*, s přechodníkem *колебля*. Přechodníky přítomné se dále netvoří od všech sloves, jejichž kmen přítomného času neobsahuje samohlásku, např. *слать*, *ждать*, *жрать*, *жать*, *врать*, *бить*, *пить*, *шить*, *ај.*, *потé typ тереть. переть*. Isačenko ještě uvádí, že přechodníky na *-я (-а)* netvoří ještě další různá slovesa jako *петь*, *гнуть*, *стыть*, *ехать*, *бежать*, *хотеть*, *драть*, *звать*. Autor ještě zmiňuje, že jsou velmi omezeně použitelné tvary přechodníků na *-я* od jednoduchých neorientovaných sloves pohybu typu *ходя*, *нося*, nicméně bez omezení se tvoří tvary prefígované *приходя*, *унося*.

Gramatika neopomíjí ani tvar přechodníku přítomného na *-учи/-ючи*. Autor poznamenává, že ve spisovném ruském jazyce se zachoval pouze jeden tvar tohoto typu přechodníku v přítomném čase a to přechodník *будучи*. Tvary jako *крадучись* a *играючи* už

nejsou podle Isačenka paradigmatickými tvary přechodníku. Tyto tvary jsou vnímány jako elementy lidové mluvy či archaizmy. Některé tvary je pak možné nalézt ve spisovném jazyce v podobě frazeologických slovních spojení.

V této gramatické příručce jsou zevrubně uvedeny omezení pro tvoření přechodníku přítomného, autor vymezuje velmi důsledně jednotlivé skupiny sloves, kterých se restriktce či omezení týkají. Zároveň však je nutné zmínit, že téměř chybí možné výjimky, čili lze hovořit o paušalizaci. Isačenko se však pozastavuje i nad možnými důvody zmíněných restriktcí, čímž osvětluje danou problematiku.

7. 9. Современный русский литературный язык, 1961 (SRLJ, 1961)

Tato gramatická příručka byla určena jako pomůcka při studiu na pedagogických vysokých školách. Z našeho hlediska je podstatná část, v níž se autor, A. N. Gvozďev, věnuje problematice přechodníků, přesněji jejich tvoření. Jak autor uvádí: „довольно значительное количество глаголов несовершенного вида не образует ... деепричастия.“ (Гвоздев, 1961: с. 391) V případě tvarů přechodníků přítomného se sufixem *-а* (*-я*) jsou slovesa rozdělena do pěti skupin.

Skupinou první jsou slovesa, jejichž přítomný kmen je tvořen pouze souhláskami (*мн-у, рв-у, бь-ю*). Ve druhé skupině jsou slovesa s přítomným kmenem na zadněpatrovou souhlásku (*бег-у, берег-у*). Do třetí skupiny byla zařazena slovesa s přítomným kmenem na sykavku (*реж-у – резать, пиш-у – писать*). Slovesa se sufixem *-ну* (*зас-ну-ть, вя-ну-ть*) byla umístěna do čtvrté skupiny a do páté skupiny byla zařazena „řada dalších sloves“ jako *беру, зову, колю, кую, плюю*.

Autor se dále ještě dotýká tvaru přechodníku přítomného se sufixem *-учи*. K němu uvádí, že pro spisovný jazyk je přípustný jen tvar *будучи* od slovesa *быть*. Zmiňuje však, že v literárních dílech, která používají folklorní elementy, je možné nalézt i další tvary, jako *играючи, разгоняючи, осуждаючи, умираючи*. Zde je však nutné podotknout, že tyto tvary jsou přímo uvedeny ve dvou ukázkách z umělecké literatury 19. století. Jejich průkaznost je proto značně pochybná.

Analyzovaná gramatická příručka je poměrně povrchní ve svém popisu dané problematiky. Autor sice uvádí skupiny sloves, které podle něj tvoří přechodník přítomný, nicméně reprezentativní příklady jsou z našeho hlediska nedostatečné. Jestliže u prvních čtyř skupin je možné odhadnout, k jakým slovesným třídám se dané skupiny sloves vztahují. Pak u skupiny páté není možné určit nic. Uvedených pět příkladů reprezentativních sloves je zcela

nedostatečných a uživateli příručky tak nezbyvá než považovat popisovaná slovesa za základní a uspokojivá nebo si další slovesa nějak domyslet. Autor zcela opomíjí možné výjimky jednotlivých slovesných skupin při tvoření přechodníku přítomného. Autorova formulace „poměrně velký počet sloves“ se jeví z hlediska uvedených tvarů jako neodpovídající.

Jak už jsme uvedli výše, tvary přechodníků na *-yчи*, které jsou v příručce zmiňovány vedle tvaru *будучи*, jsou nedostatečně podloženy v jejich použití. Autor sice uvádí, že se užívají jen v literatuře s důrazem na folklóričnost, ale uvedené příklady z děl dvou spisovatelů to nepotvrzují.

Tato gramatická příručka nám nesděluje žádnou podstatnou informaci pro potřeby naší analýzy. Příručka se tvary přechodníků, jaké se v ruštině tvoří, zabývá jen okrajově a orientačně.

7. 10. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy, díl I, Hláskosloví, tvarosloví, 1961 (PMR, 1961)

Česká gramatická příručka se dotýká otázky přechodníků jen okrajově, přesto však by v naší analýze neměla být opomenuta. Autoři publikace systematicky nerozdělili sporná slovesa do skupin, pouze uvedli daná slovesa, jejich zástupce či slovesné třídy, jaké jsou ve tvoření přechodníku přítomného nějak omezeny. Jak se v příručce zmiňuje, přechodníky přítomné tvoří slovesa vzorů *печём* a *ждем*, pokud tato slovesa mají přítomný kmen neslabičný. Dále je uveden vzor *может*, u něhož je zmíněno, že se takovými slovesům vyhýbáme a zpravidla tvoří přechodník slovesa se střídáním *з-ж*, *с-ш*. Rovněž se restrikce vztahuje na slovesa skupiny I. 1. f) s neslabičným přítomným kmenem, slovesa vzoru *сохнет*, dále pak slovesa skupiny I. 3. d) s neslabičným přítomným kmenem a některá další jednotlivá slovesa, např. *поёт*, *зовёт*, *бежит*. U tvaru přechodníku přítomného na *-yчи/-ючи* je zmíněn pouze tvar *будучи*. Zároveň však gramatika poznamenává, že v lidovém jazyce je možné nalézt tvary se sufixem *-yчи/-ючи*, např. *глядючи*, *жалеючи*, *идучи*. Jedná se o původní ruské tvary přechodníku, které však byly v standardním jazyce nahrazeny sufixy *-а/-я*.

Z našeho hlediska jsou důležité výjimky z výše popsanych pravidel. „V jazyce psaném se můžeme setkat i s ojedinělými přechodníky tvořenými příležitostně, které se odchyľují od uvedeného pravidla,“ (Havránek, 1961: s. 215) např. *бья*, *жда*, *пиша*. Gramatická příručka

tak nepřímo připouští, že daná pravidla pro netvoření přechodníku přítomného od určitých sloves nejsou příliš pevná. Tvrzení, že v „psaném jazyce“ se můžeme ojediněle setkat s tvary přechodníku přítomného od sloves, jaká je podle gramatických norem nemají tvořit, potvrzuje domněnku, že daný problém s tvořením přechodníku přítomného je více gramatickou záležitostí než záležitostí jazyka samotného.

Tato gramatická příručka poměrně stručně a poněkud nepřehledně popisuje skupiny sloves, které podle ní netvoří přechodník. Je však problematické se orientovat v tom, jakých všech sloves se zmíněné restrikce týkají, protože gramatika se k tomu více nevyjadřuje.

7. 11. Paradigmatika spisovnej ruštiny, 1970, (L. Ďurovič) (PSR, 1970)

V Ďurovičově gramatice jsou restrikce k tvoření přechodníku přítomného přímo definovány, a jak Ďurovič zmiňuje je tvoření tohoto přechodníku omezeno fonologickými podmínkami. Přechodník tak není možné tvořit od sloves s neslabičným prezentním kmenem *жд-ут, тр-ут, бьют*, dále pak od sloves třídy IV a IX např. *тонуть, мёрзнуть*, poté od sloves třídy VI s prezentním kmenem na *-и, -ж*, který v infinitivním kmeni odpovídá *-с*, respektive *-з, -д, -г*, (např. *пишут - писать, мажут - мазать, ложут - ложать, движут - двигать*). Autor ještě uvádí přímé zákazy pro tvoření přechodníku přítomného od sloves třídy IV s prezentním kmenem na *-к, -г* (např. *пекут, берегут, могут, бегут*), od nesměrových pohybových sloves *носить, ходить, возить* a od různých jednotlivých sloves např. *лезть, петь, гнить, драть, звать, хотеть*.

Ďurovič se dotýká tvarů přechodníku přítomného na *-учи*, kde uvádí jako jediné přípustné sloveso s přechodníkem tohoto tvaru sloveso *быть*. Všechna ostatní slovesa s přechodníkem s tímto sufixem označuje autor jako nespisovné nebo jsou podle něj pouze součástí frazeologických spojení.

Blíže se autor k problematice restrikcí přechodníku přítomného nevyjadřuje.

7. 12. Грамматика современного русского литературного языка, 1970 (GSRLJ, 1970)

V této akademické gramatice z roku 1970 jsou popisována kritéria tvoření přechodníku nedokonavého vidu v §1011 a v §1012. Pod těmito paragrafy jsou vedle základních pravidel pro tvoření přechodníku přítomného pomocí sufixu *-а (-я)* uvedena i omezení pro tvorbu tohoto přechodníku u některých skupin sloves. Jak zmiňuje gramatika

daná slovesa „не образуют деепричастий или образуют их редко.“ (Шведова, 1970: с. 422)

Грамматика rozděluje zmíněná slovesa do 5 skupin, z nichž v 1. skupině jsou uvedena slovesa typu V s kmenem přítomného času na sykavku nebo na spojení [pɫʲ], [bɫʲ], [mɫʲ], [vɫʲ], např. *взять, двигать, спать*. K těmto slovesům je ještě doplněno, že ta z uvedených sloves, která mají variantní kmen přítomného času na [-a-] podle typu I, 1 tvoří přechodníky od kmene na [-aj-], např. *двигаая, капая, страдаая*. V druhé skupině jsou uvedena slovesa třídy IV na *-нуть* (*вянуть*) a nemotivovaná slovesa třídy III (*гнуть, льнуть*). Ve 3. skupině jsou zahrnuta slovesa třídy VI s kmenem přítomného i minulého času na [-g] - [-k], např. *беречь, жечь, мочь, толочь*. V případě této skupiny však gramatika připouští přechodníky *бережа* a *сеча*, o nichž tvrdí, že jsou málo časté. Slovesa obsažená ve 4. skupině jsou různých typů s neslabičným nederivovaným kmenem přítomného času: a) slovesa 1. časování např. *врать, ждать, мереть, жать, пить*; b) slovesa 2. časování, např. *бдеть, спать*. V 5. skupině jsou pak zahrnuta slovesa různých typů, např. *бежать, ехать, лезть, хотеть, гнуть, стыть*.

Autoři přirozeně neopomínají tvar přechodníku na *-учи*, který je však normativně přípustný pouze od slovesa *быть* (*будучи*). V poznámce je však zmíněno, že sufix *-учи* je také zaznamenán v přechodnicích *едучи, играючи, идучи, жалеючи, крадучись* a v některých dalších. V těchto případech však gramatika poznamenává, že se tyto tvary používají jako tvary zastaralé či prostořeční.

Stojí ještě za zmínku, že jsou uvedeny i ojedinělé přechodníky od sloves s kmenem na [-k], [-g], v případě těchto sloves dochází ke střídání hlásek [-k] - [-č] a [-g] - [-ž], např. *волокут - волоча, берегут - бережа*. Tyto tvary jsou označeny jako zastaralé. V poznámce však gramatika tvrdí, že v hovorovém jazyce jsou rozšířené tvary přechodníků s palatalizací zadnějazyčných hlásek před sufixem *-а* (např. *берега*).

Přes některé výjimky, které byly v části věnované tvoření přechodníku přítomného uvedeny a okomentovány z hlediska užití, se ani tato gramatika konkrétněji nezabývá tím, jaká z uvedených sloves netvoří přechodníky a jaká je tvoří omezeně. Námi uvedené výjimky, podle našeho názoru, nemohou reprezentovat všechna slovesa, o nichž gramatika tvrdí, že ojediněle tvoří přechodníky tohoto typu.

7. 13. Русская грамматика, 1979 (Praha) (RG, 1979)

Ruská gramatika z roku 1979, není sice gramatickou příručkou vzniklou v domácím (ruském) prostředí, nicméně vzhledem k tomu, že se jedná o významnou rusistickou publikaci, neměla by být opomenuta.

Formální stránce tvoření přechodníku přítomného se gramatika navzdory své obšírnosti věnuje poměrně okrajově. Avšak neopomíjí typy sloves, které netvoří přechodník přítomný, „...*образование форм настоящих деепричастий ограничено по сравнению с формами настоящих причастий действительного залога; они не образуются о глаголов...*“ (RG 1979: c. 211). Gramatická příručka velmi obšírně popisuje všechny případy sloves, rozřazených do jednotlivých konjugačních typů (podle rozdělení gramatiky). Jako první uvádí slovesa typu *гнуть, льнуть*, která přiřazuje ke konjugačnímu typu *толкнёт, толкнуть*; poté typ sloves *сохнуть (сохнет/сох/сохнул)*; slovesa typu *писать (пишет/писал)*; pokud koncovce *-а* nepředchází *-жд-*, *-ч-*, *-щ-*; v případě sloves s dubletním kmenem); slovesa typu *ждать (ждёт/ждал)*; dále pak slovesa typu *бить (бьёт/бил)*, slovesa typu *жать а мять (жмёт/жал, мнёт/мял)*; slovesa typu *мереть, переть, тереть* a sloveso *лезть*; slovesa typu *печь (печёт/пёк)*; a nepravidelná slovesa *бежать, есть, ехать. спать, хотеть*.

Ke tvarům přechodníku přítomného na *- учи* jsou uvedeny pouze dva osamocené tvary a to tvar *будучи* (od slovesa *быть*) a prстоřeční tvar *едучи* (od slovesa *ежать*). Gramatika neuvádí žádné výjimky z daných pravidel. Systém uvedený gramatikou je méně přehledný, neboť všechny zmíněné typy odkazují na paragrafy příslušného tvoření těchto sloves.

7. 14. Русская грамматика, 1980 (RG, 1980)

Tato rozsáhlá gramatika pod redakcí N. Ju. Švedovové se poměrně obšírně věnuje přechodníkům. Z našeho pohledu je nejpodstatnější §1591, kde jsou vyjmenované zakázané tvary přechodníků. Jak gramatika uvádí, podle gramatických zákonů jazyka nemůže být přechodník tvořen od každého slovesa nedokonavého vidu a významný počet takovýchto sloves přechodníky netvoří. Pokud je však tvoří, jsou tyto tvary málo používané. Zde je důležité si povšimnout, že gramatika uvádí nejen slovesa, která jsou zakázaná, ale i ta, která se málo používají. Jinými slovy připouští, že některé tvary se v jazyce běžně vyskytují avšak v omezené míře.

Ve svém bodu 1 uvádí gramatika výčet sloves třídy V s kmenem přítomného času na šeplavou nebo při spojení retné souhlásky a l', např. *брехать, вязать, лизать, мазать*. Přípouští však okasionalizmus *пляша*.

V bodě 1 se gramatika zmiňuje také o slovesech, jaká mají variantní kmen přítomného času na -aj- a tvoří variantní stylisticky rovnocenné tvary přechodníku: *брызгать – брызжут и брызгают – брызжа и брызгая, плескать – плещут и плескают – плеская и плеща, махать – машут и махают, – махая и маша, рыскать – рыщут и рыскают – рыская и рыща*; a dále slovesa *алкать, блистать, внимать, клепать, колыхать, крапать, курлыкать, метать, полоскать, тыкать, хныкать, щипать*. Gramatika uvádí, že u těchto sloves se užívají především tvary od kmene na -aj-, zároveň však nezmiňuje, zda jsou některé z možných tvarů v jazyce nepřipustné. Říká pouze, že přechodník od kmene na -aj- tvoří přechodníky slovesa třídy V *двигать (двигаая), а také жаждать а стонать (жаждаая, стоная)*. Jinými slovy tvary jako *движа* nebo *стоня* jsou nepřipustné.

Rovněž slovesa *лазить* a *мучить(ся)* (třídy X) tvoří pod vlivem sloves třídy I přechodníky *лазя* a *мучая(сь)*, přičemž u druhého zmiňovaného slovesa je přípustná variantní forma *муча(сь)*.

V bodu 2 gramatika přímo zakazuje tvoření přechodníků od slovesné třídy IV na -нуть (*блѣкнуть, брюзгнуть разг., виснуть, вязнуть, гаснуть*), a také od nemotivovaných sloves nedokonavého vidu třídy III (*гнуть, льнуть, тонуть*, aj.). Přípouští však výjimku, kterou je sloveso *тянуть* se svým přechodníkem *тяня*.

V bodu 3 gramatika omezuje nebo zakazuje přechodníky od sloves třídy VI s kmenem přítomného a minulého času na -г- a -к-: *беречь, жечь, лечь, мочь, стеречь, влечь, печь, сечь, течь, толочь*. Zároveň však gramatika připouští málo časté tvary *бережа, сеча*; a okasionalizmu *жжа, зажжа*. Gramatika avšak zmiňuje i tvary přechodníků typu *жгя, берега, тека*, které se objevují v prostořečí, a při nichž dochází ke změně koncové souhlásky |к– к'|, |г – г'|. Nicméně takové tvary jsou odchylkou od normy a v písemné řeči se nepřipouští.

V bodu 4 jsou zmiňované restriktce různých tříd s neslabičným kmenem přítomného času: např. u sloves *врать, ждать, жрать (прост.), лгать, рвать ,ржать, ткать; мереть, переть, тереть; жать и жать (жмут и жнут), мять; вить,нить, шить, бдеть, зреть, спать*. Přípouští ale málo používaný tvar *ждя*, okasionalizmus *рвя* a zastaralé tvary *бия, лия*.

V bodě 5 pak gramatika zakazuje přechodníky od sloves *бежать, лезть, хотеть, гнить, стыть*, avšak i tady připouští málo používaný tvar *гния* a tvar *хотя* (ne ve funkci spojky).

Vedle tvarotvorného sufixu *-а* uvádí gramatika ještě sufix *-ючи* tvořený od slovesa *быть (будучи)*. Dále je uvedeno, že s tímto sufixem se tvoří přechodníky některých dalších sloves, autoři ale připouští, že v tomto případě však mají takto vytvořené přechodníky hovorové nebo prostořeční zabarvení. Jako příklady jsou uvedeny přechodníky *крадучись, идучи, едучи, жалеючи, умеючи, играючи*. K těmto tvarům však gramatika přiřazuje i variantní tvary *крадясь, идя, жалея, играя, имея*. Vyjma tvaru *будучи* se přechodníky na *-ючи* používají především v příslovečném významu. V poznámce je pak ještě doplněno, že zmíněné přechodníky na *-ючи* se v beletrii používají pro zachycení hovorového jazyka nebo folklórních skladeb. Autoři gramatiky pak tvrdí, že v současném uměleckém a publicistickém jazyce mají tyto tvary „stylisticky snížený charakter“.

7. 15. Современный русский язык - Морфология, 1987 (SRJ, 1987)

Tato gramatika se zabývá slovesy, která netvoří přechodník přítomný, v části Tvoření přechodníků. Slovesa jsou specifikována v 6 bodech. V bodě 1 uvádí gramatika neproduktivní slovesa se sufixem *-ну* (*сохнуть, вянуть, вязнуть*), 2. skupinou jsou neproduktivní slovesa, jaká nemají samohlásku v kmeni přítomného času jako např. *рв(ут), жд(ут), рж(ут), б'ж(ут), иж(ут)*. U této skupiny je ale uváděna výjimka, tou je sloveso *мчат(ся)(мч(ат) - мча, мч(ат)ся - мчась)*. V bodě 3 jsou pak definována neproduktivní slovesa, mající v kmeni infinitivu souhlásky *-з, -с, -ст, -х* a na konci kmene přítomného času šeplavé např. *вяз-а(ть) — вяж(ут), пис-а(ть) — пишу(ут), мах-а(ть) — маш(ут)*. Ve 4. bodě pak specifikuje slovesa na *-ч* v infinitivu (*печь, стричь, стеречь*), ale uvádí i výjimku z tohoto pravidla, sloveso *толочь (толча)*. V bodě 5 je pak zmíněna skupina sloves *жаждать, лезть, ехать, петь, гнить, стыть* a v posledním 6. bodě neosobní slovesa *светает, морозит*.

Gramatika však nerozlišuje, která slovesa se tvoří okrajově a která se netvoří vůbec. Lze tak podle našeho názoru mluvit o restrikcích. Rovněž je zajímavé, že gramatika nehovoří prakticky až na jeden tvar o výjimkách, vzhledem k tomu, že většina gramatik uvádí zpravidla hned několik výjimek.

7. 16. Краткая русская грамматика, 1989 (KRG, 1989)

V roce 1989 byla publikována Akademií věd SSSR tato krátká ruská gramatika. Jak už název napovídá, tato gramatická příručka popisuje ruský jazyk krátce a zhuštěně. Stejně jako mnohým jiným gramatickým otázkám je i problematice přechodníku věnován nepřilíš velký prostor. Z našeho hlediska jsou nejpodstatnější gramatická omezení pro tvoření přechodníku přítomného. Jak se v gramatice zmiňuje: „Грамматических ограничений для образования деепричастий глаголами несов.вида не существует, однако многие такие глаголы не образуют деепричастий или образуют их редко.“ (KRG, 1989: с. 308) Mezi slovesa, která netvoří přechodník přítomný nebo ho tvoří pouze ojediněle, jsou řazena slovesa třídy IV, např. *гнуть, льнуть*; slovesa neproduktivní skupiny I, 1a s kmenem přítomného času na sykavku nebo retnou souhlásku ve spojení s [l'], např. *вязать, сыпать*; skupina IV na *-нуть*, např. *глохнуть*; skupina X, 1, např. *влечь, мочь*; skupina X, 2в, např. *переть* a slovesa různých skupin s neslabičným kmenem přítomného času, např. *врать, ждать, вить*.

Gramatika se ještě věnuje variantním tvarům přechodníků. Variantní tvary tvoří slovesa skupiny I, 1a, která mají variatní kmene přítomného času, např. *брызгать - брызжут - брызжа а брызгают - брызгая, рыскать - рыщут - рыща а рыскают - рыская*. Mezi takováto slovesa gramatika řadí *блистать, внимать, колыхать, крапать, курлыкать, махать, метать, плескать, полоскать, хныкать, щипать*. Jak gramatika zmiňuje, u většiny takovýchto sloves jsou používanější tvary od kmene přítomného času na [-aj-]. Pouze od kmene na [-aj-] se tvoří přechodníky u sloves *двигать, жаждать*.

Gramatika dále uvádí, že řada sloves nedokonavého vidu tvoří také přechodníky pomocí sufixu *-ючи (-ючи)*. Mezi ně jsou zařazena slovesa *крадучись, жалеючи, идучи, играючи, едучи, будучи*. Jak je uvedeno, jen u tvaru *будучи* se jedná o spisovný tvar, všechny další jsou tvary hovorové nebo prostořeční.

Jak už bylo uvedeno výše, tato gramatika je malá z hlediska svého rozsahu, čemuž i odpovídá část věnovaná přechodníku. Gramatika sice uvádí nejrozumnější skupiny sloves a odkazuje na slovesné třídy a skupiny, jakých se omezení při tvoření přechodníků týká, neuvádí však možné výjimky. Zároveň i v této gramatice není možné nalézt rozdíl mezi těmi slovesy, která přechodník přítomný netvoří a těmi, která jej tvoří v omezené míře. Uvedené tvary na *-ючи* jsou sice početné a gramatika sama zmiňuje, že se jedná o řadu sloves, avšak nezabývá se možnými frazeologickými tvary či problematikou jejich adverbializace.

7. 17. Русский язык : энциклопедия, 1997 (RJ, 1997)

Pod pojmem přechodník v encyklopedii vedle definice daného pojmu a jeho syntaktických vlastností je možné nalézt i poměrně krátké shrnutí týkající se nedokonavých sloves, která netvoří přechodník. Jak encyklopedie ale zmiňuje, přesto neexistují žádná gramatická omezení pro tvoření přechodníků. Encyklopedie bez větší specifikace daných sloves uvádí jen jejich příklady, mezi nimi jsou např. *влечь, мочь, сечь, брехать, вязать, лизать, пахать, вязнуть, гложуть, тонуть, врать, ждать, ржать, вить, лить, мять*.

Encyklopedie ještě hovoří o možnosti tvořit od sloves nedokonavého vidu přechodník s pomocí sufixu *-учи /-ючи*, nicméně podotýká, že kromě tvarů *будучи* od slovesa *быть* jsou tyto tvary hovorové a prostořeční.

7. 18. Современный русский язык, 2002 (SRJ, 2002)

Autorky nové gramatiky definují čtyři skupiny sloves, od nichž se netvoří přechodníkové tvary na *-а/ -я*. V bodě 1 jsou jmenována slovesa s kmenem přítomného času tvořeným jen souhláskami, např. *шьют, льют, жмут, ткут*. Jako výjimku v tomto bodě autorky označují sloveso *мчатся - мчась*. V bodě 2 uvádí autorky slovesa s kmenem přítomného času na *-з, -к*: *бегут, текут*. Následující bod hovoří o slovesech s kmenem přítomného času na šeplovou a s kmenem v neurčitém tvaru na *-з, -с, -ст, -х*: *мажут - мазать, пишут - писать, хлещут - хлестать, пахнут - пахать*. Poslední bod pak obsahuje slovesa se sufixem *-ну*. Dále jsou pak jako nepoužitelné uvedené přechodníky od sloves typu *лезть, бежать, ехать, хотеть, драть, звать, петь, гнуть*, k čemuž pak autorky ještě dodávají, že přechodníky od těchto slov bývají nahrazovány z hlediska významu prefigovanými tvary, např. *называя, распевая*.

Gramatika ještě krátce hovoří o tvarech přechodníku na *-учи*: *будучи, крадучись*, které definuje jako unikátní pro spisovný jazyk. Je zajímavé, že jsou zde zmíněny dva tvary na *-учи*, kromě obvyklého tvaru od slovesa být tedy *будучи*, nalézáme i tvar *крадучись*.

Více se v této gramatice problematice tvoření přechodníků na *-а/ -я* nevěnují.

7. 19. Современный русский литературный язык- Максимов Костомаров, 2003 (SRLJ, 2003)

Tato gramatika se dotýká restrikcí ve tvoření přechodníků přítomného času jen okrajově a to pouze v jednom odstavci. Zde je uvedeno, že „gramatická omezení pro tvoření přechodníků slovesy nedokonavého vidu nejsou, avšak mnohá taková slovesa netvoří přechodníky nebo je tvoří jen zřídka.“ Mezi takováto slovesa jsou pak zařazena nemotivovaná slovesa třídy IV např. *гнуть, льнуть, тонуть*, dále pak slovesa neproduktivních skupin I, 1a s kmenem přítomného času na šeplavou nebo retnou souhlásku ve spojení s [л'] např. *брехать, вязать, лизать, пахать, сыпать*. Rovněž jsou zahrnuty skupiny IVa na *-нуть* (*блекнуть, вязнуть, гложуть*), skupiny X, 1 (*влечь, мочь, сечь*), skupiny X, 2в (*переть, тереть*), a poté slovesa různých skupin s neslabičným kmenem přítomného času (*врать, ждать, ржать, вить, лить, мять*). Na tomto místě je nutné zmínit, že ani v této gramatice není uvedeno, jaká z uvedených sloves netvoří přechodníky vůbec a jaká jen zřídka.

Dále jsou v gramatice zmíněny variantní tvary přechodníků, kde je uvedeno, že u větší části v gramatice zmíněných sloves se v užití upřednostňují přechodníky tvořené od kmene přítomného času na *-aj-* (*рыская, брызгая*) a pouze od kmene na *-aj-* tvoří přechodníky slovesa *двигать, жаждать*.

7. 20. Shrnutí

Zkoumané gramatiky byly seřazeny chronologicky, aby byl zřetelnější vývoj restrikcí a omezení u jednotlivých autorů v daném období.

Je velmi zajímavé, že většina z analyzovaných gramatických příruček sice pracuje s „nějakými“ omezeními či zákazy při tvoření přechodníků, zároveň je ale u většiny z nich značně marginální. Velké množství z popsaných gramatik se tak pouze uchýlilo ke značné generalizaci problematiky tvarů přechodníků přítomného času. Nacházíme tak zpravidla jen jakousi normu a přibližné vymezení sloves, kterých se restrikce či omezení týká. Některé gramatiky k této otázce přistupovaly více svědomitě a k uvedeným omezením či restrikcím popsaly pouze výjimky, jakých se dané pravidlo netýká. Většina však postupovala formou představení několika příkladů, což je z našeho pohledu značně nedostatečné a neříká nám nic o tom, zda se to týká všech sloves z dané skupiny, či zda existují nějaké výjimky. Vůbec největší problémem při analýze se ukázalo samotné rozdělení na restrikci a pouhé omezení při

tvoření. Nebylo tak zcela jasné, co z daných pravidel je přímým zákazem, a které přechodníky tvořit lze, byť omezeně.

Některé ze jmenovaných gramatik uvedly, že ten či onen tvar se sice vyskytuje, ale odporuje gramatickým pravidlům, tedy patří do oblasti dialektů či prostořečí. Ale i těchto gramatik byl jen omezený počet.

7. 20. 1. Přechodník na *-yчу/-ючу*

Nejprve se v naší práci zastavíme u tvaru přechodníku přítomného na *-yчу*. V nejstarších námi zpracovaných gramatických příručkách nalézáme tvar přechodníku na *-yчу* ještě jako produktivní, přestože se již objevují jistá omezení v jejich užití. Nejšíře se těmito tvary zabýval Lomonosov, který ještě hodnotí tvar přechodníku na *-а* a tvar přechodníku na *-yчу* jako v podstatě rovnocenné. Kritérium výběru daného sufixu stanovuje etymologie daného slovesa. Jak už bylo výše zmíněno, je-li sloveso původem ruské, je vhodnější podle autora užít sufix *-yчу*, a v případě slovesa etymologicky církevně slovanského je lepší sufix na *-а*. Greč ve své gramatice hovoří o tvaru na *-yчу* jako o „plném“ neboli dlouhém tvaru přechodníku. Autor už ale zmiňuje, že tyto tvary jsou použitelné pouze v hovorové mluvě a nehodí se do vyššího písemného slohu. Obdobně se k této problematice staví i Vostokov, jež uvádí, že zakončení přechodníku na *-yчу* připadá hovorové mluvě. Nicméně připouští i tvary na *-yчу*, které jsou v některých případech vhodnější či dokonce jediné možné.

Ve všech zpracovaných gramatických příručkách z 20. století a 21. století nacházíme pak už stabilně jen jeden přechodník na *-yчу* a to od slovesa *быть: быдучи*, zajímavý je ale výskyt jiných přechodníků tohoto typu u různých autorů, kteří je označují jako přípustné tvary.

Ve 20. století už tento přechodníkový tvar produktivní není, o to je zajímavější, že napříč zkoumanými gramatickými příručkami nalézáme další tvary, které daný autor připouští. Černyšev na začátku 20. století sice uvádí jako jediný přípustný tvar *быдучи*, nicméně uvádí, že ještě v jeho době je možné se setkat v literatuře s tvary *удучи* a *едучи*. V Ďurovičově *Paradigmaticce* nalezneme jen tvar *быдучи*, označující jako jediný přípustný tvar tohoto typu přechodníku, ostatní přechodníky tohoto typu od jiných sloves jsou nespisovné či jsou součástí frazeologických spojení. Obdobného názoru je i publikace *Русский язык : энциклопедия*, která však uvádí, že jiné tvary na *-yчу* vyjma *быдучи* jsou hovorové či patří do oblasti prostořečí.

V dalších příručkách však takto striktní názory na tento tvar přechodníku nenalzáme. Obnorskij ve své práci uvádí, že lze zřídka užít tvar *идучи* a *едучи*. Přestože autor jejich užití v jazyce omezuje, tak je ale připouští. Dále se ještě dotýká dvou tvarů a to *умеючи* a *крадучи*, v nichž však spatřuje již pouze příslovce. Podle Obnorského již tento typ přechodníků není běžnou součástí živého jazyka. O to je zajímavější, že jedna z nejnovějších gramatických příruček ruského jazyka *Современный русский язык - учебник* uvádí vedle obvyklého *будучи* i *крадучись*, tvar, který již v několika předcházejících gramatikách nenalzáme. Podobně GSRLJ 1970 uvádí jako zastaralé či prostořeční tvary *едучи*, *играючи*, *идучи*, *жалеючи*, *крадучись*. Tyto tvary charakterizované jako prostořeční, zastaralé nebo folklórní se pak různě vyskytují v dalších gramatických příručkách, např. v KRG 1989. GSRJ 1960 pak tvrdí, že se sice v jazyce vyskytují, avšak už nejsou tvary přechodníku.

7. 20. 2. Přechodník na *-а/-я*

Vzhledem k tomu, že přechodník na *-а/-я* je v současné ruštině dominantní, vztahují se restriktivní pravidla gramatik především k němu. U některých sloves, která jsou ve vztahu k restrikcím příručkami zmiňována, se však často objevují poznámky o možném použití těchto „zakázaných“ tvarů.

Přechodník přítomný od slovesa *хотеть* na *-а (хотя)* je již ojedinělou záležitostí. Tento tvar nejčastěji v současném ruském jazyce nacházíme v podobě spojky a to dokonce od Vostokovovy gramatiky. Tvar *хотя* ve funkci přechodníku přítomného nalzáme u Lomonosova, autor se však k němu příliš obšírně nevyjadřuje. Další z badatelů Greč dokonce tento tvar vůbec nezmiňuje ve svém výčtu sloves, u nichž je přechodník přítomný na *-а* nepoužitelný. Vostokov se na tento tvar naopak zaměřuje a podotýká, že ve funkci přechodníku přítomného vystupuje tento tvar pouze v negativu tedy v podobě *нехотя*. Bez záporu vystupuje slovo *хотя* jenom jako spojka. U některých pozdějších gramatiků je přechodník *хотя* explicitně zmíněn, hovoří o něm např. Černyšev, který jej sice zmiňuje ve svém výčtu sloves, jež netvoří přechodník, ale zároveň ho uvádí jako tvar, který se v jazyce literatury vyskytuje. Přímo zakázán je tvar v gramatice *Грамматика русского языка. Т.1, Фонетика и морфология* z roku 1952, kde je tvar označen jako nepoužitelný, dále pak v Ďurovičově *Paradigmaticе*, kde také autor uvádí zákaz ke slovesu *хотеть* na tvorbu přechodníku. To samé platí pro gramatiku *Современный русский язык* kde je uvedeno, že od slovesa *хотеть* se přechodník přítomný netvoří. Zároveň je však zmíněno, že od jimi

uvedených sloves (mezi nimiž figuruje i *хотеть*) bývají přechodníky nahrazovány prefigovanými tvary, už ale nezmiňují, že by se uvedené pravidlo vztahovalo přímo na sloveso *хотеть*.

Další autoři námi zkoumaných gramatik se přímo ke zmiňovanému slovesu nevyjádřili. Nejpozoruhodnější je však tvrzení v gramatice *Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология* z roku 1980, kde jsou sice v bodu 5 přímo zakázány přechodníky od uvedených sloves a mezi nimi i sloveso *хотеть*, nicméně, a to je velmi zajímavé, tato gramatika ale přímo připouští tvar *хотя*, je zde uveden jako málo používaný tvar. Dané zjištění je velmi zářející vzhledem k tomu, že se jedná o ojedinělý výskyt napříč bádányi gramatikami, a to jak gramatikami staršími i následujícími. Je tedy otázkou, co vedlo autory ke stanovení tzv. „málo používaného“ tvaru *хотя*, tedy, zda autoři skutečně vycházejí z pravděpodobně hovorové či prostořeční mluvy, či zda se jedná pouze o anomálii, k níž mohla vést záměna se spojkou *хотя*.

Další sloveso, na něž bychom se chtěli zaměřit, je sloveso *мчать*. Toto sloveso zapadá do zobecněného pravidla pro restriktce zmíněné téměř ve všech námi zkoumaných gramatických příručkách, a sice že slovesa, která v kmeni přítomného času neobsahují samohlásku, netvoří přechodník přítomný na *-а/ -я*. Tuto generalizaci nalézáme v gramatice Vinogradova, v gramatice *Современный русский литературный язык* a v Ďurovičově *Paradigmaticce*.

Avšak u jiných autorů nalézáme toto sloveso uvedené ve výjimkách. Např. v gramatice z roku 1952 je přímo sloveso *мчать(ся)* zmíněno přímo jako výjimka se svým tvarem *мча(сь)*. V gramatice *Современный русский язык* vydané v roce 1980 je také uvedena jedna výjimka z výše zmiňované skupiny sloves, kterou je sloveso *мчать(ся)*. Obdobně se pak o této výjimce hovoří i v gramatice *Современный русский язык*, přičemž je zde ale uvedena pouze zvrtná forma daného slovesa *мчатся*.

Ještě je nutné se zmínit o tvarech přechodníků přítomných, které gramatiky považují za přípustné výjimky z jimi uvedených restriktcí, nicméně jedná se o takové výrazy, jaké nalézáme pouze v jednotlivých gramatických příručkách. Ze všech sledovaných gramatik se nejzevrubněji dané problematice věnuje *Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология* z roku 1980. V této gramatice jsou k jednotlivým uvedeným restriktcím či omezením při tvoření přechodníku přítomného uvedena vždy slova, která tato gramatika považuje za výjimku. Zajímavé tu je, že gramatika uvádí poměrně velké množství těchto tzv. výjimek, ty však nenalézáme ani u dřívějších ani u

pozdějších gramatických příruček. Je tedy otázkou, co je důvodem této ojedinělosti, zároveň stojí za povšimnutí, že většina gramatických příruček nějakým způsobem reflektuje předcházející výzkum. Je tedy s podivem, že o daných výjimkách nenalzáme žádné zmínky v pozdějších pracích.

Mezi zmiňované výjimky patří sloveso *плясать* s tvarem přechodníku *пляшиа*, který pak odporuje restrikci týkající se sloves třídy V s kmenem přítomného času na šeplavou. Tento tvar je označován za okazionalismus. Dále pak *тянуть* s tvarem přechodníku přítomného *тяня*, které pak odpovídá zákazu tvorby přechodníku od slovesné třídy IV na *-нуть*. Rovněž gramatika připouští tvar *жда* od slovesa *ждать*, který odporuje restrikcím na přechodník přítomný od slovesných tříd s neslabičným kmenem přítomného času. U této výjimky také uvádí okazionalismus *рвя* od slovesa *рвать*. K další takové výjimce gramatika zařadila přechodníkový tvar *жня* od slovesa *гнуть*, který sice označuje za málo používaný, nicméně ve svém bodu 5 ho jako výjimku uvedla

Zdá se tedy, že autoři gramatiky přistupovali k výběru restrikcí velmi přísně a velmi pečlivě vybírali slova, jaká se v jazyce mohou při určité příležitosti objevit. Můžeme tedy říci, že zvláště výjimky uvedené v této gramatice poslouží při našem směřování v praktické části.

V gramatice *Грамматика русского языка* z roku 1952 je uvedena výjimka při tvoření přechodníku přítomného od slovesa *толочь* (*толча*), které zapadá do restrikce na slovesa končící v infinitivu na *-чь*. Tuto výjimku týkající se tvaru *толча* nalzáme ještě u gramatiky *Современный русский язык* z roku 1987. V jiných gramatických příručkách tuto výjimku nenajdeme. A zároveň gramatika z roku 1980 uvádí toto sloveso ve výčtu sloves třídy VI s kmenem přítomného a minulého času na *-з* i *-к*.

Zvláštní skupinou restrikcí, nad níž bychom se chtěli ještě zastavit, jsou restrikce na slovesa různých tříd s neslabičným kmenem přítomného času. Je zajímavé, že v části námi zkoumaných gramatických příruček se této skupině věnují, v čemž je možné spatřovat určitou míru problematičnosti dané skupiny. Není proto s podivem, že tato skupina bude v našem hledáčku i v praktické části, neboť lze předpokládat, že má výrazný potenciál. Gramatika z roku 1952 uvádí, že tvary přechodníku na *-а* od těchto sloves byly např. používány některými autory, jinak že jsou tvary jako *бия*, *бьясь* zastaralé. K těmto tvarům se vyjadřuje i gramatika z roku 1980, která, jak už bylo výše zmíněno, připouští málo používaný tvar *жда*, ale uvádí i zastaralé tvary *бия*, *ля*.

7. 21. Závěr analýzy

Tato kapitola se věnuje gramatickým příručkám se zaměřením na restriktce uvalené na nejruznější slovesa či slovesné skupiny. Opíráme se zde však pouze o materiál standardního jazyka, v tom je možné spatřovat úskalí. Spisovný jazyk či jazykový standard je pouze jednou složkou jazyka. Vedle standardu se v jazyce samozřejmě nachází i hovorový jazyk a další složky jako např. sociolekt, dialekt, atd. Zvláštní oblastí jazyka je ruské prostořečí, jemuž se však na tomto místě nebudeme věnovat. Za zmínku však stojí, že některé gramatiky zmiňují výskyt některých tvarů podléhajících restrikcím v tzv. prostořečí či hovorovém jazyce. Tento výskyt je samozřejmě významný, neboť můžeme usuzovat, že sloveso, které v gramatické normě podléhá restrikci, ale zmiňovaný tvar (v našem případě tvar přechodníku přítomného) se vyskytuje v prostořečí, se nachází pod restrikcí zcela uměle a daná restrikce nevyhází z přirozenosti jazyka.

Proto, v případě že je daný tvar v gramatice zmíněn jako prostořeční, se jím zabýváme, neboť poskytuje potenciál pro naše další bádání. Jestliže se takovéto sloveso vyskytuje třeba jen v prostořečí, lze očekávat, že jej bude možné nalézt v korpusu a v omezené míře třeba i v současném mluveném projevu.

Naše soustředění se na jednotlivé výjimky, okazionalizmy a málo připouštěné tvary svědčí o tom, že dané tvary jsou více či méně vnímány jako nežádoucí, což dosvědčuje i přístup jiných gramatiků, kteří je neuvádějí či přímo zahrnují do zakázaných tvarů. Nám tyto tvary poslouží při orientaci v analýze korpusu, protože nehledě na připouštění těchto tvarů jednotlivými gramatikami obecně zmíněné výrazy lze označit za sporné a potencionálně nepřijatelné.

Jestliže jedna gramatická příručka tvoření přechodníku přítomného od daného slovesa či skupiny sloves, do níž sloveso řadíme, zakáže a jiná ho připustí, nelze daný tvar považovat za obecně přijatelný.

Je samozřejmé, že v naší práci nepoměřujeme rozsah a význam jednotlivých gramatických příruček, je však zřejmé, že některé z gramatických příruček jsou obecně přijímány jako stěžejní gramatické práce. Naším úkolem však není poměřovat dosah těchto prací, ale spíše poukázat na jednotlivý přístup odborníků podílející se na tvorbě těchto publikací.

8. Analýza korpusu

Na základě analýzy gramatik byla vybrána slovesa či skupiny sloves, k nimž se vztahují restriktce či omezení. Potenciální tvary přechodníku přítomného od těchto sloves budou následně podrobeny korpusové analýze, která prokáže, zda se dané tvary v korpusu vůbec vyskytují a pokud ano, v jaké míře. Získané výsledky umožní vyvodit závěry, vztahující se k reálnému stavu v ruském jazyce a prokázat, zda je v souladu či v rozporu s gramatickými pravidly. Získáme tak obraz vztahu normy a úzu v ruském jazyce v kontextu tvarů přechodníku přítomného.

8. 1. Tvary přechodníků přítomného se sufixem na *-a/-я*

Tvary přechodníku přítomného na *-a/-я* jsou z hlediska jazykové normalizace jediným přípustným typem pro tvoření přechodníku přítomného, vyjma tvaru *будучи*. Užití přechodníku se sufixem *-a/-я*, jak uvádí část gramatik, nemá žádné gramatické omezení přesto však řada sloves i celých slovesných skupin, podle názoru gramatik, přechodník přítomný netvoří. Mezi nejčastější důvody pro restriktce jsou uváděny morfologické obtíže, vyplývající ze specifických paradigmat některých sloves.

V této části se pokusíme analyzovat gramatikami uvedené skupiny sloves a jednotlivá slovesa, k nimž se restriktce či omezení na tvorbu přechodníku vztahují. V analýze budou uvedeny průkazné výsledky korpusové analýzy, slovesa, jejichž tvary přechodníku v korpusu nalezena nebyla, uváděna nebudou. Z některých skupin sloves tak budou prezentovány výsledky analýzy jen některých sloves.

Vodítkem pro výběr analyzovaných sloves jsou jednak uvedené skupiny sloves v gramatikách, dále pak často se opakující slovesa v různých gramatikách. Důraz bude kladen na slovesa, jaká jsou jednou či více gramatikami zmíněna jako výjimky z restrikcí přechodníku přítomného. Takováto slovesa představují důkaz rozkolísanosti kodifikované normy, která tak z určitého hlediska umožňuje tvoření těchto tvarů.

V naší práci jsme zvolili co možná nejsystematičtější přístup z hlediska klasifikace sloves. Daná slovesa tak budou rozdělena do skupin a snahou bude stanovit pravidlo pro celou skupinu. Pokud to získané údaje neumožní, budou konkrétní slovesa zmiňována jednotlivě.

8. 1. 1. Nesměrová pohybová slovesa patřící k slovesné třídě V

Do této skupiny byla vybrána dvě slovesa *ходить* a *носить*, o nichž přímo hovoří vybrané gramatiky. K celé slovesné třídě se však jako k celku žádné restriktce na přechodník přítomný nevztahují.

Sloveso *ходить*

Sloveso *ходить* vypadá jako zdánlivě bezproblémové sloveso. Přesto však bývá některými gramatikami označované za málo užívané v přechodníku přítomném. GRJ 1952 zmiňuje sloveso *ходить* v kontextu sloves, od nichž se neuzívá přechodník přítomný v neprefigovaném tvaru, ale s prefixem je běžně používán. Stejně o dané problematice hovoří i GSRJ 1960. PSR 1970 pak tvrdí, že nesměrová pohybová slovesa včetně *ходить* přechodník přítomný netvoří. Tvar přechodníku *ходя* GSRJ 1960 označuje jako málo použitelný a GRJ 1952 o něm hovoří jako o individuálním tvaru přípustném v jazyce literatury 19. století. Další gramatiky však o slovese *ходить* nehovoří, čímž je i fakticky shledávají vhodným pro tvoření přechodníku přítomného.

Analýza korpusu prokázala vysokou míru užívání tvaru *ходя* v literárních textech. Celkově bylo dohledáno 222 výskytů tohoto tvaru v 358 dokumentech. Přičemž jen za posledních 25 let byl přechodník *ходя* použit ve 30 literárních textech. Nadpoloviční část všech výskytů se pak objevuje v textech z 19. století a ve starších. V nejnovějších textech bývá přechodník *ходя* používán jako běžný participiální tvar zjevně bez stop archaičnosti či sociolektu. „*Попробуйте поставить эксперимент: в течение одного дня, ходя по улицам, специально толкайте людей в толпе и не извиняйтесь при этом.*“ (Наталья Богданова. *Ваша группа крови* (2002) // «Вечерняя Москва», 2002.12.19) „*Моя мать отказывалась покупать у нее «детскую баранину», которую Зина предлагала, ходя по соседям в обнимку с тазом, прикрытым окровавленной марлей.*“ (Александр Иличевский. *Перс*, 2009) „*Здесь впервые она задумывается: почему отец считает, что можно обходиться без мяса, что можно молиться, не ходя в церковь, что в Библии не все правда, а мама, напротив, делает и утверждает обратное?*“ (Нина Никитина. *Главы из книги об Александре Львовне Толстой* // «Звезда», 2002)

Výsledky analýzy ukazují, že participiální tvar *ходя* se v textech objevuje relativně často a to napříč texty několika staletí. Korpusové údaje sice ukazují, že daný tvar byl používán ve větší míře v textech starších (do 20. století), ale ani ve 20. století nedochází k výraznějšímu útlumu jeho užívání. V nejnovějších textech korpus prokázal, že sloveso

ходить v přechodníku přítomném nepředstavuje pro autory překážku. Ti pro něj pak nalézají využití. O to rozporuplnější je fakt, že tři gramatiky tvoření přechodníku od tohoto slovesa omezují či dokonce zakazují. Vzhledem k získaným údajům je možné říci, že sloveso *ходить* je schopné tvořit přechodník přítomný bez obtíží a stejně tak je i tento tvar bez omezení využíván v literatuře.

Sloveso *носить*

Problematika slovesa *носить* ve vztahu k přechodníku přítomnému je v podstatě shodná s problematikou slovesa *ходить*. Ačkoli se většina gramatik k slovesu *носить* nevyjadřuje, PSR 1970 přímo znemožňuje tvoření přechodníku přítomného, a to přímo od všech nesměrových pohybových sloves. GRJ 1952 obdobně jako GSRJ 1960 připouští přechodník ve tvaru *нося*, avšak uvádí, že prefigované tvary např. *принося*, *унося* jsou více užívané.

Korpusová databáze vyhledala tvar *нося* ve 207 výskytech v 183 dokumentech. Přičemž prefigovaný tvar např. *унося* byl nalezen dokonce v 458 dokumentech a *принося* v 401 dokumentech. Je tedy zřejmé, že se potvrzuje názor autorů, že nesměrové sloveso *носить* je používáno v menší míře, než prefigované tvary odvozené od tohoto slovesa.

Za poslední 25 let korpusová databáze našla jen 19 záznamů. „*Работая в жарком климате или **нося** шорты, не забывайте про открытые участки тела.*“ (Особенности индивидуальной маскировки, 2004) // «Солдат удачи», 2004.07.07) „***Нос**я в кармане пиджака портативную мыльницу, он при всяком удобном случае будет мыть руки, поливать их одеколоном и всюду тщательно протирать посуду, опасаясь инфекции.*“ (Василий Катанян. Лиля Брик. Жизнь, 1999) V porovnání se všemi výskyty je použití v současnosti menší. Je nutné ještě zmínit, že nadpoloviční počet výskytů se objevuje v textech z 19. století a starších.

Z analýzy vyplývá, že sloveso *носить* je běžně užíváno v literatuře ve tvaru přechodníku přítomného. Míra jeho použití však klesá směrem do současnosti. Zajímavá je i skutečnost, na níž poukazují zmíněné gramatiky, že prefigované tvary od slovesa *носить* jsou v přechodníku přítomném užívané častěji než přechodník *нося*.

8. 1. 2. Skupina sloves slovesné třídy VI se změnou přítomného kmene na *-ш, -ж*

Tato slovesná skupina je zajímavá vzhledem k tomu, že se jedná pouze o část této slovesné třídy, ta je podmíněna změnou určitých souhlásek přítomného kmene. Na tomto pravidle se shoduje hned několik gramatik, ačkoliv ostatní gramatiky hovoří pouze o jednotlivých slovesech.

Část sloves této neproduktivní třídy má tvořený přítomný kmen pod vlivem produktivní třídy I. Problém dvou přítomných kmenů pro některá slovesa je možné pozorovat i u tvaru přechodníků nedokonavého vidu. Jazyková norma u přechodníků často uznává obě varianty a to současně i v případě, kdy u osobních tvarů doporučuje jen jednu variantu a to neproduktivní. Produktivní tvary, u nichž nedochází k palatalizaci, se u přechodníků uchytily pevněji, než v osobních tvarech, čemuž napomáhá i malá rozšířenost přechodníků v jazyce.

Na základě sociolingvistického výzkumu ze začátku 70. let bylo prokázáno, že přechodníky od přítomného kmene slovesné třídy I jsou v jazyce více používané. Výzkumy proběhly na slovesech *полоща/полоская, маша/махая, брызжа/брызгая*. Z výzkumu vyplynulo, že na výběr varianty přechodníku má menší vliv úroveň vzdělání oproti věkovým kritériím, kdy častější použití přechodníků od produktivní třídy bylo pozorováno u mladších ročníků. (Крысин, 1974)

Pro analýzu korpusu byla vybrána slovesa spadající do této skupiny: *плясать, писать, чесать, брызгать, резать*.

Sloveso *плясать*

Sloveso *плясать* bývá tradičně zařazeno mezi slovesa třídy VI s kmenem přítomného času na sykavku, od nichž nelze tvořit přechodník přítomného času. Tímto způsobem se k dané problematice vyjadřuje většina gramatických příruček, výjimkou je RG 1980, která přechodníkový tvar *пляша* označuje jako okazionální.

Korpusové databáze ukázaly pouze 2 výskyty zmíněného přechodníkového tvaru: „*Мать: «Ни стыда, ни совести! И в гроб пойдет пляша!» А я-то: «На здоровьице!»*“ (Лидия Иванова. Искренне ваша грешница, 2000); „*и пляша ако мошка на огни горив (...из предрассветной глубины ночи доносились звуки настолько первобытные, что он смирялся с ними, как если бы жил в лесу: дикие крики кошек, вздохи ночной птицы, неожиданный вой собаки, которой приснился дурной сон)...*“ (Мария Рыбакова. Паннония // «Звезда», 2001). Zajímavé však je, že oba výskyty jsou z přelomu tisíciletí. Obě autorky navíc od sebe dělí přibližně dvougenerační odstup. Dané výskyty je zcela

jednoznačně možné označit za okazionální. Obě autorky nepoužívají tvary coby běžné přechodníkové tvary. Ze struktury daných textů je zjevné, že se jedná o stylizaci. Druhý doklad je pak celý sporný. Autorka se pravděpodobně snaží text stylizovat do jazyka bližšího církevní slovanštině. Z uvedeného dokladu není ani jasné, zda se jedná o participiální tvar. Je zajímavé, že RG 1980 považuje tvar *пляша* za okazionalismus, přičemž korpusová databáze nám starší výskyty onoho tvaru neuvádí.

Je tedy značně sporné hodnotit přechodník od slovesa *плясать* jako málo užívaný. Z analýzy korpusu vyplývá, že tento tvar se v současnosti prakticky nevyskytuje.

Sloveso *писать*

Tvar přechodníku přítomného *пиша* vytvořený od slovesa *писать* je všemi gramatikami zařazen mezi tvary, které se netvoří. Obecným kritériem pro tuto restrikcii je palatalizovaná souhláska (střídání souhlásky *с-ш*) v přítomném kmene, která se odlišuje od infinitivu a od kmene perfektního. Tato skupina sloves je tak běžně zasazená do slovesné třídy VI. Přesto tento tvar nalézáme ve dvou analyzovaných pracích. Zmiňuje se o něm Obnorskij, který jej uvádí coby příklad málo používaného přechodníkového tvaru od slovesa výše zmíněné skupiny. Druhou zmínku tohoto tvaru nalézáme v gramatické příručce PMR 1961, zde je uveden opět jako příklad tvaru, který je ojedinělý a tvořený příležitostně a který se odchyluje od gramatických pravidel. Vzhledem k tomu, že se tento tvar vyskytl ve 2 analyzovaných materiálech, je vhodné jej podrobit korpusové analýze.

Analýza korpusu prokázala, že přechodník přítomný *пиша* se v písemném jazyce skutečně vyskytuje poměrně hojně. V celém korpusu bylo dohledáno 63 výskytů v 45 dokumentech. Za posledních 25 let nám korpusová databáze dohledala 9 výskytů v 9 dokumentech. Např.: „*Без Поэта, однако, обойтись совершенно невозможно, так что, всякий раз пиша о нем, мне приходится проходить через стену собственной чуждости.*“ (Александр Пятигорский. Вспомнишь странного человека, 1997), „*Иван Андреевич Крылов часто сидел и лежал на диване, но, в отличие от Обломова, использовал эту слабость по делу, пиша басни.*“ (С. Атасов. 1000 золотых анекдотов, 2003).

Vedle tvaru přechodníku *пиша* stojí za zmínku i potencionální tvar *писая*. Tento tvar není gramatikami uváděn, ale je možné o něm uvažovat s ohledem na tvary *брызжа – брызгая*. Korpus skutečně dohledal tento tvar v 8 dokumentech a 8 výskytech. Nicméně některé výskyty tohoto tvaru se vztahují ale k jinému slovesu a sice slovesu *писать* (dané sloveso patří do slovesné třídy I): „*А Валька, писая про запас в теплое море и сразу*

заодно моясь, громким шепотом беспокоилась: «Ты там его не приканчивай.» (Асар Эппель. Кастрировать Кастрюльца! // «Знамя», 2002) „Недавно умер Базиль, но по полу ходила, путаясь в чужих ногах, наша маленькая Люся, **писая** и развлекая своей нелепостью и ярким обаянием“. (Александр Вяльцев. Путешествия в одну сторону (1985-2000) // «Звезда», 2001). V dalších 5 dokumentech je však tvar *писая* odvozen od slovesa *писать*: „Архитектор Ф. Шехтель, друг и товарищ Николая Чехова, узнав о его смерти, **писая**: «Теперь, когда его уже нет более, остается лишь вспомнить,..“ (Н. Подорольский. Николай Чехов, художник // «Огонек». № 34, 1956, 1956) „Он хорошо знал пункты, какие **писая** царь комиссару князю Львову о 34 недорослях, определенных в «навигационную науку»; в пунктах этих «безо всякие пощады превеликое бедство» сулилось тем, кто науки не одолеет.“ (Г. В. Алексеев. Мария Гамильтон, 1933)

Tvar *писая* od slovesa *писать* se vyskytuje ve srovnání s tvarem *пиша* v korpusu velmi zřídka a především ve starších textech. Ve 2. polovině 20. století se tento tvar v databázi nevyskytuje vůbec. Není jej tak možné považovat za relevantní, spíše se jedná o odchylku od normy.

Tvar přechodníku *пиша* se vyskytuje v textech téměř rovnoměrně během celého 20. století. Svým četným výskytem potvrzuje domněnku, že tento přechodníkový tvar se v psaných textech objevuje relativně často a při porovnání s jinými podobnými tvary bychom dokonce mohli říci, že více než ojediněle. Tato odchylka od normy potvrzuje, že dané sloveso má skutečný potenciál pro tvorbu zmíněného přechodníku. Je proto otázkou, proč žádná z námi analyzovaných gramatik neuvedla tvar *пиша* coby výjimku. Z našeho pohledu je možné považovat sloveso *писать* za schopné tvořit přechodník přítomný se sufixem *-а*. Jeho tvorba je však přesto omezená.

Sloveso *чесать*

Tvar přechodníku *чеша* je obecně gramatikami zakazován, stejně jako předchozí analyzovaný tvar *пиша*. Do této zmíněné skupiny patří i sloveso *чесать* s přítomným kmenem *чеш-*. Tvar přechodníku přítomného *чеша* nebyl přímo uveden v žádné námi analyzované gramatické příručce coby výjimka, ani jako zastaralý výraz či výraz odchylovající se od normy v knižním jazyce. Pouze některé gramatiky zmiňují, že slovesa slovesné třídy VI přechodníky nemají vůbec či je tvoří pouze omezeně (např. GRJ 1952).

Korpusová databáze RNK obsahuje 9 výskytů tvaru *чеша* v 9 dokumentech. Nejnovější záznamy jsou z roku 2001 a 2004. „Особенно, если сам не куришь... (**Чеша**

рену), но по-пьяни всё равно пофик“). (Женщина + мужчина: Секс (форум), 2004). „— Положим, у них одна Белоснежка, у нас другая, — заметил Плешиивый, **чеша** в бороде.“ (Николай Климонтович. Далее -- везде, 2001). Ve 20. století nacházíme další 4 užití tohoto přechodníku, ostatní jsou záznamy starších textů. Pro větší reprezentativnost výskytu samotného slovesa v ruském jazyce je vhodné uvést i výskyt častějšího tvaru než tvaru přechodníku. Například perfektní tvar maskulina *чесал* zaznamenal korpus ve 196 dokumentech v 232 výskytech, 52 dokumentů se vztahuje k posledním 25 letům. Sloveso se tedy v jazyce vyskytuje, ačkoli v menší míře. Přechodníkový tvar je skutečně méně užíván.

Z výsledků analýzy je patrné, že tento přechodníkový tvar je v psaném jazyce skutečně používán velice málo. Je možné také dojít k závěru, že přechodník od slovesa *чесать* nebyl nikdy aktivněji používán. Záznamy však nepotvrzují, že je daný výraz archaický či neexistující, jak bývají často označovány tvary přechodníků od sloves třídy VI. Nejnovější záznamy dokazují, že tvar *чеша* lze dohledat i v aktuálnějších textech.

Sloveso *брызгать*

Tvar přechodníku přítomného *брызжа* od slovesa *брызгать* je z hlediska ruského standardu možné nazvat sporným. Je to především kvůli samotnému slovesu *брызгать*, které je často zařazováno mezi slovesa s variantním kmenem přítomného času. Původní přítomný kmen je stejně jako u všech sloves třídy VI doprovázen změnou kmenové souhlásky. V tomto případě je infinitivní [z] palatalizováno na přítomný [ж]. Tato skupina sloves bývá obvykle řazena mezi tzv. neproduktivní slovesa. Vlivem vyrovnání paradigmat však můžeme pozorovat, že u tohoto slovesa se objevuje variantní přítomný kmen pod vlivem slovesné třídy I. Z našeho hlediska je podstatné, že slovesa třídy I nemají žádná omezení pro tvoření přechodníku přítomného. Toto sloveso tak zároveň spadá mezi restriktce sloves se změnou souhlásky *z - ж* v přítomném kmene, tvarem přechodníku *брызжа*, a zároveň může libovolně tvořit přechodník podle přítomného kmene třídy I, tvar *брызгая*.

Problematiky variantních kmenů se dotýkají i některé analyzované gramatiky: GSRLJ 1970, RG 1980, KRG 1989, SRLJ 2003. Ty se většinou shodují v tom, že slovesa s variantním přítomným kmenem upřednostňují tvoření přechodníku přítomného od produktivního přítomného kmene tedy bez změny kmenové souhlásky. Další gramatiky pak problematiku restriktce u slovesa *брызгать* nezmiňují vůbec a to proto, že tyto gramatiky připouštějí tvoření přechodníku přítomného u sloves se změnou kmenové souhlásky *z – ж*, např. SRJ 1987, SRJ 2002, PMR 1961. Jiné gramatiky pak vztahují restriktci i na slovesa se změnou *z – ж*, např. PSR 1970, RG 1979, SRLJ 1961, KRG 1989, GSRJ 1960. Sloveso

брызгать je tak možné označit jako problematické a z tohoto důvodu bude tvar *брызжа* podroben korpusové analýze.

V korpusové databázi byl tvar přechodníku *брызжа* nalezen ve 44 dokumentech ve 48 výskytech. Určitě stojí za pozornost, že přes poměrně vysoký výskyt daného přechodníku je možné některé záznamy vyřadit a to proto, že daný tvar, který se skutečně objevuje v mnoha dokumentech (jen od roku 1990 v 19 dokumentech), je nejčastěji používán ve funkci ustáleného frazeologizmu, a sice ve spojení „*брызжа слюной*“: Např. „*Багровый от негодования, брызжа слюной, он размахивал руками перед самым носом Булата и истерически кричал: «Я не позволю такого безобразия в нашем доме!»*“ (Александр Городницкий. «И жить еще надежде», 2001); „*он с красной мордой, брызжа слюной мне в лицо начинает орать как резанный «прямо я тебе сказал, дура.*“ (Учимся водить, 2007-2008). Jen ve 2 případech od roku 1990 nacházíme tvar přechodníku *брызжа* v použití s jiným syntaktickým předmětem než *слюной*, např. „*Оранжевая поливалка, проползая по обочине, брызжа в два уса лохматой водой, кувыркавшей крупный мусор, была похожа на майского хруща.*“ (Александр Иличевский. Случай Крымского моста (2000) // «Зарубежные записки», 2007); „*как солнце, брызжа через край той силой, которую вложил в него Создатель.*“ (Марина Вишневецкая. Вышел месяц из тумана, 1997).

Pokud se podíváme na tvar přechodníku *брызгая*, v korpusové databázi jej nalezneme ve 154 dokumentech se 187 výskyty. I tento tvar se však vyskytuje nejčastěji ve spojení se slovem *слюна*. Avšak nalézáme i dostatečné množství jiných slovních spojení. Např. „*Брызгая чернилами, не задумываясь и не давая себе остановиться, Княжнин вывел.*“: (Борис Евсеев. Евстигней // «Октябрь», 2010). „*Ему выстрелили в ступню, он завизжал, закрутился на полу, брызгая кровью, но все равно отвечал “мию”.*“ (Михаил Шишкин. Письмовник (2009) // «Знамя», 2010). „*Иван присоединился к этой возне — они все четверо визжали и бесились, словно молодые щенки, потом долго бегали по мелководью, брызгая друг на друга, пока не надоело.*“ (Татьяна Тренина. Русалка для интимных встреч. 2004). Celkem pak od roku 1990 nalézáme použití přechodníku *брызгая* ve 23 dokumentech v jiném slovním spojení než *брызгая слюной*. Zmiňované slovní spojení kvůli své frazeologizovanosti vyřazujeme z analýzy.

Jak je zřejmé, variantní tvary přechodníku přítomného od slovesa *брызгать* nejsou rovnocenné. Tvar přechodníku od přítomného kmene se změnou kmenové souhlásky je v korpusu méně zastoupen než tvar s přítomným kmenem bez změny kmenové souhlásky. Potvrzuje se tak tvrzení RG 1980, která uvádí, že tvary přechodníku na -aj- jsou u skupiny sloves s variantními přítomnými kmeny častější než tvar s palatalizací. Je patrné, že tvar

брызгая je čtenější zvláště v kontextu současné literatury. Zajímavé je také zjištění, že sloveso *брызгать* se nejčastěji vyskytuje ve frazeologizovaném slovním spojení *брызгать слюной*. I v tomto případě však převládají výskyty přechodníkového tvaru *брызгая слюной* oproti *брызжа слюной*. Zároveň se také ukázalo, že tvar *брызжа* se nejčastěji vyskytuje ve zmiňovaném slovním spojení, zatímco použití v jiné funkci než ve funkci zmiňovaného frazeologizmu je značně omezené. Naproti tomu tvar *брызгая* se ve větší míře vyskytoval i v jiné funkci než ve funkci frazeologizmu, ačkoli i v tomto případě korpus zaznamenal více než poloviční množství výskytů ustáleného slovního spojení *брызгая слюной*. Přechodník *брызжа* je tak značně na ústupu oproti tvaru *брызгая*, a pokud je tento tvar použit, je to nejčastěji ve funkci frazeologizmu.

Na základě výsledků, je tedy zarážející, že většina z námi zkoumaných gramatik se slovesu *брызгать* v kontextu restrikcí nevěnuje. Přestože některé gramatické příručky hovoří o problematice tvoření přechodníku přítomného od sloves třídy VI, nezmiňují otázku změny kmenové souhlásky *г- ж*, čímž tvar *брызжа* tedy nepřimo připouští.

Sloveso *резать*

Analýzou korpusu se pokusíme zjistit, zda tvar přechodníku *режа* skutečně není používán či, jako již v mnoha případech, je možné ho v textech objevit.

Ruský korpus při analýze našel přechodníkový tvar *режа* v 5 výskytech v 5 dokumentech. Zajímavější však je, že 2 z těchto výskytů byly použity v literatuře 19. století. Dále se pak jednou tento přechodník objevil v textu z konce 30. let. „Он плыл по казачьему, на саженках, легко, мерно и сильно выбрасывая руку, извиваясь винтом и **режа** плечом воду, Голова его высокоторчала над рекою.“ (П.Н. Краснов. ЛОЖЬ, 1938-1939). Pouze 2 výskyty byly zaznamenány v novějších textech. „Пользуюсь случаем выразить благодарность И. А. Мельчуку, предложившему вместо фигурировавшего ранее условия «У движетсяотносительно Z-а, не оказывая на него сильного давления» гораздо более точное «не **режа** Z-а».“ (А. Д. Кошелев. Еще раз о структуре лексического значения, 1999). „Рука его была влажной и крепкой, взор печален, одет с профессорской основательностью, чего за ним ранее не наблюдалось: мистер Миллнз, презирая юных бунтовщиков и **режа** правду-матушку попечительскому совету, тем не менее одевался в тон буйному кампусу, всегда в джинсовом костюме и армейских башмаках...“ (Анатолий Азольский. Монахи // «Новый Мир», 2000). Přesto však jsou nalezené záznamy poněkud sporné. Jak se zdá Azol'skij ve svém textu „Монахи“ používá

archaizmy, proto může být i jím zvolený tvar *режа* prvkem autorovi stylizace a nikoliv důkazem použitelnosti tohoto přechodníku.

Analýza korpusu nepotvrdila užívání přechodníku přítomného od slovesa *резать*. Nalezené záznamy sice dokázaly, že tento tvar byl v textech obsažených v korpusu několikrát použit, avšak z hlediska četnosti i kontextu použití tvarů v daných textech je možné nazvat tuto skutečnost odchylkou. Sloveso *резать* zřejmě nemá potenciál pro tvoření přechodníku přítomného a, jak potvrdily záznamy, tento potenciál už toto sloveso nemělo ani ve 20. století. V tomto případě lze tedy souhlasit s gramatikami, že sloveso *резать* jakožto zástupce skupiny sloves se změnou kmenové souhlásky v přítomném kmeni slovesné třídy VI netvoří přechodník přítomný. Nicméně je nutné dodat, že tvar přechodníku *режа* se v literatuře, přestože minimálně, vyskytuje.

8. 1. 3. Izolovaná slovesa přimykající se ke třídě VI

Tato slovesná třída bývá některými gramatikami řazena celá k restrikcím. Některé jiné gramatiky hovoří pouze o omezené podskupině těchto sloves a jiné gramatiky zmiňují jen některá jednotlivá slovesa patřící do této skupiny či vztahují slovesa této třídy pod obecné pravidlo netvoření přechodníku od jednoslabičných sloves. Pro analýzu korpusu byla vybrána slovesa *братъ, звать, вратъ, ждать, рвать, стлать*. Ostatní slovesa patřící do této skupiny nebyla v korpusu dohledána v dostatečně reprezentativním počtu.

Sloveso *братъ*

Řada z analyzovaných gramatik se o slovesu *братъ* vůbec nezmiňuje, čímž ho tedy shledává za schopné tvořit přechodník. Některé gramatiky však tento přechodníkový tvar přímo zakazují. Pozoruhodné je, že o nevhodnosti tvoření přechodníku přítomného na *-я* hovoří už Greč ve své gramatice z roku 1827. V ní přímo uvádí, že od mnohých nepravidelných sloves včetně slovesa *братъ* je přechodník přítomný nepoužitelný. Dále o něm hovoří i Vinogradov ve své gramatice z roku 1947 a o nevhodnosti tohoto přechodníkového tvaru se lze dočíst i v GRJ 1952. Za pozornost stojí, že např. v Isačenkově GSRJ 1960 autor sloveso *братъ* v kontextu restrikcí přechodníku přítomného nezmiňuje, ačkoli přímo uvádí slovesa *драть* a *звать*, které sám přiřazuje do téže skupiny sloves. RG 1979 pak píše, že slovesa typu *ждать* s pravidelným tvarem slovního základu netvoří přechodník přítomný, ale slovesa s nepravidelnými slovními základy, mezi něž řadí i *братъ*,

tím pro tvoření přechodníku přítomného shledává vhodnými, ačkoli oba dva typy sloves přiřazuje do jedné skupiny.

Analýza korpusu zaznamenala neobvykle velký počet výskytů tvaru *беря*, a sice 816 výskytů v 554 dokumentech. Na první pohled je tak zřejmé, že tento tvar je přes svou spornost z hlediska gramatického ukotvení velmi častým. Od roku 1990 pak v korpusu nalézáme až 212 dokumentů s výskytem tohoto přechodníku. „— Ты прямо революционерка, — заметил Иван Алексеевич, бережно **беря** бутерброд.“ (Анатолий Хруцкий. Окаянные дни Ивана Алексеевича // «Звезда», 2001). „Не **беря** на себя смелость разрешить это странное противоречие и надеясь, что читатели помогут нам в этом своими письмами, мы все же предложим некоторые возможные объяснения.“ (Он навсегда остался первым (2004) // «Жизнь национальностей», 2004.06.16) „— сразу же захватывать руку противника, **беря** ее под контроль и перехватывая инициативу“ (Работа ножом (2004) // «Боевое искусство планеты», 2004.12.09) Sloveso *брать* pak ve tvaru přechodníku vystupuje poměrně často v nejrůznějších typech textů a žánrech. Zároveň je také tvar *беря* používán i opakovaně v jednom textu.

Jak analýza korpusu potvrzuje, přechodník *беря* je v jazyce literatury jevem poměrně běžným. Jestliže u jiných sloves můžeme považovat za sporné jejich restrikce na tvoření přechodníku přítomného z hlediska počtu výskytů v korpusu, můžeme sloveso *брать* shledat slovesem bez omezení v tvoření přechodníku přítomného. O to zajímavější je skutečnost, že už Grečova gramatika dané sloveso považuje za nevhodné pro tvoření přechodníku přítomného, přičemž i korpusové záznamy textů z 19. století ukazují, že zmiňovaný tvar se používá v literatuře poměrně často. Jak ukazuje korpus toto sloveso je i v současné době ve tvaru přechodníku běžně užíváno. Můžeme tedy pozorovat vývoj v užívání slovesa *брать*. Ten dává za pravdu většině gramatik, které sloveso *брать* nezahrnují do svých restrikcí.

Sloveso *звать*

Sloveso *звать* je většinou gramatik označené za to, které přechodník přítomný netvoří. Přimo jej zmiňuje GSRJ 1960, Vinogradov RJ 1947, GRJ 1952, PSR 1970, SRJ 2002. Naopak RG 1979 tento tvar povoluje, když říká, že přechodníky „не образуются от глаголов типа *ждёт/ждал с регулярным видом основы*“. Do této skupiny pak je gramatikou zařazeno mimo jiného i sloveso *звать*. Sloveso je tak z hlediska potenciálu tvoření přechodníku přítomného sporné a jistě hodno pozornosti. Tvar *зовя* byl proto podroben korpusové analýze.

Sloveso *звать* ve tvaru přechodníku přítomného bylo v ruském korpusu nalezeno v 69 výskytech v 59 dokumentech. Od roku 1990 se přechodník objevil v 19 dokumentech. Je rovněž zajímavé, jak z analýzy vyplývá, že tvar *зовя* se nevyskytuje ve frazeologizmech, které by počet použití zmíněného tvaru omezil. Toto polysémantické sloveso je pak ve tvaru přechodníku přítomného nejčastěji použito ve významu „zvát, přivolávat“: „*Рука уже начала поворачивать ключ, но тут Надежда заметила, что Олег вдруг остановился и энергично машет ей, зовя к себе.*“ (Петр Акимов. Плата за страх, 2000). „*И старый воин даже ногой притопнул по палубе, зовя её в свидетельницы своего гнева.*“ (Мария Семенова. Волкодав: Знамение пути, 2003); nebo ve významu „nazývat“: „*Он выскочил и стал орать, зовя всех сволочами и etc; вызвал главного врача; пять убежали, три остались, один из трех обиделся заругань на О.Э., а тот — «назвал сволочами и правильно сделал...»*“ (Эмма Герштейн. Мандельштам в Воронеже (по письмам С.Б.Рудакова), 1985-2002).

Tvar *зовя* nalézáme v korpusu mezi dokumenty z posledních více než 150 let. Stojí za pozornost, že výskyt tohoto přechodníku nalézáme prakticky ve všech etapách zaznamenaných v korpusu. Není tedy možné říci, že přechodník byl v nějaké době méně či více používán.

Isačenko rovněž uvádí, že sloveso *звать* pro vytvoření přechodníku přítomného využívá supletivní tvary *призывая, называя*. Korpus prokázal, že tvar *называя* se vyskytuje v 1200 dokumentech a tvar *призывая* pak v 686 dokumentech. Je tedy patrné, že supletivní tvary jsou hojně používány.

Přechodník *зовя* je i na základě výsledků korpusové analýzy možné považovat za tvar, který je v literatuře poměrně rozšířen. Supletivní tvary však v početnosti převažují. Při zvážení počtu výskytů v korpusu a stanoviska gramatických příruček, které v hojně míře přímo zakazují tvoření přechodníku přítomného od slovesa *звать*, je zvláštní, do jaké míry je sloveso v daném tvaru užíváno a zároveň, že v žádné z analyzovaných gramatik nebylo zmíněno jako výjimka. Je tedy možné souhlasit s RG 1979, která tvoření přechodníku přítomného *зовя* povoluje.

Sloveso *врать*

Sloveso *врать* náleží do téže skupiny jako slovesa *ждать, рвать* a má tedy neslabičný prezentní kmen. Přechodník přítomný je možné vytvořit tedy ve tvaru *вря*.

Ruský korpus zaznamenal ve své databázi 5 výskytů tvaru přechodníku *вря* v 5 dokumentech. Samotný počet výskytů je velmi malý. Zajímavé však je, že 3 z dokumentů,

v nichž byl daný tvar nalezen, byly publikovány po roce 1990. „*Ей хочется жить, жить, как и всем живым существам планеты Земля, но она не знает, как выжить, и бродит, вря про депутатов иредакции.*“ (Нина Садур. Занебесный мальчик, 1992). „*И тогда я — вря, бреша, лжа — соображаю, что как бы хочу понравиться.*“ (Галина Щербакова. Армия любовников, 1997). „*Хотя оставалось смутное ощущение, что Родовой Жрец, вря, говорит правду, что, разумеется, не так трудно будет проверить.*“ (Александр Пятигорский. Древний Человек в Городе // «Октябрь», 2001). Další výskyt byl zjištěn v textu z 19. století a zbývající pak v textu z roku 1931. Skutečnost, že poslední 3 výskyty se objevily v textech v posledních 25 letech, je hodná pozornosti vzhledem k v podstatě minimálnímu použití v literatuře z dřívější doby.

Vzhledem k tomu, že v korpusu nalézáme takto nerovnoměrné zastoupení tvaru *вря*, je nutné se zaměřit na povahu textů, v nichž byl tento tvar použit. Důležité je, zda dané užití mělo skutečně rys užití přechodníkového obratu či zda za použitím daného tvaru stojí nějaký specifický záměr autora textu. Pokud se pak podíváme na věty, v nichž autoři užili přechodník *вря*, je zřejmé, že se nejedná o běžné užití přechodníku přítomného. Např. autorka Nina Sadur tento tvar užívá ve spojení s dalšími „nepovolenými“ tvary přechodníků *бреша* a *лжа*. U dalších 2 výskytech není možné jednoznačně určit záměr autora.

Jak je patrné, sloveso *врать* nemá běžně používaný přechodník přítomný. Ačkoliv ho korpus vyhledal, není možné tento tvar považovat za obvyklý. Dané výskyty je spíše možné označit za okazionalizmy, které nepotvrzují schopnost slovesa *врать* tvořit aktivně přechodník přítomný. Důkazem toho je i skutečnost, že tento tvar, dle záznamů v korpusu, byl minimálně užíván i v dřívější době. Nelze však opomenout fakt, že během posledních 25 let se daný tvar vyskytl v textech hned třikrát. Ani to však podle našeho názoru neznamená, že se tvar *вря* začíná v literatuře více používat.

Sloveso *ждать*

Sloveso *ждать* bývá obvykle gramatikami zařazeno k restrikcím s výjimkou GRJ 1952 a RG 1980, které shodně připouští přechodníkový tvar *жда*. GRJ 1952 sice zmiňuje, že v jazyce umělecké literatury se tento tvar může vyskytovat, a RG 1980 pak označuje tento tvar za málo používaný, přesto tento tvar uvádějí jako existující.

V korpusové databázi bylo nalezeno 10 výskytech tohoto tvaru v 9 dokumentech. Vesměs se jedná o texty, které byly napsány v průběhu 20. století. Z našeho hlediska jsou nejzajímavější 2 výskyty: „*Кудыка вспомнил лениво поднимающегося с варяжских щегольских санок тугомордого отрока в крытой малиновым сукном шубейке — и,*

тряхнув головой, поспешно погасил свой стаканчик, не ждя Ухмыла.“ (Евгений Лукин. Катали мы ваше солнце, 1997), а: „*Иди трудиться, бездельник, — шипит ни с того ни с сего мне в лицо, проходя мимо и не ждя ответа.*“ (Владимир Маканин. Андеграунд, или герой нашего времени, 1996-1997). Oba tyto texty vznikly, jak je zřejmé, v 90. letech, čímž se jedná o nejnovější nálezy v korpusu.

Vzhledem k tomu, že analýza korpusu nám nepotvrdila aktivnější využití zmiňovaného tvaru a zároveň však nevyvrátila, že daný výraz se v současném standardu ruštiny nevyskytuje, můžeme tedy souhlasit s názorem RGJ 1952, že tento tvar se ojediněle využívá v umělecké literatuře. Stejně jako můžeme souhlasit s tvrzením RG 1980, že daný výraz je používán málo. Zároveň je však nutné vyjádřit pochybnost nad větším potenciálem tvorby přechodníku přítomného od tohoto slovesa.

Slovesa *рвать*

Tvar přechodníku přítomného od slovesa *рвать*, tedy *рвя*, je přes restriktce na tento tvar vložené označen RG 1980 jako možný okazionalismus. Proto se na tento tvar zaměříme a posoudíme, zda je skutečně příležitostně používán autory textů obsažených v korpusu. Je nutné ještě zmínit, že vyjma RG 1980 nebyl tento tvar explicitně uveden žádnými jinými gramatickými příručkami jako výjimka, je možné jej ale zahrnout, stejně jako další slovesa této skupiny, pod restriktci sloves s neslabičným přítomným kmenem.

Jak dokazuje korpus, nacházíme zde výskyty tohoto přechodníku skutečně pouze řídce. Samotný korpus uvádí, že se zmiňované slovo vyskytlo v korpusové databázi 18krát v 18 dokumentech. Z korpusové databáze vyplývá, že daný tvar se vyskytl v tvorbě např. Pisemského (19. století). Během 20. století došlo k jeho použití u nejrůznějších autorů v nejrůznějších žánrech. Jednotlivé výskyty je možné nalézt v poměrně rovnoměrném zastoupení napříč celou sledovanou dobou. Je tedy možné říci, že přesto, že gramatické příručky toto sloveso pro tvoření přechodníku přítomného zakazují (vzhledem k neslabičnému kmeni přítomného času), daný tvar se ojediněle používá. Co je však důležitější, z výskytů v korpusu můžeme usuzovat, že užití zmíněného přechodníku směřem do současnosti narůstá.

Důkazem jsou pak výskyty v letech 1998, 1999, 2000 i 2001. V tomto období došlo k použití tohoto přechodníkového tvaru u současných autorů. Např. v roce 1998 ho použila Alla Bosard: „*Из-под клешей, рвя сердце потрескавшимся лаком, выглядывают черные ботиночки «с разговором»*“ (Алла Боссарт. Повести Зайцева // «Дружба народов», 1998), v roce 1999 Vladimir Makanin: „*Страдал, вздымая руки к небу, рвя тощие светлые волосики,*“ (Владимир Маканин. Буква «А», 1999) v roce 2000 Galina

Ščerbaková: „— Будем считать прежние условия недостаточными, — говорит он, с мясом **рвя** на юбке молнию и резко подтягивая ее вверх,“ (Галина Щербакова. Моление о Еве, 2000), Olga Někrasova také v roce 2000: „Тут наш технически грамотный человек, которого на самом деле, увы, поблизости не было, должен был удалиться, стеноя и **рвя** на себе волосы из понятной большинству мужчин и некоторым женщинам зависти,“ (Ольга Некрасова. Платит последний, 2000) a roku 2001 Omry Ronen : „— ибо путь комет — Поэтов путь: жжжа, а не согревая, **Рвя**, а не возвращая — взрыв и взлом — Твоя стезя, гривастая кривая, Не предугадана календарем!“ (Omry Ronen. «Молвь» // «Звезда», 2001).

Z uvedených příkladů je zřejmé, že přechodník *рвя* se u různých autorů vyskytuje zřídka, přesto můžeme označit jeho distribuci za dostatečně průkaznou. Je však nutné podotknout, že míra užití tohoto přechodníku je pro jeho současnou použitelnost v živém jazyce neprůkazná. Nemůžeme tedy jednoznačně říci, že na přelomu tisíciletí byl tvar *рвя* používán.

Sloveso *стлать*

Sloveso *стлать* je z hlediska tvoření přechodníku přítomného možné nazvat rovněž sporným. Jak Isašenko uvádí, toto sloveso má však vlastní morfologické zvláštnosti, což jej odděluje od uvedených sloves. Objevuje se tu tak stejný problém jako u předcházejících sloves, kdy se jimi řada gramatik vůbec nezabývala, některé gramatiky pak zmiňují pouze některé zástupce této skupiny a jiné tvoření přechodníku přítomného přímo povolují, např. RG 1979.

Analýza korpusu ukázala 6 výskytů v 6 dokumentech. Celkový objem v ruské databázi není tak nikterak velký, o to zajímavější je skutečnost, že 3 výskyty byly zaznamenány v textech posledních 25 let: „**Стеля** постель, Алина Спиридоновна раз за разом наклонялась, но зорко следила за слесарем, который всячески норовил очутиться у нее сзади.“ (Виктор Слипенчук. Зинзивер, 2001). „От дальнего, в туман вдавившегося берега летит к нам лодка, и кажется, взбирается она на водяной бугор, **стеля** на стороны два белыхкрыла.“ (Виктор Астафьев. Рассказы, 2000) // «Новый Мир», 2001). „Она, конечно, с ужимками играя в скромность, приседала в реверансах и уверяла, что она лишь частное лицо, лишь читательница ипрофан, но это, разумеется, лишь по привычке к кокетству. Мягко **стеля**, она бывала совершенно безапелляционна. Чаще всего онапорола откровенную чушь.“ (Николай Климонтович. Последняя газета, 1997-1999). Zbývající 3 výskyty daného tvaru přechodníku nalezneme v textech z 20. - 60. let.

Celkový výskyt tvaru *стеля* nesvědčí o rozšířenosti daného přechodníku. V podstatě je tak možné označit sloveso *стлать* za nevhodné pro tvoření přechodníku přítomného. Nicméně skutečnost, že polovinu z těchto výskytů můžeme zařadit do novějších textů, můžeme interpretovat jako větší užívání přechodníku *стеля* v literatuře. Samozřejmě, že učinit závěr o novém potenciálu slovesa *стлать* v tvorbě přechodníku přítomného by bylo předčasné. Avšak skutečnost, že poloviční výskyt z celkového počtu přechodníku lze přičítat posledním 25 letům, nelze přehlédnout. Můžeme tak pouze říct, že u slovesa *стлать* je možné sledovat určitý potenciál při tvoření přechodníku přítomného. O skutečném rozšíření zmiňovaného tvaru však bude rozhodovat až množství dalších výskytů v následujících letech. Doposud tak můžeme uvažovat o tvaru *стеля* pouze jako o okazionalizmu použitým několika autory.

8. 1. 4. Slovesa patřící do slovesné třídy IV

Tato slovesná třída podle názoru většiny gramatik přechodník přítomný netvoří vůbec. Důvodem pro tuto restrikcí může být skutečnost, že většina sloves, která do ní přináležejí, jsou slovesa dokonavého vidu. Jen několik málo sloves v této skupině je nedokonavého vidu. Z nich bylo dohledáno ve tvaru přechodníku jen sloveso *тянуть*.

Sloveso *тянуть*

Sloveso *тянуть* ale RG 1980 označila jako výjimku z výše uvedeného pravidla, čímž fakticky umožňuje tvoření přechodníku *тяня*.

Korpusová databáze nám vyhledala 9 výskytů v 7 dokumentech. Přičemž je nutné podotknout, že u jednoho z příkladů je vyhledaný výraz mylně interpretován, tudíž se jedná o 8 výskytů v 6 dokumentech. Z našeho hlediska jsou nejdůležitější pozdější výskyty v dílech především z 90. let: „Пока он полз от своей стены, отец Трифон, сперва испуганно отпрянувший, пришел уже в себя и, улыбаясь, раскрыв руки, ждал его, но Хорек, не видя, не разбирая, упрямо пер на подол, и, уткнувшись в него, захватил низушку рясы и, судорожно **тяня** на себя, только шептал севшим, хрипатым голосом: «Прости, прости, грешен, батюшка, я человека убил, я другого на смерть послал, я крал, грабитель я , вор, батюшка, прости».“ (Петр Алешковский. Жизнеописание Хорька (1990-1993). „О чем он говорил — не помню, помню только, что было нудно, и что

говорил он негладко, **тяня** и запинаясь.“ (И. М. Дьяконов. Книга воспоминаний. Глава пятая, 1929-1932, 1995). Zmíněná díla, v nichž došlo k užití přechodníkového tvaru *тяня*, jsou v obou případech datována na počátek 90. let 20. století. Pozdější užití v korpusu nenalzáme. Starší záznamy máme dochovány z 20. let 20. století a jeden záznam z konce 70. let (3 výskyty v jednom textu).

Použití přechodníku přítomného od slovesa *тянуть* systém korpusu nepotvrdil coby výjimku z výše uvedené restrikce. RG 1980 tak jako jediná uvádí tuto výjimku a je tedy možné polemizovat, zda se skutečně jedná o přípustný tvar, či zda se jedná o náhodné použití autorem jinak nepoužívaného tvaru.

8. 1. 5. Slovesná třída X podskupina Д

Charakteristickým znakem této skupiny je infinitiv končící na *-чь* a přítomný kmen se střídáním kmenové souhlásky *г-ж, к-ч*. Ačkoli se restrikce přechodníku přítomného vztahuje na celou skupinu sloves, analýze byla podrobena tři: *беречь(ся)*, *волочь* a *мочь*. Přechodníkové tvary od jiných sloves nebyly dohledány v korpusu v dostatečně reprezentativním počtu. Z analyzovaných gramatik tuto skupinu uvedly: RJ 1947, GRJ 1952, GSRJ 1960, PMR 1961, SRLJ 1961, GSRLJ 1970, PSR 1970, RG 1979, RG 1980, SRJ 1987, KRG 1989, RJ 1997, SRJ 2002, SRLJ 2003.

Sloveso *беречь(ся)*

Výjimku z uvedeného pravidla představuje RG 1980 a GRJ 1952, které tvar *бережа* připouští. U jiných gramatik se s danou výjimkou nesetkáváme.

Při analýze korpusové databáze bylo zaznamenáno 10 výskytů tvaru *бережа* v 9 dokumentech a 4 výskyty zvrátého tvaru *бережась* ve 2 dokumentech. Vedle použití tohoto tvaru v literatuře 19. století (L. N. Tolstoj, A. A. Fet) nacházíme i výskyty v průběhu 20. století, které však nejsou četné. Z našeho hlediska jsou nejzajímavější výskyty z 90. let 20. století, ty ale v tomto případě můžeme označit jako neprůkazné, vzhledem k tomu, že jeden z těchto výskytů nacházíme v textu A. I. Cvetajevové (A. И. Цветаева. О Марине, сестре моей, 1990), který sice vyšel v roce 1990, nicméně je zřejmé, že se jedná o text, jehož vznik je staršího data. Dalším výskytem z roku 1994 je text A. I. Solženicyna (A. И. Солженицын. Эго, 1994), i tento text může být považován za neprůkazný, vzhledem k věku autora i k jeho autorské tendenci k používání málo užívaných tvarů přechodníků. V textu G. N. Vladimova

nalézáme daný tvar přechodníku: „*С ревом и свистом пронеслись «горбатые »* — низко над окопами, не заботясь об ушах онемевшей пехоты, бережа от «мессеров» слабые свои животы.*“ (Г.Н. Владимов. Генерал и его армия, 1994). Nejnovějším výskytem v korpusové databázi je zvrtný tvar *бережась*: „*Ваш был и Гете, не пошедший проститься с Шиллером, и десять лет не приезжавший во Франкфурт повидаться с матерью — бережась для второго Фауста или еще чего-то...*“ (Михаил Елизаров. Pasternak, 2003).

Je nutné ještě zmínit, že za alternativní tvar může být považován tvar od nepalatizovaného prezentního kmene: *берега*. O takovýchto tvarech jako o prostořečních nebo archaických hovoří např. Obnorskij. Korpus však u tohoto konkrétního přechodníku nezaznamenal žádný výskyt.

Z analýzy korpusových nálezů je možné učinit závěr, že tvar přechodníku přítomného *бережа* od slovesa *беречь* není v současné době užíván, o čemž svědčí minimální nálezy v korpusu. Vzhledem k tomu, že výskyty v korpusu jsou značně omezené a do velké míry i neprůkazné, je možné považovat restrikcii vztaženou na tento tvar za oprávněnou a adekvátní. Vychází tak otázka, zda RG 1980 a GRJ 1952, které připouští tento tvar, vycházely ze skutečné reality, neboť korpusové záznamy nám danou skutečnost vyvrací a to i v případě, že přihlídneme k době vzniku gramatických příruček.

Sloveso *волочь*

Sloveso *волочь* je do značné míry specifickým jevem z hlediska přechodníku přítomného. V prezentním kmeni u těchto sloves dochází ke střídání koncových samohlásek. Jak zmiňuje Isačenko: „*Эти формы от глаголов подгруппы Д обычно не образуются. Объясняется это неуверенностью, от какого варианта основы настоящего времени следует образовать данные формы.*“ (GSRJ 1960, II, s. 96). Variantnost prezentního kmene v případě slovesa *волочь* spočívá – *волоч-/ -волок-*. Objevuje se tu tak možnost vytvořit přechodník přítomný ve tvaru *волоча* nebo *волока*. Při analýze byly proto vyhledány oba možné tvary.

Korpusová databáze neobsahovala žádný výskyt tvaru *волока*. Avšak tvar *волоча* byl dohledán v 761 výskytech v 546 dokumentech. Takovýto počet výskytů je skutečně unikátní zvláště pak s ohledem na restrikcii zmíněného přechodníku v některých gramatikách. Jen od roku 2000 byl tvar *волоча* zaznamenán ve více než 90 dokumentech. „*Обезумевшие животные носились по полю боя, волоча за собой застреленных всадников, а те, кто еще оставался в седле, не могли удержать строй.*“ (Андрей Геласимов. Степные боги,

2008) „Я поспешно пошел вон из леса, **волоча** за собой моего первого волка, стало страшно.“ (М. И. Саитов. Островки // «Бельские Просторы», 2010) „Медленно поднялся по ступеням дворца и, **волоча** ноги, подошел к своему кабинету.“ (С. В. Логинов. Драгоценнее многих (медицинские хроники) // «Наука и жизнь», 2007) Je nutné zmínit, že tvar přechodníku *волоча* se v korpusové databázi vyskytuje častěji než jiné tvary od slovesa *волочь*, jako např. *волоку*, *волочёт*, *волок*.

Ačkoli sloveso *волочь* je možné na základě jeho morfologie označit za problematické při tvorbě přechodníku přítomného. Je nesporné, že vzhledem k údajům z analýzy korpusu je tvar přechodníku *волоча* velmi užívaný. Je možné se s ním setkat i v nejnovějších literárních textech u různých autorů, na základě čehož ho lze označit za frekventovaný tvar. O významnosti tohoto přechodníku hovoří skutečnost, že tvar přechodníku přítomného je ze všech tvarů od slovesa *волочь* nejpoužívanější. Uvedené poznatky jsou o to pozoruhodnější vzhledem k přístupu gramatik. Řada gramatických příruček se o slovesu *волочь* vůbec nezmiňuje, čímž by ho bylo možné považovat za přípustný, ale vzhledem k tomu, že spadá do stejné skupiny jako *мочь* a *беречь*, je vztah těchto gramatik k danému slovesu nejasný. GSRJ 1960 celou skupinu zmíněných sloves včetně *волочь* označuje jako tu, která tvořit přechodník přítomný nemůže. Pouze GSRLJ 1970 připouští tvar *волоча*, nazývá ho ale ojedinělým tvarem.

Sloveso *мочь*

Sloveso *мочь* nelze v této analýze opomenout. Jedná se o sloveso, které je podobně jako sloveso *беречь* zmíněno většinou analyzovaných gramatik ve vztahu k restrikcím přechodníku přítomného. Pouze Obnorskij ve své práci zmiňuje zbytky participiálního tvaru od tohoto slovesa. Stejně jako u celé slovesné skupiny je nejčastěji uváděným důvodem problematičnost prezntního kmene. Mezi potenciaálně možné tvary přechodníku od slovesa *мочь* je možné uvést hned několik potenciaálních tvarů. Tvar od kmene na *-ж*: *можжа*, tvar od kmene na *-г*: *можя*, a tvar od kmene na *-г* s protetickým *-и*: *могия* a dále pak tvary zmíněné Obnorským coby příslovečné: *смогая*, *смога*, *немога*, *мога*.

Analýza korpusu neprokázala výskytu tvarů *могия*, *смога*, *немога* vůbec. Tvar *мога* nebyl nalezen v participiální funkci. Potenciálně možný tvar přechodníku *можжа*, vytvořený podle stejného schématu jako *бережжа* nebyl ve funkci přechodníku také dohledán. Je nutné zmínit, že tento tvar se však hojně vyskytuje v textech ve funkci prostořečného tvaru ve významu „možná“: „— Лель, там картошка есь. **Можжа**, и мясца привезу. Мама молчала.“ [Людмила Гурченко. Аплодисменты (1994-2003)]. Tvar *смогая* byl dohledán

jen v jednom výskytu a to v textu z roku 1721: „...на строения рубят бревна не по мере и, много вывозить не *смогая*, оставляют гнить бес потребности;“ [В. Н. Татищев. Наказ комиссару уктусского завода Т. Бурцову (1721)]. Jediným zaznamenaným tvarem v textu z 20. století byl tvar *могя*: „Пришел домой, не *могя* ворочать языком и сразу вырвал.“ [В. Н. Гельфанд. Дневники 1944-1946 гг. (1944-1946)].

Z analýzy tedy jasně vyplývá, že od slovesa *мочь* se tvar přechodníku přítomného neužívá vůbec. Dohledané záznamy jasně ukazují, že žádný z námi vytvořených potencionálních tvarů přechodníku přítomného není z hlediska synchronie i diachronie v ruštině užíván.

8. 1. 6. Izolovaná slovesa

Jedná se o nejednotnou skupinu sloves s charakteristickou a v podstatě jedinečnou paradigmatickou. Důvodem pro časté uvádění těchto sloves ve výčtu sloves s restrikcí je ale nejen zvláštní přítomný kmen, ale i skutečnost, že tato slovesa často spadají pod pravidlo jednoslabičných sloves. Pro korpusovou analýzu byla vybrána slovesa *неть*, *есть*, *ехать*, *бежать*. U ostatních sloves nebyl v korpusu dohledán dostatečně reprezentativní počet výskytů.

Sloveso *неть*

Přímo o této restrikci u slovesa *неть* hovoří gramatiky: GRJ 1952, GSRJ 1960, PSR 1970, SRJ 1987, SRJ 2002. Nepřímo se ho pak dotýká i řada dalších gramatických příruček kvůli jeho zvláštnímu tvoření přítomného kmene. Přítomný kmen tohoto slovesa - *noj-* však umožňuje vytvoření přechodníku přítomného ve tvaru *ноя*. Korpusová analýza umožní zjistit, zda je skutečně restrikce spojená s tímto slovesem dodržována i v literárních textech či zda se přechodník ve tvaru *ноя* alespoň omezeně užívá.

Na začátku korpusové analýzy je nutné zmínit, že u slovesa *неть* nacházíme problém v podobě částečné homonymie, tedy že tvar přechodníku přítomného od slovesa *неть* se shoduje s tvarem přechodníku od slovesa *пойть*. Při analýze korpusu bylo proto nutné oddělit tvary od slovesa *пойть*.

Celkově bylo v korpusu nalezeno 31 výskytů v 31 dokumentech tvaru *ноя* od slovesa *неть*. „Ну вот, набегалась на морозе, проваляешься теперь неделю, безнадежно говорила мать, укутывая её и *ноя* чаем с малиной.“ (Алексей Слаповский. Гибель

гитариста, 1994-1995) „...о погоде и о жизни, а потом гомонящими потоками отпавлялись в путь, к площади Революции (ныне — Театральная), по пути подкрепляясь, **поя** песни, играя на музыкальных инструментах и танцующи и пляшущи на ходу. (Алексей Слаповский. День денег, 1998) „...шли нестройной растягивающейся колонной ополченцы, **поя** негромко, точно бы про себя, «Священную войну»“ (Г.Н. Владимов. Генерал и его армия, 1994) Jen za posledních 25 let byl přechodník *поя* použit v 5 textech.

Z uvedené analýzy vyplývá, že sloveso *неть* je ve tvaru přechodníku přítomného v literatuře používáno poměrně často a to i přesto, že se vedle tohoto tvaru vyskytuje i graficky shodný tvar přechodníku přítomného od jiného slovesa (ten je užíván daleko méně v literatuře, ačkoliv není gramaticky nijak omezen). Sloveso *неть* tak přes značné zákazy, které se vyskytují v mnoha gramatických příručkách, tvar přechodníku tvoří, ačkoliv v menší míře. Je zajímavé, že ani u tohoto slovesa přes existující výskyt přechodníku přítomného v textech není zmíněna v žádné z analyzovaných gramatických příruček výjimka, vážící se nějak k tomuto slovesu.

Slovesa *есть* a *ехать*

Tvar přechodníku *едя* je specifický, protože ho lze vztáhnout hned ke dvěma slovesům *есть* a *ехать*. Obě tato slovesa pak bývají gramatikami uváděna jako ta, která netvoří přechodník přítomný.

Sloveso *ехать* bývá řazeno mezi izolovaná slovesa, podle Isačenkovy klasifikace, pak patří do skupiny sloves s infixem -d v přítomném kmene. Vzhledem k tomu, že přechodník přítomný tvoříme od přítomného kmene, stává se základem pro možné odvození přechodníku přítomného kmen -ed-. Morfologicky tak derivujeme přechodník v podobě *едя*. Většina z námi analyzovaných gramatik sloveso *ехать* uvádí mezi slovesy, které přechodník vůbec netvoří: dotýkají se ho i další gramatiky, zakazující slovesa s jednoslabičným přítomným kmenem, atd. K tomuto slovesu však přistupují jinak starší gramatiky z 18. a 19. století. Lomonosov a Voskotov uvádějí, že sloveso *ехать* tvoří přechodník přítomný, ale pouze se sufixem -учи, tedy ve tvaru *едучи*. Tvar *едя* Vostokov explicitně zakazuje a Lomonosov hovoří o lepším tvaru přechodníku na -учи. O tvaru *едучи* pak ještě mluví i RG 1979, jež jej uvádí coby prostořeční tvar.

Sloveso *есть* je podle Isačenka také řazeno mezi izolovaná slovesa a ke skupině jednotlivých „nepravidelných“ sloves. Sloveso má ve svém přítomném kmene zachované stopy staré atematické konjugace, při níž se rozcházejí kmeny singuláru a plurálu. Přechodník

přítomný je pak tvořen od přítomného kmene plurálu, tedy ve tvaru *едя*. Je zajímavé, že toto sloveso není přes svou nepravidelnost i jednoslabičný kmen většinou analyzovaných gramatik označováno jako nevhodné pro tvoření přechodníku. Nicméně RG 1979 sloveso *есть* ve svém výčtu nepravidelných sloves, jež přechodník netvoří, uvádí. Rovněž stojí za pozornost, že starší gramatiky se také dotýkají problematičnosti tohoto slovesa. Zmiňuje jej např. Vostokov a Lomonosov pro toto sloveso uvádí jako přípustný tvar přechodníku přítomného tvaru *едучи*.

Pro analýzu je proto nutné oddělit tvary *едя* utvořené od slovesa *ехать* a od slovesa *есть*. Zajímavý bude výsledný poměr výskytů sloves v daném tvaru.

Při analýze korpusu bylo sloveso *ехать* ve tvaru přechodníku *едя* nalezeno pouze v jednom výskytu. „*Едя к ней, он вдруг понял, что комплекс за годы трансформировался.*“ (Александр Чудаков. Ложится мгла на старые ступени, (1987-2000) // «Знамя», 2000) Starší výskyty dohledány nebyly.

Tvar *едя* od slovesa *ехать* tak aktivně užíván není. Restrikce na jeho tvoření uvedená zmíněnými gramatikami je tak opodstatněná. Jeden jediný výskyt lze považovat za autorovu odchylku od kodifikované normy.

V korpusové databázi bylo nalezeno 6 výskytů v 6 dokumentech tvaru *едя* od slovesa *есть*. Toto číslo není nijak vysoké, zajímavý je ale poměr období, v němž byl v textu tvar použit. První zaznamenaný tvar pochází z textu první poloviny 18. století, další 3 výskyty z první poloviny 20. století a 2 ze začátku 21. století. „*Тихонечко пропивая и есть ничего не едя, так как на еду денег им было жалко, кормились с рук щедрой сестры, которая не могла терпеть, как мужики заживо истлевают.*“ (Лариса Ванеева. Горькое врачество // «Октябрь», 2002) „*Даже едя и пья, не преследуют вкуса — лишь бы нажраться.*“ (Алексей Варламов. Пришвин или Гений жизни // «Октябрь», 2002)

Výsledky analýzy korpusu tvaru *едя* od slovesa *есть* jsou zajímavé přinejmenším ve dvou bodech. Za prvé je to skutečnost, že ačkoliv sloveso není většinou gramatik označováno jako nevhodné pro tvoření přechodníku přítomného, fakticky k použití daného přechodníku v literárních textech téměř nedochází. Druhým zajímavým faktem je, že tvar *едя* byl dvakrát použit v textech posledních 25 let. Při srovnání s dalšími užitími je tedy nutné se zamyslet nad skutečností, proč byl tento tvar po tak dlouhé době znovu užít a to hned dvakrát. Samozřejmě na základě získaných dat není možné učinit závěr, že tvar *едя* od slovesa *есть* získává na použitelnosti. K tomu by byl patrně nutný větší počet výskytů.

Jak je ze závěru analýzy zřejmé, tvar *едя* ve funkci přechodníku přítomného je obecně užíván málo, přičemž tento tvar od slovesa *еxать* se neužívá téměř vůbec a od slovesa *есть*, přestože bylo nalezeno více výskytů, pouze ojediněle. Lze tedy souhlasit s gramatickými příručkami, které uvádějí, že sloveso *еxать* není schopné tvořit přechodník přítomný. A dále je s podivem, že více gramatik neuvádí sloveso *есть* mezi restrikcemi na přechodník přítomný.

Sloveso *бежать*

Sloveso *бежать* patří mezi tzv. nepravidelná slovesa, která jsou z hlediska morfologie osamocená a netvoří tak skupiny. Tvar přechodníku od slovesa *бежать* je obecně gramatikami zakazován. Přímou ho pak zmiňují jako sloveso, které netvoří přechodník přítomný, gramatiky GRJ 1952, GSRJ 1960, GSRLJ 1970, RG 1979, RG 1980, SRJ 2002. Nicméně GRJ 1952 připouští, že v jazyce umělecké literatury je možné nalézt tvar *бежа*, který neodpovídá zmíněnému pravidlu. Jiné analyzované gramatiky se otázce slovesa *бежать* z hlediska přechodníku vůbec nevyjadřují. Proto jsme se rozhodli najít tvar *бежа* v korpusu.

Při analýze bylo nalezeno 14 výskytů tohoto přechodníku ve 14 dokumentech. Přičemž 5 textů spadá do 18. století, 5 textů do 19. století a zbývající 4 do 20. století. Nejnovější výskyt v korpusové databázi nalezneme v textu z roku 1988. „Он поспешал, семена и сбиваясь на бег трусцой, **бежа** грядущего, желая поскорей дозвониться жене, чтоб узнать ее голос и что она скучает там о нем и ждет его.“ (Митьки. Подросток, 1988).

Z výsledků analýzy jasně vyplývá, že sloveso *бежать* v současné době nemá potenciál pro tvoření přechodníku přítomného. Z nalezených záznamů je zřejmé, že užití přechodníku *бежа* v průběhu vývoje jazyka klesalo, až z jazyka do naší doby úplně vymizelo. O čemž svědčí poslední dohledaný záznam z roku 1988. Sloveso *бежать* sice v minulosti patrně disponovalo schopností tvořit přechodník přítomný, avšak ztratilo jej. Lze tedy jednoznačně souhlasit s gramatikami, které nepovolují tvorbu přechodníku přítomného od slovesa *бежать*. Je tedy o to zajímavější, že mnohé gramatiky sloveso *бежать* z hlediska restrikcí přechodníku přítomného vůbec nezmiňují.

8. 1. 7. Neproduktivní skupina sloves typu *буть*

Skupina sloves typu *буть*, do níž dále patří ještě slovesa *нуть*, *луть*, *шуть* a *вить*, jsou obecně řazena do skupiny sloves, od níž přechodník přítomný nelze tvořit. Takto se

k tomu vyjadřují gramatické příručky RJ 1947, GRJ 1952, Obnorskij 1953, GSRJ 1960, GSRLJ 1970, RG 1979, RG 1980, RJ 1997, SRLJ 2003. Isačenko ve své klasifikaci řadí tato slovesa mezi neproduktivní skupiny sloves a dále přímo do skupiny sloves typu *буть*. Tato skupina sloves se vyznačuje specifickým přítomným kmenem, v němž na rozdíl od kmene infinitivního chybí samohláska a je tedy tvořena pouze měkkým konsonantem, graficky pak konsonantem a měkkým znakem. Podle pravidel tvoření přechodníku přítomného v ruštině se musí tvarotvorný sufix *-а/-я* připojit k přítomnému kmeni.

V praxi to znamená, že chceme-li vytvořit přechodník přítomný od zmiňované slovesné skupiny, musíme graficky připojit *-я* hned za kmen tvořený konsonantem a měkkým znakem. Na problematiku tohoto tvoření upozorňuje už Lomonosov, který ve své gramatice píše, že tvar *бья* nelze vytvořit. Vedle tohoto tvoření přechodníku přítomného nacházíme v praxi i přítomný kmen, který je rozšířen o vkladný vokál *-и-*, jež je převzat z infinitivního kmene. Vzniká tak tvar přechodníku typu *бия*. O tomto tvaru hovoří ve své gramatice Vostokov, ten ho připouští jako tvar přechodníku přítomného na *-я*. GRJ 1952 uvádí oba tvary přechodníku přítomného *бья* i *бия*, které ale označuje za individuální tvary vyskytující se v 19. století. O tvarech typu *бия* ještě mluví GRJ 1980, ta je označuje za zastaralé tvary.

Existují tak vedle restrikcí hovořících o nemožnosti tvoření přechodníku přítomného skupinou sloves typu *буть* i gramatiky připouštějící určitým způsobem výskyt přechodníků od této skupiny. Stojí tak před námi otázka, zda v jazyce literatury je možné i v dnešní době nalézt aktivní použití přechodníků přítomných od této skupiny sloves, a pokud ano, který z tvarů, *бья* či *бия*, je užíván. Analýza korpusu nám tak umožní najít na tuto otázku odpověď.

V korpusu bylo nalezeno 5 výskytů v 5 dokumentech tvaru přechodníku *бья*, přičemž pouze jeden výskyt v novějším textu: „...и через мгновение он уже валялся на дне лодки, бунтарски **бья** хвостом, взбрызгивая воду, гремя банкой и стучась об вёсла и кривую удочку, оставленную Витей.“ (Виктор Астафьев. Затеси, 1999) // «Новый Мир», 2000). Ostatní výskyty se vztahují ke staršímu období. Zajímavé je, že korpus nezaznamenal žádné výskyty z 19. či 18. století. Je tedy zjevné, že tvar *бья* není v jazyce literatury příliš rozšířen a sloveso *буть* se tak v přechodníku *бья* vyskytuje jen sporadicky.

Daleko větší zastoupení je možné nalézt u tvaru přechodníku *бия*. V tomto případě korpus vyhledal 72 výskytů v 58 dokumentech. Na první pohled je tak jasné, že tento tvar je používán více. Avšak i zde nalézáme úskalí. Tvar přechodníků *бия* byl často ve spojení *бия себя в грудь*, tedy ve frazeologizmu. Toto spojení se v korpusu vyskytuje ve 31 výskytech v 28 dokumentech. „Я пошла на прием к директору тогдашней Московской телефонной сети и, **бия** себя в грудь, стала трагически увещевать.“ (Алла Сурикова. Любовь со

второго взгляда, 2001). Je tedy nutné odečíst z celkového počtu zaznamenaných výskytů ty případy, v nichž *бия* vystupuje ve zmiňované frazeologické jednotce. Přesto ale zůstává dostatečný počet výskytů daného tvaru. Nicméně ještě je nutné oddělit výrazy *бия*, které byly použity v jiné funkci než ve funkci přechodníku přítomného. Zde se jedná především o substantiva, např. propria: „— Кто взял машину? **Бия**, это уже другой вопрос. Кто взял машину?“ (Вадим Месяц. Лечение электричеством // «Урал», 2002). Pokud se tedy zaměříme pouze na tvar *бия* ve funkci přechodníku přítomného ve větě, nalzáme jen 2 novější použití. „«Не жалея младенца, **бия**; не дай воли в юности, но пройдишь по ребрам его, покарастет, и тогда, возмужав, не станет тебе досадой и болезнью души».“ (Д. Орлова. В гостях 400 лет назад // «Здоровье», 1991). „...они расставились уже, **бия** в ладоши и покрикивая гортанно то и дело друг на друга, как будто призывая вспомнить, кто они такие есть ...“ (Сергей Самсонов. Одиннадцать, 2010). Tvar *бия* tak není příliš rozšířen a aktivně používán v jazyce literatury.

Tvar *нья* od slovesa *пить* se v korpusu objevil ve 3 výskytech ve 3 dokumentech. Nepočítáme 2 zaznamenané výskyty těže věty, kterou zjevně druhý autor od prvního převzal. Nejnovějším záznamem s hledaným tvarem je tak věta: „Даже едя и **нья**, не преследуют вкуса — лишь бы нажраться. (Алексей Варламов. Пришвин или Гений жизни // «Октябрь», 2002), kterou však korpus přiřadil i Deníkům I. A. Bunina ze začátku století. (И. А. Бунин. Дневники, 1911-1919). Přechodník *нья* tak není tvarem, jenž by byl běžně užíván, a jeho použití v literatuře lze označit za ojedinělý jev.

Naproti tomu tvar přechodníku *ния* je v korpusu daleko početnější. Byl zaznamenán v 98 výskytech v 73 dokumentech. I zde je ovšem nezbytné odečíst výrazy ve funkci propria. Ty v tomto případě zaujímají většinu z dohledaných záznamů, vzhledem k tomu, že se jedná o genitiv singuláru vlastního jména řady římských papežů. Z nejnovějších záznamů pak korpus našel 3 použití přechodníku *ния*. „На различных ланчах, жуя безвкусные треугольники сэндвичей, **ния** непьянящее вино, вместе с подругами пудрила мозгиголубоволосым старушкам: миру мир, мы все в одной лодке и так далее.“ (Василий Аксенов. Новый сладостный стиль, 2005). „И буду его читать, **ния** чай и вкушая хлеб с солью.“ (Галина Щербакова. Ангел Мертвого озера // «Новый Мир», 2002). „**Ния** горемычную одинокую водку где-нибудь в забайкальской зоне строгого режима (по знакам различия я понял, что курсант принадлежит училищу МВД), он будет смотреть на неправдоподобный периховский закат и спрашивать себя: да была ли эта девушка, была ли эта любовь, не пригрезилось ли все?“ (Алексей Слаповский. Висельник, 1994). Tvar *ния* tak není v jazyce literatury hojně zastoupen, přesto však se vyskytuje ve funkci přechodníku

přítomného. Pokud se podíváme i na výskyty ve starších textech je tento tvar přechodníku poměrně rozšířen a používán.

Přechodník od slovesa *лечь* ve tvaru *ля* byl v korpusové databázi dohledán pouze v 1 dokumentu. Přičemž je zajímavé, že v tomto textu byl přechodník *ля* použit 3krát, avšak 3krát byla použita tatáž věta. Autor tak opakovat jednu frázi: „*К стыду своему (не я этот романс пел, а давний мой друг, но его уже нет с нами), сохранился в благодарной памяти всего лишь кусочек строки: герой ромansa куда-то едет, смотрит в окно вагона поезда, при этом «вино на губы тихо ля».*“ (Валерий Аграновский. Вторая древнейшая. Беседы о журналистике, 1976-1999). Tvar přechodníku *ля* se tak v jazycе literatury vůbec neobjevuje a uvedený výskyt i vzhledem k jeho specifické funkci v textu není možné počítat za příklad potvrzující potenciál zmiňovaného tvaru.

Ani tvar přechodníku *ля* nezaznamenal v korpusu větší výskyt. Přestože dané slovo se vyskytuje velmi často v textech, jedná se o použití ve funkci propria. Při prohledání záznamů korpusu byly nalezeny jen 4 výskyty v textech z 20. století. Všechny tyto výskyty jsou ze staršího období: „*Мирен — во всем; он коровкою божьей сидел (а вернее — тельцом), примирений елей ля на кусающих, злобных «весовцев», совершая свои возлияния и вне «Скорпиона» с С. А. Поляковым, которого линию длит, вея вздохом добра, обещая мне множество раз: «Надо бы мне сказать тебе».*“ (Андрей Белый. Начало века, 1930) „*Он влюблен в нее, его чувство наполовину земное: он целые ночи проводит перед ее иконой, не сводя глаз и тихо ля слезы, он всражениях выкликает ее имя, как имя своей дамы; и так, «все влюбленный», он умирает.*“ (М. О. Гершензон. Мудрость Пушкина, 1919) Ani tento tvar od slovesa *лечь* neprokázal větší potenciál v užití v literatuře. Nalezená použití přechodníku svědčí pouze o skutečnosti, že přechodník přítomný se od slovesa *лечь* v současnosti netvoří a jeho tvoření v minulosti bylo značně ojedinělé.

Tvary přechodníků od slovesa *шить* pak ani ve formě *шья* ani *шия* zaznamenány v korpusu vůbec nebyly.

Od slovesa *вить* pak nebyl zaznamenán žádný případ použití tvaru přechodníku *вья* a pouze jeden případ použití přechodníku *вия*: „*Вина сладкие пия, Нити тонкие вия, Струны звонкие бия*“ (Федов Соллогуб. Стихи (1908.10.26) // «Новости дня и вечера», 1908). Přičemž využití daného přechodníku s ohledem na samotnou strukturu věty, v níž byly použity pouze sporné tvary přechodníků (*пия, бия, вия*), je problematické. Lze tedy vyvodit, že sloveso *вить* v současnosti stejně jako sloveso *шить* nemá potenciál pro tvorbu přechodníku přítomného.

Z uvedené analýzy skupiny sloves *бить*, *нуть*, *лечь*, *шить* a *вить* jednoznačně vyplývá, že daná slovesa mají značně omezené možnosti při tvoření přechodníku přítomného. Omezení souvisí s restrikcemi, které na tuto skupinu nalézáme už u nejstarších analyzovaných gramatik a všechny z analyzovaných gramatik se částečně či úplně této skupině sloves věnují. Samotný problém při tvorbě přechodníku přítomného vyplývá zjevně z morfologické podstaty sloves, a sice že tato slovesa v přítomném kmeni, z něhož je přechodník přítomný tvořen, neobsahují samohlásku. V přítomném kmeni se tak vyskytuje kromě konsonantu jen grafický znak pro označení měkkosti *-ь*. Tvary přechodníku přítomného, které by odpovídaly pravidlům pro tvoření zmiňovaného přechodníku, by pak zákonitě měly být v podobě *бья*, *нья*, *ля*, *шья*, *вьа*. Ty tvary, které byly v korpusu nalezeny, svědčí však o malém potenciálu v jejich použití. Kvůli morfologické problematičnosti bývá často používán variantní tvar přechodníku přítomného s vkladným vokálem *-и-*; *бия*, *ния*, *лия*, *шия*, *вия*. Tyto tvary, pokud vůbec byly zaznamenány, vykazují větší početní zastoupení v korpusu než tvary s *-ь*. Avšak ani u těchto tvarů nebyl zaznamenán větší rozsah využití v jazyce literatury.

Přestože tak mnohé ze zmiňovaných sloves ve tvaru přechodníku zaznamenány byly, není možné hovořit o větší míře použitelnosti. Od sloves *шить* a *вить* tvary přechodníku používány nejsou vůbec. Od slovesa *лечь* byl nalezen jen omezený počet okazionalizmů a to pouze s tvarem *лия*. Od slovesa *бить* a *нуть* byla zaznamenána i použití přechodníku v novějších textech a ve větším počtu. Z tvarů přechodníků převládaly tvary s vkladným vokálem *-и-*. Tvary s měkkým znakem se objevovaly ve výrazné menšině.

Z hlediska restrikcí lze uvést, že pouze 2 slovesa z dané neproduktivní skupiny jsou schopná tvořit i v současné době tvary přechodníku přítomného, nicméně pouze v omezeném rozsahu. Zbývající slovesa přechodníky netvoří prakticky vůbec. Pokud už má být použit přechodník, je v jazyce upřednostněn přechodník s *-и-* před tvarem s měkkým znakem.

8. 1. 8. Další osamocená slovesa

Poslední je pracovně vytvořená skupina tří sloves, na něž se nevztahuje žádné ze zobecněných kritérií pro ucelenou slovesnou skupinu. Zvláštním rysem pro tato slovesa je jejich „výjimečné“ postavení v gramatikách. Sloveso *мучить(ся)* je výjimečné svým normativním substituovaným tvarem přechodníku. U slovesa *мчать(ся)* některé z gramatik uvádějí výjimku pro tvoření přechodníku přítomného navzdory k němu se vážící restrikci pro

neslabičný přítomní kmen. Pro sloveso *лезть* pak platí osamocená restrikce, ačkoli se ke slovesu nevztahuje žádné z běžných kritérií pro zákaz tvoření přechodníku přítomného.

Sloveso *мчатъ(ся)*

Přechodník přítomného času od slovesa *мчатъ(ся)*, slovesné třídy VII, bývá tradičně gramatikami zařazován mezi tvary, které se netvoří. Důvodem, proč sloveso *мчатъ(ся)* netvoří přechodník přítomného času je obvyklé zařazení do skupiny sloves, která nemají v kmenech přítomného času samohlásku. Avšak některé z gramatických příruček uvádí toto sloveso jako výjimku ze zmíněného pravidla, čímž povolují tvoření tvaru *мча(сь)*. Takovými gramatikami jsou např. GRJ 1952, SRJ 1987 a SRJ 2002.

V korpusové databázi bylo nalezeno velké množství výskytů od zkoumaného přechodníkového tvaru, přesněji se nezvratný tvar *мча* vyskytl 5krát v 5 dokumentech a zvrtný tvar *мчась* se v korpusu objevil v 60 případech v 55 dokumentech. V našem výzkumu jsou nejdůležitější výsledky za poslední 25 let. Tvar *мча* tak byl zaznamenán pouze jednou a to v roce 1996. „*Возникал мотоцикл, возникает и нынче он, мча, И махновцем загульным ревет, матерясь в самогонном плясу.*“ (Василий Аксенов. Негатив положительного героя, 1996). Oproti tomu zvrtný tvar *мчась* se jen od roku 1990 objevil 12krát, přičemž nejnovější výskyty byly v korpusu zaznamenány v roce 2009. „*Они молча и быстро бежали, взявшись за руки, по какому-то скользкому полю, заросшему высокими гнилыми стеблями, пружиня на сырой земле, спотыкаясь, скользя и падая, поднимаясь и опять мчась неизвестно куда, между хлещущими лицо мокрыми плетями.*“ (Дина Рубина. Белая голубка Кордовы, 2008-2009).

Pokud se podíváme ještě do větší minulosti korpusových záznamů, zjistíme, že tvar *мчась* se hojně vyskytoval v průběhu celého 20. století, u nejrůznějších autorů, v nejrůznějších žánrech.

Na základě výsledků naší analýzy korpusu lze dospět k názoru, že uváděné výjimky ke slovesu *мчатъ(ся)* u výše zmíněných gramatických příruček jsou přinejmenším opodstatněné. Jestliže tuto výjimku GRJ 1952 uvádí, je o to zajímavější, že i v textech posledních 25 let nalzáme poměrně hojně zastoupení zkoumaného přechodníkového tvaru. Uvedení této výjimky u pozdějších gramatických příruček je proto na základě dat z korpusu vhodné. V kontextu zmínění dané výjimky v gramatických příručkách bychom mohli ještě poukázat na skutečnost, že v jiných případech „na výjimky bohatá“ RG 1980 v případě slovesa *мчатъ(ся)* žádnou výjimku, byť na okraj, neuvádí.

Statisticky je tedy možné dojít k závěru, že míra použitelnosti přechodníku přítomného od slovesa *мучать(ся)* neklesá a sloveso je tak v omezené míře schopné tvořit uváděný přechodník. Je ještě hodné pozornosti, ne však z morfologického hlediska, že tvar zvrátneho slovesa v drtivé většině převažuje nad tvarem nezvrátneho slovesa.

Sloveso *мучить(ся)*

Zvláštní tvar přechodníku přítomného je možné nalézt u slovesa *мучить(ся)*. Toto sloveso spadající do slovesné třídy X (podle RG 1980) tvoří podle standardu ruštiny tvar přechodníku přítomného v podobě *мучая(сь)*, tedy tvar substituovaný z tvaru přechodníku přítomného od slovesné třídy I (podle RG 1980). Vedle tohoto tvoření nalézáme v RG 1980 i možný alternativní tvar *муча(сь)*. Tento tvar morfologicky vlastní slovesu *мучить(ся)* je však jinými gramatickými příručkami zakázán či spíše není zmíněn jako přípustný.

Při analýze korpusové databáze se zcela zjevně prokázalo, že gramaticky přípustný tvar *мучая(сь)* převažuje, vyskytl se 221krát ve 194 dokumentech. Z hlediska našeho výzkumu byl výskyt tvaru *муча(сь)*, který se objevil v 56 případech v 51 dokumentech. Pro nás je nejpodstatnějších 8 dokumentů s tvarem tohoto slovesa, které korpus zaznamenal od roku 1989. „*Да разве его мошонку или желтые пятки я воображал, мучась по ночам от подозрений?*“ (Иржи Грошек. Легкий завтрак в тени некрополя, 1998), „*Когда дошли, в первый же день Алеша на этот жмых в суводи зацепил своего первого — полупудового — сазана, которого вываживал, мучась под пеклом, целый час.*“ (Александр Иличевский. Воробей (2004) // «Новый Мир», 2005).

Ještě stojí za pozornost uvést, že v korpusové databázi je možné nalézt i nezvrátный tvar *муча* od slovesa *мучить*. Tento tvar se vyskytuje v korpusové databázi pouze ojedinele, „*и спокойна: она уже не ломает Вене шею, она его поняла, не муча и лишь нежно оглаживая его красивые руки.*“ (Владимир Маканин. Андеграунд, или герой нашего времени (1996-1997), a v posledním období pouze v jednom případě. Gramaticky přípustný tvar *мучая* se v korpusu vyskytuje poměrně často. „*Вся эта орда продвигалась от подъезда к подъезду, переходила с квартиры на квартиру, подолгу мучая захваченное, что-то вымогая и чего-то требуя, то пропадая, то возникая, заставляя, чуть что, искать себя и упрашивать.*“ (Олег Павлов. Асистолия // «Знамя», 2009).

Jak je zřejmé z výsledků analýzy, přípouštěný tvar *мучая(сь)* převládá ve výskytech a je nesporné ho považovat za spisovný. Tvar *мучась*, který většina z analyzovaných gramatických příruček nezmiňuje a který byl uveden pouze RG 1980, se v textech vyskytuje, i když v menší míře než tvar *мучая(сь)*. Z hlediska četnosti je možné tento tvar považovat za

přípustný, protože se v jazyce literatury vyskytuje i v současné době. Je proto zarážející, že jiné, často na výjimky bohaté gramatické příručky, tento tvar vůbec nezmiňují. V tomto případě je tak možné potvrdit názor gramatiky RG 1980 o přípustnosti daného tvaru. Je vhodné i připomenout nezvratný tvar slovesa *мучить*, jaký z hlediska morfologie odpovídá výjimce zmíněné v RG 1980. Lexikálně však tvar přechodníku přítomného od tohoto slovesa má pouze velmi omezené použití v jazyce literatury. I přes to ho však lze v korpusu dohledat. Oproti tomu standardní tvar *мучая* se v psaném jazyce vyskytuje poměrně často.

Sloveso *лезть*

Sloveso *лезть* řadící se do slovesné třídy X podskupiny A, podle Isačenkovy klasifikace, bývá obecně také označováno jako sloveso, které netvoří přechodník přítomný. Z analyzovaných gramatických příruček uvedla velká většina z nich (GRJ 1952, GSRJ 1960, PSR 1970, GSRLJ 1970, RG 1979, RG 1980, GRJ 1987, SRJ 2002) sloveso *лезть* mezi slovesy, jaká nemohou tvořit přechodník přítomný. Vycházejí z přítomného kmene *-лез-* je možné vytvořit tvar přechodníku přítomného *лезя*. Tento tvar bude podroben korpusové analýze.

Databáze ruského korpusu vyhledala pouze 3 výskyty tvaru *лезя* ve 3 dokumentech. Přičemž 2 z těchto výskytů se vztahují k literárním textům 19. století. „*Допустим, что мое поведение с ним было дурно, а ваше со мною хорошо, хотя вы и не близнецы, все еще не за что становиться на дыбы, не лезя в драку.*“ (А. И. Герцен. Былое и думы. Часть седьмая. Вольная русская типография и «Колокол» (1866) „*Видно, этому купцу не хочется отдохнуть*», — думал дедушка Матвей, *лезя* на горячую печь, расстилая на ней свое полукафтаные иготовясь спать.“ (Н.А. Полевой. Клятва при гробе Господнем, 1832) Pouze jeden výskyt je možné řadit k novějšímu textu. „*И кто-то (тоже не лезя в его душу слишком) соглашался: «Расстреляйте его!»*“ (Владимир Маканин. Стол, покрытый сукном и с графином посередине, 1993) Je zajímavé, že tvar *лезя* byl naposledy užít v roce 1993, mezi posledními dvěma výskyty je bezmála 130 let rozdíl.

Bez posledního dohledaného výskytu tvaru *лезя* by bylo možné na základě analýzy říct, že tvar *лезя*, byl-li někdy užíván, pak v 19. století a v současnosti by se jednalo o již zaniklý tvar. Poslední výskyt tohoto tvaru však naznačuje, že přechodník slovesa *лезть* nemusí být považován za zaniklý tvar. Zmíněné užití samozřejmě neznamená, že by tvar *лезя* v poslední době získal na potenciálu využití. Nicméně uvedený záznam nelze opominout.

Na základě získaných dat není možné vyvrátit restriktce gramatik vztahující se na přechodník přítomný od slovesa *лезть*, ačkoliv bylo zaznamenáno použití tvaru *лезя*, není jej

možné použít jako argument proti názorům gramatik, že sloveso *лезть* přechodník přítomný netvoří.

8. 2. Tvary přechodníku přítomného se sufixem na *-учи/-ючи*

Historickým tvarem přechodníku přítomného je vedle tvaru se sufixem *-а/-я* tvar se sufixem *-учи/-ючи*. V 18. a 19. století byl tento tvar ještě poměrně běžným a bylo ho možné tvořit od širokého spektra sloves. Avšak už Lomonosov ve své gramatice uvádí, že tvar na *-учи/-ючи* není rovnocenný s tvarem na *-а/-я*. Rozlišoval tak na základě diachronie, kdy tvary na *-учи/-ючи* byly vhodnější pro ruská slovesa a tvary na *-а/-я* pro nepůvodní slovesa. Zároveň už nalézáme i rozlišení z hlediska stylistiky, kdy pro nižší styly byly vhodnější tvary na *-учи/-ючи* a pro vyšší tvary na *-а/-я*. Podobně na to nahlízejí i gramatiky 19. století, pro něž je určujícím pro volbu vhodného sufixu jak stylistická, tak i morfologická vlastnost slovesa.

Ve 20. století však tvary přechodníku na *-учи/-ючи* byly vytlačeny za hranice jazykové normy a jediným přípustným gramatickým tvarem přechodníku přítomného s daným sufixem se stal přechodník od slovesa *быть*: *будучи*.

Přesto však některé gramatiky uvádějí i další tvary na *-учи* od jiných sloves. Tyto tvary bývají většinou v gramatikách různými způsoby omezeny a označovány jako tvary zastaralé, prostořeční nebo hovorové.

V naší analýze korpusu se zaměříme na tvary přechodníku *едучи, жалеючи, играючи, умеючи, крадучись, идучи*, které byly zmíněny některými gramatikami jakožto tvary vyskytující se v určité míře v literatuře. Další potenciálně možné tvary od jiných sloves v analýze zohledněny nebudou. Výchozím a zdrojovým materiálem stejně jako u tvarů se sufixem na *-а* zůstávají gramatické příručky. V opačném případě by rozsah práce značně překročil stanovený rámec zkoumaného tématu, protože je práce především orientovaná na gramatickou kodifikaci a její porovnání se korpusovými záznamy.

V naší analýze se zaměříme na výskyt uvedených tvarů v textech obsažených v korpusu. Bude sledován především výskyt těchto tvarů v korpusové databázi v kontextu období, kdy byly texty publikovány. I v tomto případě bude důraz, bude-li to možné, kladen na období posledních 25 let, z důvodu aktuálnosti užití zmíněných tvarů v současném jazyce. Zároveň bude porovnáván poměr výskytu tvaru přechodníku na *-учи/-ючи* a na *а/-я* od konkrétního zkoumaného slovesa. Bude přihlíženo i k možné adverbializace tvarů na *-учи/-ючи*.

Sloveso *exatb*

Vzhledem k tomu, že ruský jazykový standard připouští pouze jeden tvar přechodníku přítomného jako normativní, je zřejmé, že sloveso *exatb* nemůže mít gramaticky uznaný tvar přechodníku přítomného na *-yчи* tedy tvar *edyчи*. Přesto se však v gramatických příručkách relativně často setkáváme s uvedením daného tvaru coby používaného v jazyce.

Stojí za zmínku, že Lomonosov tento tvar ve své gramatice připisuje i jinému slovesu než *exatb* a to slovesu *estb*. Tento případ je však v gramatikách ojedinělý. Není však neobvyklé, že od dvou různých sloves se může vyskytnout shodný tvar přechodníku, viz např. tvar *ноя*. V přítomných kmenech sloves *exatb* a *estb* jsme se se stejným problémem shodného tvaru přechodníku na již výše setkali. Daný problém je způsoben morfologickou specifičností kmenů těchto izolovaných sloves.

Tento přechodník zmiňuje už Lomonosov ve své gramatice, který však o tvaru *edyчи* pojednává stejně jako i pozdější gramatiky 19. století jako o tvaru běžném. Lomonosov pak přímo uvádí, že u některých sloves jako např. u slovesa *exatb* se tvaru přechodníku na *-yчи* dává přednost před přechodníkem na *-a/-я*. Gramatiky 20. století však už o tvaru *edyчи* nehovoří jako o plnohodnotném tvaru. Obnorskij ve své práci hovoří o přechodníku *edyчи* jako o tvaru, který je v jazyce užíván zřídka. GSRLJ 1970 v poznámce k přechodníkům na *-yчи* uvádí *edyчи* jako další zaznamenaný tvar, který však není normativní. Dodává k tomu, že tyto tvary jsou zastaralé a prostořeční. Jako o prostořečném o něm mluví i RG 1979, dále RG 1980, ta *edyчи* navíc charakterizuje jako hovorové. KRG 1989 jej rovněž zmiňuje coby přechodník vyskytující se v prostořečí.

Analýza korpusu našla přechodník *edyчи* v 241 dokumentech v 358 výskytech. Zajímavé je, že jen za posledních 25 let byl tento přechodník použit ve 29 dokumentech. „*Едучи в СССР через Финляндию, он (во время продолжительной остановки поезда возле соблазнительного озера) решил искупаться.*“ (Л.И. Вернский. Светлячки памяти, 1995) „*А вскоре после этого разбился насмерть, едучи за рулем новенького «Купера».*“ (Топ 10 культовых автомобилей, 2003 // «Хулиган», 2003.12.15) „... где прабабка Ильи с семилетней дочкой на руках в 1921 году, *едучи* к мужу, комиссару 11-й Красной армии, во Владикавказ, была обворована: лишилась всех сбережений и вырученных от продажи дома денег.“ (Александр Иличевский. Перс, 2009) Jak je zřejmé i z uvedených ukázek, použití tvaru *edyчи* nelze vztáhnout jen do oblasti prostořečí. Tento tvar se vyskytuje v nejrůznějších stylech, ať už z hlediska stylistiky či žánru. Přestože co do počtu výskytů

nemůže tento tvar v použití soutěžit s normativním tvarem *будучи*, je zřejmé, že je tvar *едучи* poměrně rozšířen i v novějších textech.

Z analýzy tedy vyplývá, zaprvé že přechodník *едучи* je tvarem poměrně rozšířeným, což dokládá poměrně hojný výskyt v novějších textech. Zadruhé *едучи* není tvarem, jaký by bezpodmínečně spadal do jazykových prostředků spojených s prostořečím a patrně i s hovorovostí. Tvar *едучи* na rozdíl od jiných nenormativních tvarů na *-ючи* nepodléhá adverbializaci a je u něj tudíž zachován participiální charakter.

S ohledem na získané poznatky v oblasti přechodníku na *-а* od slovesa *ехать*, je možné dojít k závěru, že tvar *едучи* není pouze archaickým či prostořečným tvarem, ale je tvarem přechodníku z hlediska morfologie nutným vzhledem k možnostem tvaru *едя*.

Sloveso *жалеть*

Sloveso *жалеть* není z hlediska tvoření přechodníku nikterak komplikované. Dané sloveso bez omezení tvoří tvar přechodníku *жаляя*. Přesto však je od toho slovesa možné nalézt v ruštině ještě jeden tvar přechodníku přítomného, a sice tvar na *-ючи*. O tvaru *жаляючи* se ale zmiňují i některé gramatické příručky. PMRČ 1961 uvádí přímo tvar *жаляючи*, avšak jeho užití považuje za projev lidového jazyka. GSRLJ 1970 pak říká, že tento přechodník lze užít, ale vnímá ho jako zastaralý či patřící do oblasti prostořečí. Podobně pak RG 1980 a KRG 1989 tvrdí o přechodníku *жаляючи*, že má hovorové či prostořeční zabarvení.

Tvar *жаляючи* ale nemusí být jen variantním tvarem přechodníku přítomného, ale i adverbium. Při analýze byla proto věnována i pozornost použitím adverbialního tvaru *жаляючи*.

Databáze korpusu nalezla 156 výskytů ve 127 dokumentech, přičemž není rozlišeno mezi tvary přechodníku přítomného a adverbii. V textech posledních 25 let se tvar vyskytl jen ve 13 případech, z toho ve funkci přechodníku přítomného jen 3 tvary. „Он, сил не *жаляючи*, деньги зарабатывает, а эта вздорная бабенка дома сидит, по массажным салонам раскатывает и кучу бабок ни за фиг собачий получает.“ (Похождения бедного педиатра, 2003 // «Криминальная хроника», 2003.07.08) „Тут же он и засмеялся, как смеются, *жаляючи* жалкого.“ (Татьяна Набатникова. День рождения кошки, 2001) „В платочке, в переднике, давно потерявшем цвет, она его, похоже, и ложась спать, не снимала, остановится тетя Поля в двери, горестно подпершись, будто меня *жаляючи*: «Все пишешь...“ (Г. Я. Бакланов. Мой генерал // «Знамя», 1999)

Ostatní tvary *жалеючи* jsou ve funkci adverbia. „— *Испортили тебя в университете, — жалеючи протянула Таня.*“ (Екатерина Романова, Николай Романов. Дамы-козыри, 2002) Gramaticky správný tvar přechodníku přítomného od slovesa *жалеть* se naproti tomu vyskytuje poměrně často, což dokládá i korpus, kde se tvar *жалея* nachází v 803 dokumentech. „*Вы всё время берегли мои силы и нервы, не жалея своих.*“ (Аркадий Мильчин. В лаборатории редактора Лидии Чуковской // «Октябрь», 2001) „*Долго бродил по кладбищу, жалея тётку, думая о матери, стареющей и высыхающей, об отце, который год от году молодеет, оставил школу, сидел в горисполкоме, то ли председателем, то ли ещё кем.*“ (Анатолий Азольский. Лопушок // «Новый Мир», 1998)

Je tedy zřejmé, že tvar *жалеючи* je tvarem přechodníku značně okrajovým, avšak i přesto používaných i v textech novějších. Přesto se tvar *жалеючи* nejčastěji vyskytuje ve funkci adverbia. Poznámky některých gramatik tak nejsou nepravdivé, když daný tvar jako okrajový zmiňují. Není ale možné potvrdit, že tento tvar ve funkci přechodníku přítomného je tvarem pouze prostořečným či zastaralým. Zvláště pak stojí za pozornost, že se vyskytuje i v novějších textech, přestože o něm gramatiky 60. až 80. let minulého století hovoří jako o zastaralém. Je tedy zajímavé, že sloveso *жалеть* si do současnosti udrželo i tvar přechodníku přítomného na *-ючи*, přestože bez omezení tvoří přechodník *жалея*.

Sloveso *играть*

Přestože od slovesa *играть* se bez omezení tvoří přechodník přítomný ve tvaru *играя*, některé z analyzovaných gramatik zmínily i tvar přechodníku na *-ючи*: *играючи*. GSRJ 1960 hovoří o tomto tvaru jako o příznaku lidové mluvy či ho považuje za archaizmus. SRLJ 1961 pak tvrdí, že tvar *играючи* lze nalézt v literárních dílech s folklórními prvky, ale jako příklad uvádí texty z 19. století, průkaznost těchto příkladů je tedy sporná. GSRLJ 1970, RG 1980 a KRG 1989 označuje shodně zmiňovaný přechodníkový tvar jako prostořeční a hovorový, případně zastaralý.

I v případě tohoto slovesa je nutné mít na zřeteli skutečnost, že tvar *играючи* vedle potenciálního variantního tvaru přechodníku přítomného je také rozšířeným adverbiem. I tento faktor byl zahrnut při zpracování analýzy.

Výsledky analýzy korpusu prokázaly, že tvar *играючи* byl použit v 325 výskytech v 261 dokumentech. Drtivá většina těchto tvarů ale nebyla použita ve funkci přechodníku, ale již zmiňovaného adverbia: „*Всю цирковую науку он осваивал играючи — акробатику,*

жонглировку, эквилибр, и каждая из этих наук на него претендовала.“ (Людмила Улицкая. *Медя и ее дети* (1996)]. „*Через два с небольшим года последовала докторская, написанная **играючи**, без ущерба для плановой научной тематики.*“ (Наль Подольский. *Книга Легиона // «Октябрь»*, 2001) V textech posledních 25 let byl nalezen pouze jeden tvar *играючи* ve funkci přechodníku přítomného: „*Как хорошо-то, что все это есть и покупается без всяких хлопот — говяжья вырезка в турецком магазине, где сухощавый мужественный турок на твоих глазах, ловко **играючи** острейшим ножом, обрежет остатки пленки, хрящи и выдаст кусок сочной красной мякоти.*“ (Михаил Румер-Зараев. *Диабет // «Звезда»*, 2000)

Z údajů korpusu tedy jasně vyplývá, že tvar *играючи* je sice hojně využíván, ale pouze ve funkci adverbia. Toto adverbium sice vzniklo procesem adverbializace původního tvaru přechodníku přítomného na – *ючи* od slovesa *играть*, ale v současném jazyce zaujímá už pouze příslovečnou úlohu.

Skutečnost, že výše zmíněné gramatiky nějakým způsobem uvádí tvar *играючи* jako zastaralý tvar přechodníku, se jeví v kontextu výsledků analýzy přinejmenším jako odpovídající. V novějších textech se tvar *играючи* ve funkci přechodníku nevyskytuje téměř vůbec. Tato skutečnost je patrně způsobena existencí normativního tvaru přechodníku přítomného *играя* a rozšířeností *играючи* ve funkci adverbia. Přechodník *играючи* proto v jazyce není zřejmě potřebný.

Sloveso *уметь*

Sloveso *уметь* bez omezení tvoří přechodník přítomný *умея*. Podle analyzovaných gramatik je tak tvar přechodníku na – *я* jediným normativním tvarem od slovesa *уметь*. Přesto ale v některých gramatických příručkách je možné nalézt tvar přechodníku přítomného na – *ючи*: *умеючи*. Obnorskij tento tvar sice uvádí, avšak tvrdí, že se jedná o adverbium vzniklé z přechodníku. RG 1980 pak stejně jako jiné přechodníky s tímto sufixem i tvar *умеючи* považuje za hovorový nebo prostořeční.

I v případě toho tvaru je však nutné zmínit, že tento tvar se také vyskytuje ve funkci adverbia, které je ale na rozdíl od téhož přechodníku gramaticky přípustné.

Analýza korpusu objevila tvar *умеючи* v 237 případech v 188 dokumentech. 103 těchto dokumentů patří do 20. a 21. století, a je nutné zmínit, že žádný ze záznamů se netýká přechodníku přítomného, ale jedná se pouze o adverbialní tvary: „*Не все желания причиняют страдания, а только глупые, неуправляемые, желать надо **умеючи**,*

правильно.“ (Алексей Слаповский. Большая Книга Перемен // «Волга», 2010) V novějších textech tak na základě korpusových záznamů žádný z autorů nepoužil přechodník *умеючи*. Oproti tomu normativní přechodník přítomný *умея* od zmiňovaného slovesa je jevem poměrně rozšířeným a korpus nalezl tento tvar v 609 dokumentech: „*Более того, известны случаи, когда сельское духовенство, не умея разобраться в происходящих событиях, непосредственно обращалось к городским собратьям за указаниями к дальнейшим действиям.*“ (Михаил Бабкин. Приходское духовенство Российской православной церкви и свержение монархии в 1917 году, 2003 // «Лебедь» (Бостон), 2003.09.14)

Z analýzy tak jednoznačně vyplývá, že tvar přechodníku přítomného *на – ючи* od slovesa *уметь* je tvarem neproduktivním a archaickým. V současném jazyce, jakožto i v literárních textech 20. století, se tento tvar ve funkci přechodníku nepoužívá. U tohoto tvaru je naopak možné, ve shodě s názorem Obnorského, pozorovat proces dokončené adverbializace, neboť jak z analýzy vyplývá, tvar je užíván pouze ve funkci příslovce.

Sloveso *красть(ся)*

Sloveso *красть(ся)* má normativní tvar přechodníku přítomného *крадя/сь*. V jazyce je však možné se setkat, alespoň podle názoru některých gramatik, se zastaralým tvarem přechodníku *на – учи: крадучи(сь)*. Obnorskij stejně jako předcházející tvar označuje i *крадучись* za příslovce, které se utvořilo z přechodníku. GSRJ 1960 považuje tvar *крадучись* za prvek lidové mluvy či archaismus. GSRLJ 1970, RG 1980 a KRG 1989 přechodník *крадучись* zmiňují, avšak shodují se, že se jedná o zastaralý, prostořeční nebo hovorový výraz. RG 1980 navíc poznamenává, že se tvar *крадучись* používá i v zápisech folklórních skladeb a že v současné době má tento tvar jak v umělecké tak v publicistické tvorbě z hlediska stylistiky snížený charakter. Hodná pozornosti je i skutečnost, že se tvar *крадучись* objevuje i v jedné z nejnovějších gramatik a to SRJ 2002, avšak autoři zde nehovoří o konkrétních možnostech užití.

I v tomto případě je však nutné mít na zřeteli, že tvar *крадучись* je v současném jazyce užíván jako adverbialní tvar.

Analýza korpusu sice nalezla tvar *крадучись* ve 325 výskytech v 261 dokumentech, ale ve většině případů se jedná o adverbialní tvary: „*Совершенно сбитый с толку, Андрей Николаевич крадучись вышел из телефонной будки, прыгнул в машину, долго колесил по Москве, пока темнота не погнала его к дому, под сень Мирового Духа.*“ (Анатолий

Азольский. Лопушок // «Новый Мир», 1998). „*Прятели **крадучись** вышли в коридор и шмыгнули в оставшуюся открытой дверь люкса.*“ (Ольга Некрасова. Платит последний, 2000). V 95 dokumentech za posledních 25 let byl tvar крадучи ve funkci přechodníku použit v 8 případech: „*Совсем не горячо... Сергей Андреевич, хищно **крадучись**, раздвигает кусты. — Тише вы!*“ (Андрей Битов. Заповедник (телемелодрама), 1991) „*Но едва патруль скрылся из виду, я перелез через забор, ограждающий территорию выставочного зала и, предательски **крадучись**, перебежками пошел по направлению к памятнику.*“ (Иван Охлобыстин. Горе от ума, 1997 // «Столица», 1997.07.29) „*Паша, **крадучись** ночной порой свозивший в казенных гробах иссохших тубиков в казенные могилы на участок, специально для них выделенный, за кладбищем.*“ (Виктор Астафьев. Веселый солдат (1987-1997) // «Новый Мир», 1998), „*— И внучка, в полночь **крадучись**, Шепнет, взметнувши юбками.*“ (Лидия Иванова. Искренне ваша грешница, 2000) „*Я счел это знаком, уволился с работы и рано утром, **крадучись** мимо комнаты тещи, направлялся туда.*“ (Валерий Попов. Ужас победы, 2000) Nelze tedy říci, že by v současnosti byl přechodník na – учи od slovesa красть(ся) nepoužívaný.

Tvary přechodníku *крадучись* se ve větší míře vyskytovaly v textech začátku 20. století:

„*А сзади... сзади... в сплошную стену липлого и черного осинового листа — так сваялся в одно весь лес — опять нарастала тревожно и густо, сторожко и хрустко **крадучись** по-медвежьи, глухо звоня о миштые коряги — немислимая ржавая темная ступа.*“ (Николай Огнев. Щи республики, 1923) „***Крадучись** вдоль берега, они тихо подходили к назначенному месту и готовились к приему храбрецов.*“ (Д. А. Фурманов. На Черном Ереке, 1920) Ale v této době byly už častějšími tyto tvary ve funkci adverbia.

Zajímavý je i výskyt normativního tvaru přechodníku přítomného *крадясь*. Korpus nalezl jen 6 výskytů v 6 dokumentech. Z tohoto počtu jsou jen 2 texty z posledních 25 let. „*Счастье моего дома удалялось, **крадясь** навстречу неизвестности.*“ (Татьяна Набатникова. День рождения кошки, 2001). Zbytek výskytů byl zaznamenán v textech z 20. století. Stojí za pozornost, že tento tvar nebyl dohledán ve starších textech (z 19. století a starších).

Na základě analýzy je tak možné dospět k několika poznatkům. Zaprvé se tento tvar vyskytuje nejčastěji ve funkci adverbia, přičemž míra adverbializace se různí, o čemž svědčí i časté oddělování tvaru v souvětí čárkami. Zadruhé je tvar *крадучи* i v současné době užíván

ve formě přechodníku přítomného. Zatřetí je to skutečnost, že normativní tvar přechodníku od slovesa *красться*, tedy tvar *крадясь*, se prakticky neužívá.

Sloveso *идти*

Sloveso *идти* není uváděné mezi slovesy, na něž se vztahuje restrikce na přechodník přítomný. Jak podle gramatik a tak i podle normy ruského jazyka je sloveso *идти* plně schopné tvořit přechodník přítomný ve tvaru *идя*. Vedle tohoto tvaru je, i podle některých gramatik, možné se setkat v ruském jazyce s tvarem přechodníku na – *ючи*: *идючи*. Samozřejmě, tento tvar není normativní a gramatiky, které o něm hovoří, jej uvádí coby tvar vyskytující se pouze s určitým omezením. Například Obnorskij o tvaru přechodníku *идючи* mluví jako o zřídka používaném. PMRČ 1961 považuje tento tvar přechodníku za projev lidové mluvy. GSRLJ 1970, RG 1980 a KRG 1989 pak stejně jako u předchozího přechodníku *крадучись* uvádí, že pokud se tvar *идючи* v literatuře objevuje, tak ho ale lze označit za zastaralý či prostořeční. RG 1980 pak tvrdí, že i *идючи* odráží folklórní zabarvení textu a jeho užití pak text stylisticky snižuje.

Přechodník *идючи* byl nalezen v korpusu v 417 výskytech ve 214 dokumentech. Většina z dokumentů, v nichž se daný tvar objevil je z 19. století a ze starších období, jen 61 textů je z 20. a 21. století. „*А главное только начинается: идючи на телефон, говорю ему: «Слушайте — период «мне кажется, мы (т.е. я) говорить должны» — кончен, т.е. кончен цикл открытых политических стихов.*“ (Эмма Герштейн. Мандельштам в Воронеже (по письмам С.Б.Рудакова), 1985-2002) „*Идючи со школы, вы за три этажа чуяли над собой серебряное глухое цоканье сапожного молоточка и виноватый запах перегара и сердечной доброты.*“ (Андрей Вознесенский. На виртуальном ветру, 1998) „*Неподалеку мясокомбинат, и, когда со станции Бойня гнали скот, мы, идючи в школу, подолгу стояли на обочине, опасаясь переходить улицу в потоке обреченных на смерть животных.*“ (Михаил Зареев. Господа делегаты. Заметки со съезда крестьянской партии // «Огонек». № 13, 1991, 1991)

Zajímavý je pak počet dokumentů s přechodníkem *идючи* z posledních 25 let, jedná se o 22 textů. Z uvedených údajů tak vyplývá, že během 90 let ve 20. století se objevil tvar *идючи* v 39 textech, zatímco za posledních 25 let ve 22 textech. Je zjevné, že v poslední době narůstá počet užití zmíněného přechodníku.

Pro ilustraci ještě přikládáme použití normativního tvaru přechodníku *идя* v korpusové databázi. Tento tvar byl identifikován v 2482 výskytech v 1 462 dokumentech.

Není tedy sporu, že je tvar *идя* velmi užívaným: „Еще в годы войны, **идя** как-то от гостиницы «Москва» к Историческому музею, Чирков был ошарашен лихим выражом, произведенным пламенно-красным мотоциклом с коляской.“ (Галина Шергова. ...Об известных всем, 2002-2004)

Z analýzy je tak možné vyvodit, že se zaprvé přechodník od slovesa *идти* na sufix –*учи* ve starších textech (v 19. století a dříve) vyskytuje ve větším počtu než v textech pozdějších (ve 20. a 21. stol.). Zadruhé použití tvaru *идучи* v textech v posledních 25 letech výrazně narostlo. Je tak možné usuzovat, že potenciál toho tvaru se v současných textech zvětšuje. Třetím poznatkem je, že normativní tvar *идя* je vzhledem k počtu záznamů tvarem převládajícím a potenciál použití nenormativního tvaru *идучи* je ve srovnání s tvarem *идя* zanedbatelný.

8. 3. Shrnutí analýzy korpusu

8. 3. 1. Tvary přechodníku na -а/я

Analýza korpusu přechodníků přítomných na -а/я umožnila nahlédnout do stavu ruského jazyka v oblasti literatury ve vztahu k takovým tvarům přechodníků, které gramatiky obvykle zakazují či jejich tvoření omezují. O samotných restrikcích na některé tvary jsme hovořili již výše. V naší analýze jsme vybrali ty tvary, jaké jedna nebo více gramatik nějakým způsobem zakazují nebo jejich tvorbu omezují. Vybrané tvary pak byly podrobeny korpusové analýze, kdy došlo k vyhledávání těchto tvarů v textech. V některých případech se potvrdily názory gramatických příruček, a sice že některá slovesa vůbec nejsou schopna tvořit přechodník přítomný. U řady sloves, která ale byla zmíněna jednou či více gramatikami v kontextu restrikcí, však byly dohledány záznamy v literárních textech s užitím přechodníkových tvarů. Z hlediska shrnutí poznatků vzešlých z analýzy korpusu je nutné uspořádat analyzovaná slovesa do skupin.

Omezenou skupinou sloves jsou nesměrová pohybová slovesa (*ходить носить*), o nichž z hlediska restrikcí hovoří Isačenko i Ďurovič. Tato skupina se z hlediska analýzy potvrdila jako užívaná a tvary jako *ходя, нося* se ukázaly jako poměrně časté ve funkci přechodníku přítomného. Ve vztahu k těmto slovesům je ještě gramatikami uváděno, že přechodník přítomný tvoří prefigované tvary od těchto sloves tedy slovesa směrová. Přestože

analýza našla větší množství použití prefigovaných tvarů, neprefigované tvary se vyskytují v textech v hojném počtu. Proti restrikcím na tvoření tvarů *ходя, нося* hovoří i skutečnost, že kromě výše zmíněných gramatik je neuvádějí žádné z dalších analyzovaných gramatických příruček. Restrikce těchto sloves můžeme na základě výsledků analýzy shledat jako neopodstatněné. Omezení pro tvoření přechodníku přítomného stejně jako u dalších sloves pramení z lexikálně- sémantického významu těchto sloves a z jejich možností ve využití v syntaxi. Morfologické podmínky sťažující tvoření přechodníků od této skupiny nejsou.

Zajímavou skupinou z hlediska přechodníku přítomného je nepochybně slovesná třída VI. Charakteristickým znakem této skupiny sloves je především změna kmenové souhlásky v přítomném kmene. Většina sloves spadající do této konjugační kategorie může bez omezení tvořit tvar přechodníku přítomného se sufixem – *a*, avšak část sloves bývá mnohými gramatikami zařazena mezi ta slovesa, která přechodník netvoří. Kritériem pro restrikci pak je palatalizace určitých souhlásek. Podle gramatik se to týká souhlásek *-/c, з, z/*, které se v přítomném kmene mění na */u, ж/*. Už sama tato skutečnost je hodna pozornosti, neboť jiných změn souhlásek se restrikce při vytváření přechodníku přítomného netýkají, např. sloveso *искать* může volně tvořit přechodník *ища*. Odůvodnění této restrikce však v gramatikách nenacházíme.

Z výsledků korpusové analýzy tedy vyplývá, že u analyzovaných sloves *плясать, писать, чесать, брызгать, резать* byly zaznamenány v textech výskyty přechodníků *пляша, пиша, чеша, брызжа, режа*. Sama skutečnost existence těchto tvarů v literárních textech už dokládá, že pravidlo o netvoření těchto přechodníků není striktně dodržováno a tvary jsou tvořeny od přítomného kmene se změnou souhlásky podle sloves třídy VI, která nepodléhají restrikci. Samotný počet výskytů, lišící se u jednotlivých sloves, může být způsoben sice určitým omezením vyplývajícím z gramatických zákazů, zároveň se však může jednat o malý potenciál užití samotného slovesa v současném ruském jazyce a textech vůbec. Jisté však je, že daná slovesa jsou schopna bez jakýchkoli problémů tvar utvořit.

Za pozornost ještě stojí výskyt variantního přítomného kmene u některých sloves třídy VI. Tento variantní kmen tvořený podle kmene třídy I se běžně vyskytuje u slovesa *брызгать*, na něž rovněž upozorňují některé gramatiky. Tvar *брызгая* se tak podle výsledků v současné době stále vyskytuje. Skutečně zajímavým byl nálezn podobného tvaru od slovesa *писать*, od něhož byly v korpusu dohledány výskyty přechodníku přítomného ve tvaru *писаа*. Tento tvar je však v dnešních textech nepoužívaný a objevuje se jen v několika případech ve starších textech.

Od jiných sloves s výše zmíněnou změnou souhlásek tvary přechodníku přítomného dohledány nebyly.

Další spornou skupinou sloves z hlediska tvoření přechodníku přítomného jsou tzv. izolovaná slovesa přimykající se ke třídě VI. Do této skupiny můžeme zařadit jak slovesa se vkladnou souhláskou v přítomném kmeni: *братъ, драгъ, звать*, tak jednoslabičná slovesa bez změny kmenové souhlásky typu: *вратъ, ждать, жрать, рвать, ржать, ткать* a dále jednotlivá slovesa netvořící žádnou podskupinu. U této slovesné skupiny nalézáme problém z hlediska gramatické kodifikace a samotného přístupu jednotlivých příruček ke zmíněným slovesům. Řada z gramatik nepojednává o těchto slovesech jako o celé skupině, nýbrž je často zmiňují samostatně, přičemž nezřídka vynechávají podobná slovesa z téže skupiny. Vzniká tak otázka, jak zacházet s těmi slovesy, jež zmíněna v gramatice nejsou, avšak je zjevné, že spadají do stejné konjugační skupiny jako sloveso, které explicitně zmíněno je. Dalším problémem bývá i rozdíl mezi zmíněnými podskupinami sloves tedy mezi slovesy se vkladnou samohláskou a mezi jednoslabičnými slovesy. Např. RG 1979 uvádí, že slovesa s pravidelným přítomným kmenem tedy bez vkladné samohlásky přechodník netvoří, ale slovesa se vkladnou samohláskou jej tvořit mohou. Oproti tomu např. GSRJ 1960 přímo hovoří o slovesech *драгъ* a *звать* jako o těch, jež přechodník přítomný netvoří. Mluvnice se tak zjevně v názoru na celou skupinu rozcházejí, přičemž většinou se zaměřují na jednotlivá slovesa. Na první pohled je tak zřejmé, že mnohé gramatiky ruštiny se dopouštějí přímo nesystémovosti a jejich uživatel v nich často odpoví na otázku, zda požadované sloveso přechodník tvořit může nebo nemůže, nenalezne.

Při provedení samotné korpusové analýzy se ukázalo, že se přechodníky od některých sloves neobjevují vůbec a od jiných pouze ojediněle. Avšak přechodník přítomný od sloves *братъ* a *звать* se v textech vyskytuje poměrně často a to i v období posledních 25 let. Přechodníky od sloves *вратъ, ждать, рвать* zaznamenány byly, ale pouze v malém počtu.

Tvary jako *вря, рвя, ждя* se v textech objevují sporadicky, avšak je nutné zmínit, že všechny tyto tvary byly zaznamenány i v novějších textech. Schopnost tvořit přechodník u této skupiny tak existuje. Přechodníky jsou tvořeny od neslabičného přítomného kmene. Potenciál těchto sloves pro přechodníky je však velmi malý. Přechodník *стеля* od slovesa *стлатъ* byl rovněž zaznamenán pouze v několika výskytech.

Sloveso *тянуть*, jakožto jediný zástupce sloves slovesné třídy IV byl uveden RG 1980 coby výjimka z restrikce na slovesa této slovesné třídy pro tvoření přechodníku přítomného. Většina sloves, řadící se do slovesné třídy IV, patří ke slovesům v dokonavém vidu, jež netvoří přechodník přítomný. Sloveso *тянуть* ale má vid nedokonavý, což mu umožňuje vytvořit přechodník *тяня*. Analýza korpusu však větší počet výskytů daného tvaru nenalezla. Přechodník *тяня*, se tak, soudě podle údajů korpusu, v literatuře využívá jen minimálně a to nejen v období posledních 25 let, ale i ve starších textech. Důvodem pro zařazení RG 1980 na seznam výjimek proto nemusí být časté užití tohoto tvaru, ale spíše skutečnost, že toto sloveso je nedokonavého vidu na rozdíl od většiny.

Mezi restrikcemi zatížená slovesa patří i skupina sloves náležící ke třídě X podskupině *Д* podle Isačenkovy klasifikace. Charakteristickým rysem této skupiny je infinitiv končící na *-чь* a přítomný kmen se střídáním kmenové souhlásky *г-ж, к-ч*. Z této skupiny byly v korpusu dohledány tvary přechodníku od sloves *волочь* a *беречь*. Další analyzovaný tvar *мочь* v žádném tvaru přechodníku přítomného dohledán nebyl. Tvar přechodníku *волоча* od slovesa *волочь* byl dohledán v hojném počtu, tvar s konsonantem *-к* dohledán nebyl. Od slovesa *беречь* bylo nalezeno pouze několik výskytů a to jen tvary s přítomným kmenem končícím konsonantem *-ж*. Z analýzy tak vyplynulo, že tato skupina sloves téměř netvoří přechodník přítomný, zároveň je však patrné, že pokud má uživatel jazyka potřebu takovýto tvar vytvořit, vytvoří je od přítomného kmene končícího na *-ж* nebo *-ч*.

Zvláštní nesourodou skupinou sloves jsou izolovaná slovesa. Kvůli své zvláštní a ojedinělé morfologické paradigmatické jsou gramatikami obvykle vyčleňována do samostatné skupiny. Podobně je k nim přistupováno i z hlediska přechodníku přítomného. Přičemž stojí za pozornost, že samotný výčet sloves spadající do této skupiny se u jednotlivých gramatik může částečně lišit. Při analýze korpusu tak byla ověřena schopnost těchto sloves tvořit přechodník přítomný, tento tvar byl pak vyhledán v databázi korpusu. Mezi slovesa, u nichž došlo k dohledání tvarů v korpusových textech, patří *неть, есть, бежать*.

Dohledané přechodníkové tvary *едя, бежа* je možné podle údajů získaných z korpusu označit za ojedinělé. Tvar *едя* od slovesa *есть* se v literárních textech nevyskytuje téměř vůbec, malý výskyt byl rovněž zaznamenán u tvaru *бежа*. Na druhé straně přechodník *ноя* od slovesa *неть* byl zaznamenán ve vyšším počtu výskytů a to i v novějších textech. Tvar *едя* i přes nízký počet výskytů vůbec byl nalezen několikrát i v novějších textech. V těch se

však nenacházel žádný výskyt tvaru *бежа*. Z korpusu tak vyplývá, že z dohledaných tvarů přechodníků od izolovaných sloves má největší potenciál sloveso *неть*.

Z provedené analýzy vyplývá, že izolovaná slovesa ve shodě s gramatickou normou jsou používána minimálně ve tvaru přechodníku přítomného. Dohledané tvary s výjimkou slovesa *неть* dokládají, že se autoři vyhýbají užití přechodníku od izolovaných sloves. Pouze sloveso *неть* na základě údajů v korpusu se jeví jako sloveso, jež jsou autoři schopni používat v participiálním tvaru. Tuto skutečnost ještě zvýrazňuje zaznamenaný výskyt v novějších textech.

Skupina neproduktivních sloves typu *буть*, která zahrnuje slovesa *нуть*, *луть*, *шуть*, *вить*, je příznačná pro svůj problematický přítomný kmen. Díky němu pak vznikají obtíže při snaze vytvořit přechodník přítomný. Z tohoto důvodu už nejstarší gramatiky poukazují na problémy spojené s těmito slovesy a označují je za slovesa nevhodná pro tvoření přechodníku přítomného se sufixem *-я*.

Navzdory normativním restrikcím nacházejícím se ve všech analyzovaných příručkách se ale tvary přechodníků přítomných od zmíněných sloves v literatuře vyskytují. Analýza korpusu se zaměřila na dva potencionální tvary přechodníku přítomného a to tvary se vkladným vokálem *-и* a grafémem *-ь*. Z korpusových záznamů jasně vyplynulo, že větší zastoupení v literárních textech bylo zaznamenáno u tvarů typu *бия* oproti tvarům typu *бья*. Korpus však prokázal, že od některých sloves se přechodníky nevyskytují vůbec a to od sloves *шуть*, *вить*. Minimální počet výskytů byl zjištěn u slovesa *луть*. Pouze u sloves *буть* a *нуть* byly nalezeny přechodníky a to i v novějších textech. Převládajícím tvarem byly tvary *бия*, *ния*. Tvary *бья* a *нья* se objevují výrazně méně.

Z analýzy vyplývá, že navzdory restrikcím vztahujícím se k této skupině sloves, přechodník přítomný bývá v jazyce literatury používán. Ačkoliv se tato skutečnost vztahuje pouze k několika slovesům, které mají větší potenciál užití v literatuře. Přechodník je ale tvořen systémově.

Sloveso *мчать(ся)*, jak vyplývá z analýzy gramatik, bývá často řazeno ke slovesům, která mají problém s tvoření přechodníku přítomného. Některé gramatiky ale u tohoto slovesa uvádějí výjimku a připouští tvar přechodníku *мча(сь)*. Analýza korpusu prokázala, že zmíněné výjimky pro toto sloveso jsou opodstatněné, neboť přechodník *мча(сь)* se vyskytuje

napříč celým 20. stoletím a korpusové záznamy prokázaly jeho výskyt i v nejnovějších textech. Co do počtu výskytů výrazně převládá zvrtný tvar.

Sloveso *мучиться* se vyznačuje nezvyklým substituovaným tvarem přechodníku přítomného *мучаясь*. Morfologicky odpovídající, nicméně nenormativní, tvar přechodníku přítomného je však tvar *мучась*. Z analýzy vyplynulo, že normativní tvar *мучаясь* se skutečně vyskytuje v textech častěji, ale tvar *мучась* byl zaznamenán také a to v poměrně hojném počtu. Výskyty byly dohledány i v novějších textech. Zvrtný tvar opět převládá nad nezvrtným. Přestože tvar *мучась* není gramatikami obvykle zmiňován jako přípustný a jako normativní je uváděn tvar *мучаясь*, je v literatuře poměrně často používán.

Většina z analyzovaných gramatik se shodla na restrikci v tvoření přechodníku přítomného pro sloveso *лезть*. Tvar přechodníku přítomného *лезя* byl při analýze korpusu nalezen, ale jen v minimálním počtu 3 výskytů. 2 z těchto výskytů se vztahují k 19. století, avšak zbývající výskyt patří do 90. let 20. století. Přesto však je možné tento výskyt označit za okasionalismus a z analýzy tak vyplývá, že toto sloveso není ve tvaru přechodníku *лезя* autory užíváno.

8. 3. 2. Tvary přechodníku na - *учи*

Navzdory tomu, že je tato práce zaměřena na přechodník přítomný se sufixem *-а/-я* není možné opomenout tvar přechodníku se sufixem *-учи*. Tyto tvary jsou v dnešním ruském jazyce velmi omezené, avšak přesto se vyskytují a proto je bylo nutné zahrnout do naší analýzy. Analýze byly podrobeny takové tvary, jež byly nějakým způsobem zmíněny gramatickými příručkami jako ty, s nimiž se je možné v literatuře, byť pouze okrajově, setkat.

Tvar *-учи* se může jevit jako opodstatnělý především u takových sloves, jejichž morfologické vlastnosti neumožňují snadné tvoření přechodníku přítomného se sufixem *-а/-я*. Pro takovéto sloveso se pak může variantní tvar přechodníku na *-учи* ukázat jako vhodný přechodníkový tvar. V našem případě se jedná o sloveso *examь*. Vzhledem k tomu, že přítomný kmen se shoduje s přítomným kmenem jiného slovesa, není možné vytvořit přechodník se sufixem *-а*. Tvar *едучи* se tak jeví vhodnou alternativou. Jak dokládá počet zaznamenaných výskytů, je sloveso *examь* v jazyce poměrně používané a proto adekvátní tvar přechodníku od tohoto slovesa se zdá jako potřebný.

Z hlediska **archaičnosti** nelze jednoznačně dojít k závěru, že přechodníky na - *ychu* jsou vyjma tvaru *быдychu* zastaralou záležitostí. U většiny z analyzovaných sloves se jasně prokázalo použití daných tvarů v novějších textech, což zcela jednoznačně hovoří o potenciálu těchto tvarů, i když omezeném, i v současné době. Nelze však opomenout skutečnost, že tvary na - *ychu* se ve větším počtu vyskytují především ve starších textech, zvláště pak v textech 18. a 19. století, kdy byly ještě přechodníky se sufixem - *ychu* od celé řady sloves přípustné. Tato skutečnost jasně potvrzuje procesy, které započaly již v 18. a 19. století, avšak na základě výsledků analýzy nelze dojít k závěru, že tvary přechodníků na - *ychu* vymizí v brzké době z jazyka. Během 20. století se tomu tak u několika tvarů nestalo. Jediným tvarem z analyzovaných, jež je možné označit za archaický a v současné době nepoužitelný, je tvar *умеючи*.

Velmi důležitým aspektem týkajícím se tvarů přechodníků na - *ychu* je i problematika **prostořečí**. Jak zmiňuje řada gramatických příruček tvary přechodníků na - *ychu* jsou vlastní především hovorovému jazyku, prostořečí a jiným sníženým stylům jazyka. Analýza korpusu se však otázkou hovorových tvarů a prostořečí nezabývala. Analýza byla směřována na literární texty. Otázku prostořečí však nelze zcela opomenout, protože se prostořeční prvky v literárních textech ve větší či menší míře vyskytují. Fakt, že v některých případech je dokonce možné zaznamenat nárůst užití přechodníku na - *ychu* v literatuře, může souviset s demokratizací jazyka a pronikáním nespisovné mluvy prostořečí a různých sociolektů do jazyka literatury. Je nutné i v tomto případě zmínit, že otázka prostořečí je za hranicí tématu této práce.

Otázka **adverbializace** tvarů na - *ychu* je poměrně zásadní, neboť i analýza korpusu prokázala značný výskyt některých tvarů na - *ychu* ve funkci adverbia. Přesto však se většinou vedle dominantního počtu výskytů adverbii objevovaly i tytéž tvary ve funkci přechodníků. Je tak možné říct, že i v současném jazyce literatury se vedle adverbii na - *ychu* vyskytují i přechodníky a co je zajímavější, v některých případech se v jednom textu objevuje tentýž tvar, jednou ve funkci přechodníku a podruhé ve funkci adverbia. Při analýze se dále ukázalo, že v současném ruském jazyce existuje různá míra adverbializace u tvarů na - *ychu*, což se projevuje i z hlediska interpunkce. Míra adverbializace však není předmětem této práce. Mezi nejvíce adverbializované tvary na - *ychu* patří tvary *жалеючи*, *играючи*, *крадучись* a *умеючи*. U posledního jmenovaného tvaru *умеючи* je možné sledovat v současném jazyce úplnou adverbializaci tvaru vzhledem k absenci participiální funkce v korpusových textech. U tvarů *жалеючи*, *играючи* a *крадучись* byl zaznamenán velmi omezený výskyt ve funkci

přechodníku a zřetelně převládaly tvary adverbialní. Přesto však u těchto tvarů i v novějších textech byla zaznamenána alespoň ojedinělá použití zmíněných přechodníků.

Proces adverbializace, který bylo možné pozorovat u některých tvarů na - *ychu* už na začátku 20. století, tak do současnosti zjevně nebyl ukončen, ačkoliv tyto adverbializované tvary převládají.

9. Závěr

Zpracování gramatik umožnilo demonstrovat poměrně značnou rozkolísanost normy ve vztahu k restrikcím tvarů přechodníků přítomných. Pro účely práce byly použity gramatické příručky, které vyšly v průběhu 20. století a začátku 21. století. Pro ilustraci byly doplněny rozborem gramatik Lomonosova, Vostokova, Greče. Tyto gramatiky z 18. a 19. století byly vybrány kvůli představení stavu ve studované oblasti a zároveň byly zahrnuty i kvůli svému významu v ruské lingvistice. Potvrdilo se, že tendence, které zmínění gramatikové zachytili, skutečně směřovaly ke stavu, jenž v ruštině trvá de facto doposud. Tvary přechodníků na – *yчу* byly v průběhu 19. století vytlačeny a nahrazeny tvary na – *a*. Zároveň ale už některá slovesa nebyla shledávána vhodnými pro tvoření přechodníků na – *a*.

Daleko šířeji byla zmapována situace během 20. století a začátku 21. století. Bylo prokázáno, že jednotlivé gramatiky se v názorech na slovesa ve vztahu k přechodníkům přítomným různí. Existuje sice ustálená skupina sloves, na nichž se všechny gramatiky shodly, avšak podstatnější jsou neshody. Dalo by se předpokládat, že patrný rozdíl bude v pohledu mladších a starších gramatik, nicméně tento předpoklad se nepotvrdil. Některé starší gramatiky obsahovaly omezení pro slovesa, které se však už neobjevovaly v gramatikách mladších, a naopak. Značné mezery byly patrné už v samotném zpracování tématu. Některé gramatické příručky velmi jasně vyjmenovávaly slovesa či celé skupiny sloves, jichž se restrikce týkají, jiné ale uvedly několik příkladů sloves určité skupiny, přičemž nebylo uvedeno, zda se to vztahuje na skupinu celou či jen na daná slovesa. O to větší zmatek do problematiky vnášejí různé výjimky u několika gramatik, které jakoby odporovaly zjednodušeným příkladům gramatik jiných. Z celého rozboru tak vyplývá nejednoznačnost gramatik v pohledu na slovesa, jež přechodník přítomný netvoří či tvoří ale omezeně. To nás přivádí na další úskalí gramatického zpracování látky. Většina gramatik se uchyluje k tomu, že před výčtem restrikcí uvádí „slovesa, která netvoří přechodník či tvoří omezeně“. Z této formulace není patrné, jaká z uvedených sloves přechodník netvoří, a jaká jej tvoří omezeně. Dále není zřejmé, co znamená, že od slovesa je možné tvořit přechodník omezeně. Gramatiky dále většinou nevysvětlují, proč daný přechodník nelze vytvořit. Podle našeho názoru je tak ruská jazyková norma poměrně nejasná v pohledu na přechodník přítomný a to zvláště v případech, kdy jedna gramatika tvar přechodníku od nějakého slovesa zakáže, ale jiná jej bez omezení povoluje. V případě nejasnosti tak u některých sloves závisí norma na té či oné gramatice.

Analýza korpusu potvrdila to, co bylo zjevné při zmapování gramatik, a sice rozkolísanost ruského jazyka ve vztahu k tvarům přechodníku přítomného. Korpusová databáze umožnila odhalit, že některé tvary se skutečně netvoří vůbec či naprosto minimálně. Na druhou stranu je ale řada zakazovaných tvarů v textech užívána relativně často a to jak v minulosti tak během posledních 25 let. Zajímavé je, že tento rozdíl se projevuje u sloves v rámci jedné slovesné skupiny. Jedno sloveso se tak ve tvaru přechodníků objevuje v hojně míře, zatímco další slovesa, na něž platí stejné omezení, se vyskytují v textech minimálně. Tuto skutečnost je možné v některých případech vysvětlit malým užíváním samotného slovesa, tedy i všech jeho dalších tvarů. Je pak zřejmé, že sloveso, které se vyskytuje omezeně v jiných slovesných tvarech, bude minimálně používáno i ve tvarech přechodníku.

Zajímavá je i situace u těch sloves, která jedny gramatiky povolují coby výjimky, a jiné je zakazují. Některé uvedené výjimky nebyly dokonce dohledány v korpusu a to ani v textech toho období, kdy gramatika vznikla. Naproti tomu, jsou jiné tvary natolik hojné, že by mezi výjimky z restrikcí uvedené být mohly, ale nejsou.

U některých tvarů přechodníků byl zaznamenán jejich větší počet v období posledních 25 let oproti starším obdobím. Příčina není zcela jasná. Může se jednat o skutečnost, že se korpus neustále rychle rozrůstá oproti textům staršího období. Může na to mít vliv i skutečnost, že díky současným procesům v jazyce dochází ke stále většímu narůstání nestandardních elementů v písemných textech, jinými slovy, že se autoři neřídí jazykovou kodifikací. Ale není možné vyloučit ani skutečnost, že některé tvary mohou v současné době nalézat u autorů větší uplatnění, než tomu bylo dříve.

V každém případě však musíme mít na mysli, že skutečnost, že se od některých sloves přechodníky netvoří, je podstatně ovlivněna vzděláním, tedy že školní výuka vstoupí, že některé tvary tvořit nelze a toto pravidlo je pak uživateli jazyka dodržováno. Samozřejmě nelze opomenout hlavní příčinu restrikcí přechodníku přítomného, tedy že od některých přítomných kmenů se tvar přechodníku se sufixem – *a* tvořit nedá kvůli výslovnosti. Tento závěr je však analýzou do určité míry zpochybňován. Pokud se přechodník od jednoho slovesa v textech vyskytuje často a jiné přechodníky ze stejné slovesné skupiny se vyskytují minimálně, pak častý výskyt zmíněného přechodníku popírá, že by bylo obtížné tvořit tvary přechodníků od této slovesné skupiny.

Lze tedy dojít k závěru, že řada restrikcí přechodníku přítomného je podmíněna ryze gramaticky, tedy nikoli samotným jazykem, ale je jen určitým přijatým pravidlem, jehož základ je v řadě případů značně pochybný.

10. Literatura a prameny

- BARNET, V.: *Vývoj systému participií aktivních v ruštině*. Praha, 1965
- CVRČEK, V., Morfologická gramatika a korpus, In : ŠTÍCHA, F., (ed.) - FRIED, M., (ed.) *Gramatika a korpus 2007: sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, 25.-27.9.2007, Liblice, Praha, 2008, s. 151 -161*
- ČERMÁK, F., (ed.), *Korpusová lingvistika Praha 2011. 2, Výzkum a výstavba korpusů*, Praha, 2011
- ĎUROVIČ, L. *Paradigmatika spisovnej ruštiny*, Bratislava 1970
- HAVRÁNEK, B., (ed.) *Průruční mluvnice ruštiny pro Čechy. díl I, Hláskosloví, tvarosloví*, Praha, 1961
- KOL. AUT., *Грамматика русского языка. Т.1, Фонетика и морфология*, Москва 1952
- KOL. AUT., *Русская грамматика*, Praha 1979
- ŠTÍCHA, F., (ed.) - FRIED, M., (ed.) *Gramatika a korpus 2007: sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, 25.-27.9.2007, Liblice, Praha, 2008*
- ŠULC, M. *Korpusová lingvistika: první vstup*, Praha, 1999
- АБДУЛХАКОВА, Л. Р.: *Развитие категории деепричастия в русском языке. Дисертация*, 2007
- БУЛАХОВСКИЙ, Л.А.: *Исторический комментарий к литературному русскому языку*. Киев, 1939
- БУЛАХОВСКИЙ, Л.А.: *Русский литературный язык первой половины XIX века*. Москва 1954
- ВИНОГРАДОВ, В. В., *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва 1947
- ВИНОГРАДОВ, В.В.(ред.): *Очерки по исторической грамматике литературного языка XIX века. Глагол, наречие, предлоги и союзы*. Москва, 1964
- ВИНОГРАДОВ, В.В., Шведова, Н.Ю.: *Глагол, наречие, предлоги и союзы в русском литературном языке. Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX века*, Москва, 1964
- ВОСТОКОВ, А. Х. *Русская Грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной Грамматики полнее изложенная*, Санкт-Петербург 1831
- ГВОЗДЕВ, А.Н. *Современный русский литературный язык. Пособие для педагогических институтов. Часть I*, Москва 1961
- ГРЕЧ, Н. И., *Практическая русская грамматика*, Москва 1827

- ДЬЯЧОК, М.Т.: Русское просторечие как социолингвистическое явление. In: *Гуманитарные науки. – Вып.21.* Москва, 2003
- ЕРМАКОВА, О. П.: Источники положения и тематические группы жаргона. In: *Слова, с которыми мы все встречались: Толковый словарь русского общего жаргона.* Москва, 1999
- ИВАНОВ, В.В.: *Историческая грамматика русского языка.* Москва, 1983
- ИСАЧЕНКО, А.В., *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, 2. часть,* Братислава 1960
- КАРАУЛОВ, Ю.Н. (гл. ред.), *Русский язык : энциклопедия,* Москва 1997
- КОСТОМАРОВ, В. - МАКСИМОВ, В. *Современный русский литературный язык,* Москва 2003, s. 483
- Крысин, Л.П. (ред): *Русский язык по данным массового обследования,* Москва 1974. с. 199 - 223
- КУДРЯВСЕВА, Л.А. *Язык города: общий сленг.* [online]. Киев, 2005 [cit. 2013-02-09].
Dostupné z: <http://russian.kiev.ua/print.php?id=9000598>
- Н.С., ВАЛГИНА- РОЗЕНТАЛЬ, Д.Э. - ФОМИНА, М.И., *Современный русский язык,* Москва 2002
- ОБНОРСКИЙ, С.П., *Очерки по морфологии русского глагола,* Москва 1953
- РЕЗНИКОВА, Т.И.- КОПОТЕВ, М.В.: Лингвистически аннотированные корпуса русского языка (обзор общедоступных ресурсов). In: *Национальный корпус русского языка: 2003 - 2005.* Москва, 2005, с. 31 - 61
- Российская грамматика Михаила Ломоносова,* 1755
- СИЧИНАВА, Д.В.: Национальный корпус русского языка: очерк предыстории. In: *Национальный корпус русского языка: 2003 - 2005.* Москва, 2005, с. 21 - 30
- СКВОРЦОВ, Л. И.: *Основы культуры речи.* Москва, 1984
- ЧЕРНЫШЕВ, В. И., *Правильность и чистота русской речи. Опыт русской стилистической грамматики,* in: *Чернышев, В.И. - Избранные труды. Т.1.,* Москва 1970, с. 443-641
- ШАНСКИЙ, Н.М.- ТИХОНОВ, А.Н, *Современный русский язык,* Москва 1987
- ШАПИРО, А.Б.: *Грамматика. Часть I - морфология.* Москва, 1935, с. 69
- ШВЕДОВА, Н. Ю (гл. ред.), *Краткая русская грамматика,* Москва, 1989
- ШВЕДОВА, Н. Ю (гл. ред.), *Русская грамматика. Т. I: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология,* Москва, 1980

ШВЕДОВА, Н. Ю (отв. ред.) *Грамматика современного русского литературного языка*, Москва 1970

zdroje:

<http://ruscorpora.ru/corpora-intro.html>

http://ucnk.ff.cuni.cz/co_je_korpus.php [9. 6. 2015]